

De natuur en haar vormen : boek I en boek V

<https://hdl.handle.net/1874/359655>

LUCRETIUS
DE NATUUR EN HAAR VORMEN
BOEK I EN BOEK V
VERTALING EN VERANTWOORDING

LUCRETIUS
DE NATUUR EN HAAR VORMEN
BOEK I EN BOEK V

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0416 6835

LUCRETIUS

DE NATUUR EN HAAR VORMEN

BOEK I EN BOEK V
VERTALING EN VERANTWOORDING

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,
OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS
L. VAN VUUREN, HOOGLEERAAR IN DE FA-
CULTEIT VAN LETTEREN EN WIJSBEGEERTE,
VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT DER
UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN DER
FACULTEIT VAN LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 2 OCTOBER 1942,
DES NAMIDDAGS TE 3 UUR, DOOR

IDA GARDINA MARGARETHA
GERHARDT

GEBOREN TE GORINCHEM

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

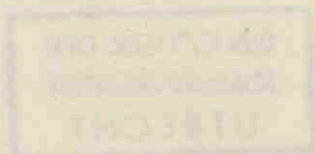

STUDIA

UNIVERSITATIS UTRECHTENSIS

IN AERIO

LIBRARIIS

VOOR MIJN VADER

Wie bij het voltooiën van een proefschrift terug mag zien op een tijd, rijk aan contact met anderen, die de gave bezaten van oprechte belangstelling en openhartige kritiek, mag zich zeer bevoorrecht achten. Zulk een gelukkige periode sluit deze studie voor mij af.

Hooggeleerde WAGENVOORT, Hooggeachte Promotor, voor veel heb ik U te danken. Gij liet mij in mijn werk volkomen vrij, maar tevens gevoelde ik bij voortduring het correctief van Uw kritischen zin. De wijze waarop Gij mij gelegenheid boodt mijn meening zonder terughouding uit te spreken en de groote belangstelling die Gij voor mijn werk over hadt, waren mij een aansporing te meer mijn beste krachten in te zetten.

Hooggeleerde VOLLGRAFF, ook Gij, voor wiens colleges ik een zoo groote bewondering gevoelde, hebt mij tot deze studie aangemoedigd; ik dank U hiervoor zeer.

Hooggeleerde OVINK en Zeer Geleerde VAN HOORN, ook U zeg ik dank voor wat Gij mij geboden hebt.

Hooggeleerde LANGEVELD, het was in Uw gastvrijen huiselijken kring, dat ik mijn Lucretius-vertaling voor het eerst heb voorgelezen. De gedachte dat zij zou uitgroeien tot een proefschrift was mij toen nog verre; Uw stimulerend woord gaf daartoe den stoot. Dat Gij ook aan mijn leeraarswerk Uw aandacht hebt willen geven, was mij een bijzondere vreugde.

Mejuffrouw DULLEMOND, in Uw huis mocht ik mijn studententijd doorbrengen. Hoe beslissend Uw invloed op mijn vorming is geweest, ervaar ik dagelijks bij mijn taak als docent.

Kort voor het voltooiën van mijn dissertatie bereikte mij het droevig bericht van den dood van Professor BOLKESTEIN. Zoo gaarne had ik hem gezegd, dat het niet alleen zijn levendige colleges zijn, die ik mij herinner. Hoe hij mij in een moeilijk jaar van mijn studententijd terzijde heeft gestaan met raad en daad, is mij steeds bijgebleven.

Niemand van hen, die ik hier mocht noemen, zal het mij — ik weet dit wel zeker — euvcl duiden, als mijn warmste dank uitgaat naar

Dr MARIE VAN DER ZEYDE, die mij ook bij dit werk op de haar eigene, rustige wijze heeft gesteund. Een gelijke liefde voor het Nederlandsche woord verrijkt onze vriendschap sinds jaren. Ik herinner mij de vele uren, dat wij ons samen in Lucretius verdiepten en mijn vreugde wanneer mijn vertaling eindelijk den toets van een even scherpe als onbaatzuchtige kritiek doorstond. Aldus voor overijling behoed, leert men eerst recht wat toewijding aan het werk beteekent.

Ik besluit met een woord van hartelijken dank aan mijn Vader, die door een zorgvuldige copie van het manuscript mij het afwerken van het boek zoozeer vereenvoudigd heeft.

*

INHOUD

	Blz.
INLEIDING. OVER HET VERTALEN ZELF	1
HOOFDSTUK I. LUCRETIUS ΠΙΟΙΗΤΗΣ	4
<p style="margin-left: 2em;">Lucretius' reactie op het tijdsgebeuren.</p> <p style="margin-left: 2em;">Zijn houding tegenover de natuur.</p> <p style="margin-left: 2em;">Natura rerum creatrix — natura daedala rerum.</p> <p style="margin-left: 2em;">Terra Mater.</p> <p style="margin-left: 2em;">Lucretius als erfgenaam van zijn volk.</p> <p style="margin-left: 2em;">De invloed van het Epicurisme op Lucretius.</p> <p style="margin-left: 2em;">Samenvatting.</p>	
HOOFDSTUK II. VORMGEVING	22
<p style="margin-left: 2em;">Lucretius als didacticus.</p> <p style="margin-left: 2em;">Het begrip „stijl” — beeldend karakter van Lucretius' taal.</p> <p style="margin-left: 2em;">De Metaphoren.</p> <p style="margin-left: 2em;">Woordorde. (<i>chiasme</i> — <i>parallelisme</i> — <i>asyndeton</i> — <i>oxymoron</i> — <i>epanalepsis</i> — <i>geminatio</i> — <i>anaphora</i> — <i>hyperbaton</i> e. a.).</p> <p style="margin-left: 2em;">Het archaische (emphatische) element in Lucretius' taal.</p> <p style="margin-left: 2em;">Klank. (<i>allitteratie</i> — <i>assonantie</i> — <i>paronomasia</i> — <i>onomatopee</i> e. a.).</p> <p style="margin-left: 2em;">Het begrip klank in ruimeren zin.</p> <p style="margin-left: 2em;">Zinsbouw.</p>	
HOOFDSTUK III. DRIE EEUWEN LUCRETIUS-VERTALING	39
<p style="margin-left: 2em;">A. Theorieën over het vertalen — „integrale” en „philologische” vertaling.</p> <p style="margin-left: 4em;">Doelstelling.</p> <p style="margin-left: 2em;">B. Lucretius-vertalingen.</p> <p style="margin-left: 4em;">a. Vertalingen uit de 17e en 18e eeuw (overzicht).</p> <p style="margin-left: 4em;">b. Vertalingen uit de 19e en 20e eeuw in het Fransch, Duitsch, Engelsch en Hollandsch (kritische bespreking).</p>	
VERTALING VAN BOEK I	71
VERTALING VAN BOEK V	101
BIBLIOGRAFIE	139

INLEIDING

OVER HET VERTALEN ZELF

*Als gij mij leest, dan moet gij mededichten
en algeheel in mijn gedicht opgaan,
het moet gelijken op een zelf-verrichten,
alsof niet ik, maar gij het hadt gedaan.*

*Gij zult tevreden zijn, en ziet het aan,
en blijdschap zal uw dichtend oog verlichten;
het is een kleinigheid een vers te dichten,
al lezende is het in U ontstaan.*

(Van Collem).

Tusschen den werkelijk goeden lezer en den goeden vertaler is geen essentieel verschil. Goed lezen is immers meer dan kennis nemen van den inhoud; meer ook dan aandacht hebben voor formeele schoonheid en formeele eigenaardigheden. De goede lezer wordt gestimuleerd tot eigen activiteit.

Naarmate zijn verstaan dieper in het werk doordringt, blijkt hem meer en meer de vorm door den inhoud bepaald; de inhoud gestalte geworden in den vorm.

Tenslotte worden hem vorm en inhoud onwezenlijke onderscheidingen en verrijst voor zijn geest het werk als een onverbrekkelijk geheel. Dan pas bestaat het kunstwerk voor hem niet als een som van details, maar als een totaliteit: d. w. z. zóó als het bestond in den geest van den scheppenden kunstenaar zelf. Zóó vertrouwd is het hem geworden, als had hij het zelf gemaakt.

Dit herscheppende lezen, dat feitelijk pas het ware lezen is, draagt echter in de meeste gevallen geen zichtbare vruchten, maar blijft besloten in den geest van den lezer zelf. Is het kunstwerk echter geschreven in een taal die niet zijn eigene is, dan zal het „al lezende in hem ontstaan” in de taal die de natuurlijke uitingvorm is van zijn persoonlijkheid: d. w. z. hij begint te vertalen.

Vertalen, denkt de leek, is in een andere taal zoo nauwkeurig mogelijk weergeven wat er staat. In die lijn doorredeneerend kan men dan de relatieve verdiensten van een letterlijke en een „vrije” vertaling tegen elkaar afwegen. Ten slotte is echter alle vertaalwerk dat van dit principe uitgaat gedoemd dilettantisme te blijven. De eenige werkelijke vertaling ontstaat op de wijze van „den goeden lezer”: door vereenzelviging en herschepping.

Wanneer op die manier de lezer — en het spreekt vanzelf dat dit alleen een met het werk congeniale lezer kan zijn — tot vertaler is geworden, dan legt het vertalen hem onmiddellijk een groote zelftucht op. Hoewel scheppend, is hij ten eenenmale niet vrij. Het werk waaraan hij zich gebonden heeft, bindt hem aan zijn immanente wetten.

Dit maakt vertalen tot een uiterst moeilijk en ook tot een uiterst verantwoordelijk werk. De vertaler zal, juist wanneer hij zich kunstenaar voelt, bij tijden onder den druk van deze verantwoordelijkheid gebukt gaan. Naarmate hij zich echter met meer toewijding en liefde in het werk inleeft, zal hij het dichterwoord bewaarheid vinden „de ware vrijheid luistert naar de wetten — tot heerschen is wie zich beheerscht bij machte”: de tucht zelf die het origineel hem oplegt, dwingt in zijn vertaling de stof tot een waarlijk levenden vorm.

Verschillende schrijvers hebben blijk gegeven van juiste inzichten in de figuur van Lucretius en zijn werk,¹⁾ ook op stylistisch gebied zijn zeer gelukkige opmerkingen gemaakt.

De schrijvers evenwel aan wie wij deze inzichten danken, zijn aan vertalen niet toegekomen. Zij die ons Lucretius-vertalingen hebben geleverd, geven echter zonder uitzondering blijk, bij hun werk te zijn uitgegaan van andere principes dan die hierboven als juist werden uiteengezet. Hieruit volgt met onvermijdelijkheid, dat wie zich het ideaal van „den goeden vertaler” (dat is: den goeden lezer) heeft gesteld, door bovengenoemde vertalingen onbevredigd moet blijven, en toelichtingen van andere zijde dankbaar aanvaardt, zonder daarom de rekening voor voldaan te teekenen.

Hoe de kiem van mijn vertaling ontstond, zou ik zelf niet precies kunnen zeggen; wel weet ik dat het een der allerzwaarste gedeelten — het Prooemium van Boek I — was, waarmee het werk werd begonnen. Allerminst uit overmoed, of omdat ik de moeilijkheden onderschatte, maar eenvoudig omdat ik in dit stadium geen andere keus had dan mij hiertoe te zetten. De figuur van Lucretius heeft mij geboeid vanaf den tijd dat ik als jong student door zijn zware verzen moeizaam mijn weg zocht.

Op allerlei wijzen — ook die van de eigen stoeve en onbeholpen formuleering — trachtte ik nader te komen tot wat voor mij het geheim van Lucretius is.

¹⁾ Men zie de Bibliografie.

Persoonlijk dank ik zeer vele inzichten aan het werk van DR MARC ROZELAAR: *Lucrez, Versuch einer Deutung*. Amsterdam. 1941.

Hier is getracht een zoo volledig mogelijke reconstructie te geven van het karakter van Lucretius, met toepassing van de methoden der moderne psychoanalyse. Daarom vermijd ik het in deze schets dit gebied opnieuw te betreden, maar heb ik mij — wat trouwens in den aard van het onderwerp lag — beperkt tot een benadering van Lucretius als scheppend kunstenaar.

Partieele inzichten heb ik mij langs dezen weg zeer zeker eigen gemaakt; maar juist het bewustzijn dat het niet meer dan partieele inzichten waren bleef mij kwellen. Steeds herhaalde en verdiepte lectuur gaf mij eenerzijds wel het gevoel den dichter persoonlijk nader te komen, anderzijds echter de overtuiging dat een dergelijke subjectieve instelling — ten spijt van hardnekkige pogingen — onformuleerbaar en daarmee voor anderen onvruchtbaar is. Uit twee onmogelijkheden — de onmogelijkheid mij van Lucretius los te maken en de onmogelijkheid de stof zóó te herscheppen dat aan het origineel niet te kort werd gedaan — ontsprong ten slotte deze poging tot een persoonlijke en toch sterk gebonden weergave; dichtertlijk — althans dit was mijn streven — maar met vermijding van alle „dichterlijke vrijheid”.

Toen na de gebrekkige pogingen van het begin het werk vaster vorm begon te krijgen, ging het mij meer vruchten dragen dan ik had gehoopt of voorzien. Immers niet alleen merkte ik dat de groeiende vertrouwdheid met den dichter het vertalen bij voortdoring ten goede kwam, maar ook ontsloot zich voor mij het probleemgebied dat achter het simpele woord „vertalen” ligt.

Wanneer het waar is dat een vertaling niet uit een menigte juiste benaderingen is opgebouwd, maar — evenals het kunstwerk zelf — ontspringt uit een visie op het geheel, dan moet een kijk op den kunstenaar en zijn scheppend werk — hoezeer misschien voorloopig en voor wijziging vatbaar — aan elke vertaling ten grondslag liggen.

Als het goed is, zal de vertaling zelf in haar voortgang dezen kijk bevestigen, aanvullen en, voor zoover noodig, corrigeeren.

Vandaar dat een korte schets van wat naar mijn besef Lucretius als mensch en als dichter karakteriseert aan de verantwoording van deze vertaling vooraf moet gaan.

HOOFDSTUK I

LUCRETIUS ΠΟΙΗΤΗΣ

TITUS LUCRETIUS CARUS heeft geleefd tusschen de jaren 99 en 55 voor Christus.¹⁾ Dit beteekent dat hij de geweldige crisis waarin Rome in deze jaren verkeerde in volle zwaarte heeft meegemaakt; een uitzicht op betere tijden was er bij zijn leven nog niet.

De Bondgenootenoorlog met zijn verwoestende gevolgen voor Italië, de ontzettende partijstrijd tusschen ultra-democraten en reactionairen, met de daarmee gepaard gaande terreur en proscripties, de voortdurende buitenlandsche onrust — van dit alles moest ook de meest weerbare natuur innerlijk de schokken ondervinden.

Dit gold te meer waar in deze gistingperiode de meest blinde instincten zich uitvierden en alle normen en waarden zóózeer werden aangevreten, dat wie zichzelf nog eischen stelde uiteraard onder den voet geloopen dreigde te worden door corruptie en stomp geweld.

Een schrijnende tegenstelling tusschen ten top gevoerde luxe enerzijds en den strijd om het naakte bestaan anderzijds maakte de heerschende verwarring des te desolater. Dwars door dit alles heen voltrok zich een ander proces — eveneens met worstelingen en schokken — het contact en eindelijk de versmelting van twee culturen: de Grieksche en de Romeinsche.

Het kan duidelijk zijn dat de oude religie, de staatsgodsdienst met zijn zoozeer formeel karakter, tegenover dergelijke massale verschuivingen geen innerlijk houvast meer te bieden had. In dit opzicht waren de meest critische geesten wel het diepst ontworteld en door hen werd ook het vurigst gezocht naar klaarheid, naar oplossing van kwellende vragen en bevrijding uit een groeiende innerlijke onrust. Stoa en Epicurisme vonden thans te Rome hun volgelingen; tot de Epicuristen behoorde ook Lucretius. Het mag Lucretius tot eer strekken dat de dreigende tijd waarin hij leefde, in zijn werk bij voortduring zichtbaar blijft als een donkere achtergrond. Het tijdsgebeuren heeft hij met groote bewustheid méé-beleefd. De spanningen, die het overheerschend element vormen in de compositie van zijn werk, vinden niet het minst hierin hun oorzaak.

¹⁾ Deze jaartallen zijn benaderend. Uitvoerig hierover MERRILL in zijn editie van 1907 pg. 11 vv.

Doch zij wortelen mede in zijn eigen aard.

Een uitgesproken melancholische aanleg, gecombineerd met een sterk kunstenaarschap in potentie en een felle vitaliteit; een dwingende behoefte met zichzelf en de hem omringende wereld in het reine te komen, geconfronteerd met een in alle opzichten onbarmhartigen tijd — uit deze spanningen ontsprong zijn werk dat — het eenige zuivere criterium voor een kunstwerk — op elke bladzijde het stempel der noodwendigheid draagt.

Het schijnt dat Lucretius geen vriendenkring heeft bezeten waar men zich in booze tijden althans innerlijk veilig weet.

Niets wijst er op dat de „*sperata voluptas suavis amicitiae*” waarvan hij tegenover MEMMIUS op zoo ontroerende wijze gewaagt, ooit werkelijkheid is geworden; veeleer komt de figuur van MEMMIUS in de latere boeken steeds meer op den achtergrond. Men zou kunnen verwachten dat Lucretius te Rome althans in litterairen kring zijn plaats heeft ingenomen, een — welverdiende — eerezetel te midden van de dichters van zijn tijd.¹⁾

Doch in de *cercle* der — waarschijnlijk evenzeer innerlijk vertwijfelde — *poetae novi* paste hij niet; niet krachtens zijn aanleg en — het zij met eerbied voor een talent als dat van CATULLUS gezegd — niet krachtens zijn groot formaat.

Deze „*otiosi*” — want zij scherden gaarne op hunne wijze met het „*λάθε βιώσας*” vormden, juist door hun opzettelijke a-sociale instelling, een gesloten front. Het zijn de „*mondainen*” die zich hevig aristocraat voelen, den burger gaarne imponeeren door met eenige emphase „de nieuwe litteraire strooming” te zijn, en het daarmee gepaard gaand verschijnsel van coquetterie vertoonen.

Coquetterie is er in de wijze waarop men zijn persoonlijk leven étaleert — want de poëzie is plotseling en nadrukkelijk subjectief geworden — coquetterie in de admiration mutuelle waarvan deze groep stellig niet vrij was, coquetterie ten slotte in de keuze van een litterair genre, dat slechts toegankelijk kon wezen voor „*the happy few*”: het Alexandrijnsche.

Men schoolde zich niet meer aan de Grieksche klassieke dichters, wier formaat een bij voortduring heilzaam correctief had kunnen zijn tegen ijdelheid en mooischrijverij, maar richtte zich naar de Alexandrijnsche poëzie in wat PICHON noemt „*une ivresse d'erudition*”.²⁾

Inderdaad — hier was voldoende eruditie om zich aan te bedrinken, in dezen roes kon vergeten worden dat men innerlijk ontworteld was,

¹⁾ Over de verhouding van Lucretius tot CICERO verkeeren wij in het onzekere. Een nauw contact is echter stellig niet aan te nemen. Men zie hierover o. a. de inleiding van de editie van MUNRO. Cambridge. 1905.

²⁾ PICHON. *Histoire de la littérature latine*. Neuvième ed. Paris 1924, pg. 287.

en dat de bronnen waaruit alle waarachtige poëzie ontspringt reeds begonnen te verzanden.

Het is te begrijpen dat de sombere ernst van Lucretius tegenover dit alles zeer afwijzend heeft gestaan, temeer waar zijn blik ongetwijfeld scherp genoeg was om het proces dat zich hier voltrok in alle helderheid te zien. Niettemin moet deze eenzaamheid hem zwaar zijn gevallen; men vergeet niet dat er in den kring van CATULLUS óók hartelijke vriendschappen bloeiden; — aan den kant te staan valt nimmer licht.

Ik zou op dit alles niet nader zijn ingegaan, ware het niet dat ik overtuigd was dat het werk van Lucretius zich ook op dezen weerstand heeft gevormd en ook van hieruit verstaan moet worden. Zijn isolement moge het aanvankelijk anders doen voorkomen, maar psychologisch is het toch wel onmogelijk te achten dat een kunstenaar niet innerlijk tegenover zijn tijdgenooten zijn houding bepaalt. Wordt deze „houding” tot stelling nemen — wat voor een agressieve natuur als Lucretius bijna noodzaak was — dan schuilt hierin tevens een sterke stimulans tot het eigen werk, wanneer men althans de hooghartigheid heeft zich niet in polemieken te versnipperen.

Het is waarschijnlijk dat Lucretius van uit de eenzaamheid waarin zijn plaatsbepaling hem had gebracht met des te grooter zelftucht en verbeterd vastberadenheid zich tot het werk — een werk van zoo langen adem — heeft gezet.

Onechtheid heeft hij nimmer tot zich toegelaten: in weerzin tegen hen die oprechtheid en zelfkritiek reeds aan hun ijdelheid hadden geofferd, hield hij zijn kunstenaarschap onbesmet. Aan iederen regel lezen wij dit af. —

Evenmin was het hem mogelijk zich ten opzichte van de gemeenschap terug te trekken in een zoo hooghartig *dédain* als vele dezer otiosi bezaten. Lucretius heeft een groote en zeer bewogen deernis met alles wat geschapen is als levend wezen; het meest met wie als denkend wezen geschapen zijn. De menschenwereld, waarmee hij de rechte aansluiting niet vinden kon, liet hem niet los. Tegenover het menigvuldige dat den mensch als verschrikking omringt en waarvoor zijn natuur uitermate gevoelig was, zocht zijn manlijke geest een weerbare overtuiging; maar ook anderen, hulpeloozer dan hij, hoopte hij met zijn werk weerbaar te maken en onbevreesd.

Zóó zien wij Lucretius: een gecompliceerde en gekwelde natuur, een man die vastheid en harmonie zocht met zijn heele wezen, terwijl zijn aanleg zelf en de tijdsomstandigheden dit aan alle kanten aantastten. Hoe moest hij, door zulke spanningen uiteengetrokken, zijn wegen vinden? Vurig moet hij begeerd hebben de teugels vast in handen te nemen; geen gemakkelijke vereffening zocht hij, maar *be-*

heersching van *spanning*; zijn rijk, doch in menig opzicht chaotisch innerlijk bezit geworden tot *kosmos*.

Er moest een oplossing zijn voor het raadsel dat hem kwelde, een uitweg voor zijn vitaliteit, een toevlucht voor zijn onrust en — ook dit — een materiaal, waaraan zijn kunstenaarschap zich vormen kon.

Te zeggen dat Lucretius in de natuur zijn tegenstander en zijn toevlucht vond mag gewaagd klinken. Doch het woord „natuur” heeft zoovele aspecten, dat een rechtvaardiging van deze gedachte mogelijk schijnt.

Wanneer wij het woord „natuur” allereerst nemen in zijn ruimsten zin: het heelal waarin de mensch is geplaatst, dan stellen wij ons tevens als individu tegenover haar macht, haar bedreiging en haar raadselen.

Zwoegend om zichzelf te handhaven, onderworpen aan ziekte en dood, voortdurend ook bedreigd in het innerlijk bezit, strijdt de mensch op aarde rusteloos tegen de natuur, waarin hij leeft en ademt. Bij Lucretius kentert deze strijd tot *natuurverklaring*, waarbij — wonderlijk op het eerste gezicht — naar het volkomen materialisme gegrepen wordt. Maar deze keuze opende althans het uitzicht op bevrijding voor een zeer bedreigde gevoeligheid, op verlossing van allengs onhoudbare spanningen.

Wij weten dat het materialisme, dat hij zoo vurig verdedigd heeft, Lucretius nimmer daadwerkelijk heeft bevrijd. Wie hem heeft leeren lezen en scherp is ingesteld op elke nuanceering van zijn stem, hoort den onderton van diepen „angst des wezens” zelfs tot in de juichend aangeheven verzen waarin EPICURUS wordt bezongen.

De Epicureeër Lucretius is slechts één kant van Lucretius' uiterst gecompliceerde persoonlijkheid en — het moge paradoxaal klinken — stellig niet de meest wezenlijke.

De stuwkrachten die hem dreven tot een zoo geweldig werk als hier voor ons ligt zijn vele en niet zelden tegengesteld aan elkaar.¹⁾

In klein bestek kan men deze worsteling van tegengestelde krachten waarnemen binnen een groep verzen uit boek V n.l. vss. 195—235, waarin de woorden „*tanta stat praedita culpa*” (199) en „*natura daedala rerum*” (234) als het ware brandpunten vormen.

Tanta stat praedita culpa —; deze bijtende aanklacht tegenover een macht — een persoonlijke macht welhaast — die verraad heeft

¹⁾ Dit wordt ook opgemerkt door REGENBOGEN, in zijn boek *Lucrez, seine Gestalt in seinem Gedicht* (Neue Wege zur Antike II Heft I) 1932. REGENBOGEN gaat uit van de Prooemia, die hij met zeer kritischen zin en groote kennis van zaken analyseert. Van hier uit tracht hij Lucretius' werk psychologisch te benaderen. Het niet omvangrijke geschrift maakt veel vroeger verschenen boeken overbodig, doordat het zich tot het essentieele beperkt.

Het valt te betreuren dat de compositie van dit voortreffelijk essay wat onevenwichtig blijft.

gepleegd aan het geschapene, aan den mensch het meest, leidt deze passage in en blijft doorklinken: woorden overigens die nimmer geschreven konden zijn door wie het materialisme volkomen belijdt.

— Klein ligt de aarde onder den ontzaglijken hemelkoepel en op deze aarde is de mensch nog teruggedrongen tot een beperkt gebied, dat in hardnekkigen arbeid moet worden ontgonnen. En nóg „als op de landen reeds alles in blad staat en alles in bloesem” kan de schroeiende hitte komen of de vernielende vorst en de ruwe kracht van slagregen en wind.

Waarom zijn wij zoo bedreigd in ons bestaan, „waarom brengen ons de seizoenen ziekten? De tē vroege dood, — waarom gaat hij zijn dolende wegen?” Het kind „als een schipbreukeling, dien de driftige golfslag smeed op het land” komt in volkomen hulpeloosheid ter wereld, klagelijk schreiend — „met reden voor wie zóóveel in 't leven nog door staat te maken aan ellende.”

At variae crescunt pecudes, armenta feraeque.

Maar elders, in de dierenwereld, plant het leven zich onbekommerd en onuitputtelijk voort. Hier niet deze verlaten hulpeloosheid, dit onbeschermd zijn tegen zóóveel wat van buitenaf dreigt. Hier ook niet dit tasten naar althans enkele zekerheden, deze behoefte aan begrip en genegenheid.

Hier een levenskrachtig en onbelemmerd groeien.

233 . . . . . *quando omnibus omnia large
tellus ipsa parit, natura que daedala rerum.*

Met dit sterk geconcentreerde vers sluit de passage af en hier blijft bij den lezer ook de gedachte toeven. Want onwillekeurig is hij geneigd deze woorden af te wegen tegen het èven geconcentreerde „*tanta stat praedita culpa*” en zich op beider draagkracht dieper te bezinnen.

De roekeloze en uitbrekende bloei der aarde, waarvan de dieren — schoon elders evenzeer als bedreigd erkend — gezien worden als onvervreemdbaar deel, wordt in dit sterke en glanzende vers bijna verheerlijkt.

Tallooze malen spreekt Lucretius van dit uitbundig groeien; aarzelend, in nauw toegegeven verrukking soms — maar soms ook verzinkend in deze bloeiende overdaad, die hij nauwelijks vermag te omvatten. *Tanta stat praedita culpa — natura daedala rerum — tusschen deze polen beweegt zich Lucretius' dichterschap en zijn verhouding tot de natuur.*

Verweer deed hem grijpen naar het materialisme, waarmee hij haar raadsel verklaren wilde; eerbiedige bewondering voor haar pracht vormde hem tot natuurdichter bij uitstek.

Want dit is de andere pool van Lucretius' wezen: het — ondanks

alles — opzien naar het wonder der schepping; het gevoel van diepe verbondenheid ook met Terra Mater en de in haar levende krachten, een opgaan in het door menschen ongeschonden landschap in intense aandacht voor plant en dier.

Argeloos is hij zelden of nooit; het volkomen *onbevangen* meeleven, meeademen met de natuur kent hij niet of nauwelijks. Hier en daar moge het zoo schijnen; maar den aandachtigen lezer zal het niet ontgaan dat dit een rust is uit bedwongen spanningen — zoo goed als de schijnbaar moeiteloze vorm, waarin het vers zelf tot rust kwam, zwoegend veroverd werd.

Dat Lucretius' natuurgevoel niet homogeen is, behoeft ons niet te verwonderen — wij kennen dit immers bij ons zelf.¹⁾ Een nauwkeurige analyse te geven van de gevoelens die er deel van uitmaken, blijkt even ondoenlijk als onvruchtbaar. Te wisselend is de instelling van deze gecompliceerde persoonlijkheid, die bovendien door de dwingende kracht van zijn talent steeds weer gedreven werd buiten vroegere grenzen.

Enkele richtlijnen kunnen wij trekken — en de eigen ervaring kan steeds weer de toets blijken, al is hier alles feller ondergaan, harts-tochtelijker beleefd, met de intensiteit die alle groote natuurdichters gemeen hebben.²⁾

Mogen wij terugkeeren tot de woorden „*natura daedala rerum*”, hen vergelijkend met een verwante formuleering: *natura rerum creatrix*.

Hoe algemeen deze gehouden mag schijnen, zij is zwaar van inhoud, — juist door de geconcentreerdheid. *Natura rerum creatrix* — dit is *niet* een natuur die zuiver mechanisch formaties tot stand brengt, die zich verder evenzeer zuiver mechanisch voltrekken. Het erkennen van een creatieve kracht, die de schepping draagt en rusteloos doorstuwt, ligt achter deze woorden.

Dit leest men aan „*creatrix*” af, maar heeft ook het woord „*res*” niet een dieperen klank?

HAECKER wijst er in zijn essay over VERGILIUS³⁾ op dat het specifieke Latijnsche woord „*res*” bijna onvertaalbaar is. *Res* is ding en betrekking der dingen; zijn en beweging; maar met het accent op *ding*, *zaak*, *zijn* (statisch dus. Het Fransche „*chose*” heeft de dynamiek van *causa* in zich).

¹⁾ Het moderne natuurgevoel wordt kort en voortreffelijk getypeerd door DR M. H. VAN DER ZEIJDE in haar dissertatie *Hadewijch*. Utrecht. 1934.

²⁾ Ik denk hier — om slechts enkelen te noemen — aan SHELLEY en KEATS, in ons land aan GORTER en VAN COLLEM en, in zeer bepaalden zin, aan LEOPOLD.

³⁾ HAECKER. *Virgile, père de l'Occident*, traduction de J. Chuzeville, Paris 1935.

*Natura rerum creatrix*¹⁾ scheidt de dingen, met hun immanente wetten en betrekkingen; óók dus de menschenwereld, met alle tragiek daaraan inhaerent (cf. VERGILIUS: „*sunt lacrimae rerum*”).

VERGILIUS' primaire passie — aldus HAECKER in een ongemeen gelukkige formuleering — geldt de res zelve, terwijl Lucretius het „*rerum cognoscere causas*” begeert.

Hier zou ik willen zeggen: *tevens* begeert. Een primaire passie ten opzichte van de res zelve bezit ook Lucretius; zonder dit zou hij geen dichter zijn.

Het felle waarnemen der afzonderlijke dingen — getuige het vermogen tot strakke omgrenzing, tot scherpe contouren — wordt bijna tot een hartstocht bij hem; maar wie weet tevens zóózeer de onaan-tastbare, geheimzinnige wisselwerkingen te speuren, die tusschen hen bestaan? Het is of Lucretius een speciaal zintuig heeft, dat de fijnste nuanceeringen voelt tusschen de res; tusschen mensch en „ding”, tusschen mensch en mensch.

„*Natura rerum creatrix*” — een verseinde dat Lucretius met zoo kennelijke voorliefde gebruikt — in deze woorden leeft de geboeidheid waarmee een dichter de res in hun eindeloos wisselspel gadeslaat; het bewonderend opzien ook naar de natuur, creatrix van dezen rijkdom.

Natura daedala rerum — eveneens een verseinde — zegt hetzelfde op weer andere, wellicht iets opzettelijker wijze.

Het adjectief „*daedalus*” heeft hier actieve beteekenis: „kunstvaardig formeerend” zou men in strikten zin kunnen vertalen, daar het immers ontleend is aan het technisch vakmanschap (cf. V. 1451: *verborum daedala lingua*). Het is bij uitstek gelukkig gekozen; den onuitputtelijken rijkdom van vormen, die de natuur naar vaste wetten scheidt, kan men nauwelijks directer suggereeren dan in deze drie woorden.

In I 228 vindt men „*daedalus*” verbonden met Tellus: *daedala tellus*, en de vraag rijst of het ook hier actief is gebruikt of passief (zooals b.v. in „*daedala signa*” V 1451).

De betreffende passage illustreert het „*nil ad nilum interire*”.

¹⁾ De verantwoording van mijn vertaling „*de natuur en haar vormen*” voor Lucretius' titel „*de rerum natura*” is hier wellicht op haar plaats. „*Over het wezen der dingen*” verstaat den zin niet. De dingen zijn niet primair! Lucretius vertaalt *περι φύσεως*, den titel dien EPICURUS — zich aansluitend bij de traditie der kosmologen — schrijft. In den term „*res*” treden de „dingen der natuur” (niet *alle* zijnde dingen) op den voorgrond. Letterlijk beteekent m. i. de titel: „*Over het wezen van de dingen der natuur*”, hetgeen door den dichter — onder invloed van de beteekenis-nuances in het woord „*natura*” — brachylogisch is uitgedrukt. De oorspronkelijke wijsgeerige en poëtische visie benadert men in „*de natuur en haar vormen*” eenigermate (cf. „*natura rerum creatrix*”). Ook SLIJPENS vertaling (in *Donum Natalicium Schrijven* 1929 pg. 724 v.v.) „*over de wording der dingen*” is onjuist.

I 227 . . . . *unde animale genus generatim in lumina vitae
redducit Venus, aut reductum daedala tellus
unde alit atque auget generatim pabula praebens?
unde mare ingenuei fontes externaque longe
flumina suppeditant?*

Men vergelijkte de verwante verzen I 177 vv.

. . . . . *patejit quodcumque creatur
dum tempestates adsunt et vivida tellus
tuto res teneras effert in luminis oras.*

Het woord „*vididus*” heeft hier m. i. actieve kracht.

Vividus is eigenlijk: *levend, met leven bezielde*; zoo vinden wij het o. a. in OVIDIUS' *Fasti* III 238 — „*vididaque in tenero palmite gemma tumet.*” Verbonden met *tellus* kan deze beteekenis stellig gehandhaafd blijven; doch speelt de beteekenis „*tot leven brengend*” hier niet tevens doorheen, gelijk *daedala tellus* zoowel is „de aarde met haar rijk geschakeerde pracht” als „de aarde die een rijk geschakeerde pracht geeft?”

Daedalus is het *adjectivum* bij *tellus* en bij *natura* tevens; in de verzen I. 150—265 die het „*nullam rem e nilo gigni divinitus umquam*” tot kern hebben, vloeien de begrippen *tellus* en *natura* telkens in elkander over. De scheppende, vormgevende kracht der natuur, waarover Lucretius telkens weer spreekt, noemt hij elders een gave van de *vivida tellus*.

Het is opmerkelijk dat Lucretius de verzen I 150—265 afsluit met den *μῦθος* van Pater Aether en Terra Mater; naar den *μῦθος* — men denke aan PLATO — wordt gegrepen, waar de begrippen niet meer toereikend zijn. Het wonder van de groeikracht, waarnaar hier — filosofisch èn poëtisch — wordt getast, wordt in den *μῦθος* nog het zuiverst weergegeven.

Er is een onmiskenbare bevrijding in de vaart der laatste verzen met het viervoudig herhaalde „*hinc*” dat de stuwkracht waarmee de natuur haar scheppingen tot vorm drijft markant uitdrukt.

I 254 . . . . *hinc alitur porro nostrum genus atque ferarum,
hinc laetas urbis pueris florere videmus,
frondiferasque novis avibus canere undique silvas;
hinc fessae pecudes pingui per pabula laeta
corpora deponunt et candens lacteus umor
uberibus manat distentis; hinc nova proles
artubus infirmis teneras lasciva per herbas
ludit lacte mero mentes percussa novellas.*

Philosophische begrippen en het oude geloof aan Terra Mater zien wij door elkaar heen spelen in de verzen I 167 vv. (ik citeer een voorbeeld uit vele):

*quippe ubi non essent genitalia corpora cuique
qui posset mater rebus consistere certa?
At nunc seminibus quia certis quaeque creantur,
inde enascitur et oras in luminis exit,
materies ubi inest cuiusque et corpora prima.*

De woorden *mater*, *semen*, *materies* roepen vele vragen op. Hierop nader in te gaan zou op zichzelf reeds het onderwerp kunnen zijn van een uitgebreid onderzoek.¹⁾

Het oude geloof aan Moeder Aarde — volgens GRIMM²⁾ hebben alle volken het gemeen — leeft in Lucretius' werk nog sterk, gelijk wij dit ook kennen bij moderne natuurdichters, — hoewel het teruggrijpen naar dit motief bij hen vaak bewuster geschiedt en het proces dus doorzichtiger is. Waar dit niët bewust gebeurt is hun poëzie het rijkste; zij vormt zich dan in de oogenblikken dat de mensch de verwantschap met de natuur opnieuw beleeft, zich „kind der aarde” voelt en een voorgeslacht, meer aan den grond gebonden dan hij zelf, in hem begint te spreken.³⁾

Wij weten hoe weinig deze gevoelens te ontraadselen zijn; zij behooren immers mede tot het geheim van onze afkomst zelf.

Het is goed dit bij de lectuur van Lucretius steeds weer te bedenken; *er is in dit werk* — in elk scheppend werk van formaat trouwens — *een laatste grond die zich niet verklaren laat*; men mete zijn krachten aan het vijfde boek en zie hoever men analyseerend reiken kan. De kracht der inspiratie gaat buiten het ordenend verstand om.

¹⁾ Wie „semen” steeds vertaalt door „atoom” ontnemt den dichter m. i. iets zeer wezenlijks.

„Materies” zou wellicht te vertalen zijn door „moederstof” (in I 168 werd „mater” aldus door mij vertaald). Het is de vraag of met deze materies geen oer-oud Romeinsch bestanddeel in het Epicurisme is gebracht.

Men vgl.: SOLMSEN: *Berl. Phil. Woch.* 1902, 1141. ERNOUT *Rev. d'études lat.* 3, 124; idem *comm.* op *Lucr.* I 171; A. DIETERICH *Mutter Erde* (3e druk van E. Fehrle) 1925 pg. 77.

MULLER, *Altitalisches Wörterbuch* s.v. materies.

WALDE, *Etymologisches Wörterbuch* s.v. materies.

²⁾ GRIMM, *Deutsche Mythologie*. I⁴ 210.

³⁾ Het hierboven geciteerde boek van A. DIETERICH, *Mutter Erde* heeft voor den Lucretius-lezer de waarde dat het waakzaam maakt t.o.v. menige passage die men anders op te beperkte wijze zou hebben gelezen. D. bespreekt het volksgeloof aan Moeder Aarde in zijn verschillende manifestaties en stelt dan de vraag welke beteekenis de elementen van dit geloof kunnen krijgen, wanneer de kunst — speciaal de poëzie — hen opneemt: „Wenn der Genius weiter dichtet wo des Volkes ahnendes Sinnen sich verlor.”

Studie van Lucretius' werk is noodig; aandachtig, kritisch en geduldig — studie van den tijd waarin hij leefde, van de filosofie waarin hij zijn heil zocht, van de traditie waarop zijn werk staat. Toch heeft dit alles slechts zin als het ons ontvankelijker en scherper ingesteld maakt ten opzichte van de wijze waarop het werk zich heeft gekristalliseerd om bepaalde kernen, die het meest onvervreembare element vormen van Lucretius' poëzie. Terra Mater is in Lucretius' werk zulk een kern, die het materiaal doet „neerslaan”, maar het tevens doorlicht.

Ik geef hier een voorbeeld uit vele.

II 589 . . . *Principio tellus habet in se corpora prima
unde mare immensum volventes frigora fontes
adsidue renovent, habet ignes unde oriantur.*

594 . . . *tum porro nitidas fruges arbustaque laeta
gentibus humanis habet unde extollere possit,
unde etiam fluvios frondes et pabula laeta
montivago generi possit praebere ferarum.
quare magna deum mater materque ferarum
et nostri genetrix haec dicta est corporis una.*

De lezer die verwante passages vergelijkt — ik noem hier I 1—25, I 174—180, I 178—195, I 206—215, I 250—265, I 351—354, I 1031—1035, II 188—190, II 991—999, V 210—213, V 780—797, V 821—826, V 1361—1365, — zal bemerken dat hier een groeiende intensiteit in Lucretius' taal valt waar te nemen, die op een verlevendiging der poëtische gevoeligheid wijst. De zinsconstructie, de keuze van het vocabularium, het — zeer gelukkig — gebruik der metaphoren; — alles draagt de sporen hiervan. Het materiaal van de taal wordt op zeer bijzondere wijze aan het werk gezet daar, waar Lucretius spreekt over de organische natuur en het mysterie der groeikracht. Een geheele terminologie is van hieruit gevormd.

Hier zal dus de vertaler zeer waaksch dienen te zijn; wellicht zal dit gezichtspunt bij mijn werk het beheerschende element moeten wezen.

Later meer hierover.

De invloeden die deel hebben gehad aan den groei van een poëtisch talent als dat van Lucretius zijn in hun menigvuldigheid en gecompliceerdheid slechts ten deele na te speuren. Het contact met het Epicurisme was beslissend — het kristallisatieproces van Lucretius' werk heeft zich van hieruit voltrokken; de invloed van ENNIUS op de vormgeving kan daarnaast niet hoog genoeg worden geschat.

Maar hier was nog een andere cultuurerefenis; heterogener en moei-

lijker te schatten, maar daarom niet minder onuitputtelijk; de verwantschap met de tradities van het eigen volk.

Geen talent van formaat of het rust op zoodanige cultuurlagen, die wellicht nog meer dan duidelijk aanwijsbare factoren van contact en beïnvloeding hun aandeel bijdragen tot vorming der scheppende persoonlijkheid. Het gebied waaruit deze haar groei-kracht heeft gewonnen is in dit opzicht — zoowel in de breedte als in de diepte — onafzienbaar; hoever strekt een talent als dat van Lucretius hier zijn wortels uit?

Het bestek van dit hoofdstuk moge de vraag beperken: zijn er elementen aan te wijzen bij de Latijnen in hun verhouding tot de natuur — met name in hun vermogen tot observatie — die wij bij Lucretius terugvinden? Wie deze vraag in extenso beantwoord wil zien, vindt een groot aantal gegevens in het werk van ARCHIBALD GEIKIE: *The love of nature among the Romans*.¹⁾

Het boek is uitmuntend gedocumenteerd en boeiend geschreven; vrij van het dilettantisch aesthetisme dat zoo menige verhandeling over verwante onderwerpen ongenietbaar maakt. Dat het natuurgevoel zich bij den enkeling eerst dan zoo veelomvattend en rijk geschakeerd kan openbaren als bij Lucretius, wanneer ook het volk waartoe deze enkeling behoort in dit opzicht zijn bezit heeft veroverd, is onweersprekelijk. Wij volgen de Romeinen — volk van boeren en schaapherders — in hun aanraking met de natuur, vanaf het primitiefste animisme tot de verfijndste natuurvisie van Rome's meest begaafde dichters toe.

De invloed van de mythologische voorstellingen die het contact met Griekenland aan Rome bracht, wordt besproken op een wijze die van smaak en originaliteit getuigt. De Romeinsche goden met hun speciale attributen en nauwkeurig omschreven functie — het werk in huis en hof voltrekt zich immers onder hun bijstand, dien men zich verzekert door een strikt volgen van het voorgeschreven ritueel — zullen eerst *gestalte* aan gaan nemen, wanneer onder den invloed van de Grieksche mythologie de fantasie en het voorstellingsvermogen levendiger worden. Dan gaat ook het Italische landschap — GEIKIE beschrijft het in al zijn gevarieerdheid en wij denken aan Lucretius' meesterlijke schildering in het vijfde boek²⁾ — op andere wijze de verbeelding stimuleeren der bewoners, die door het dagelijksch werk op het land vertrouwd zijn met elk aspect van de natuur.

„Numen inest” —³⁾ in bergen, bronnen en rivieren; in alles waarin de natuur zich manifesteert huizen goddelijke wezens, die men zich thans in menschenlijke gedaante voorstelt, — bijna ziet.

¹⁾ ARCHIBALD GEIKIE: *The love of Nature among the Romans*. London. 1912.

²⁾ V. 1370 v.v.

³⁾ Numen is in een oudere phase nog geen „godheid” maar een geheimzinnige, bewegende kracht, een „mana”. Uitvoerig hierover H. WAGENVOORT: *Imperium*. Amsterdam. 1941 pg. 74 vv.

In de periode dat Griekenland en Italië met elkaar in contact kwamen of — eerder nog — in den tijd van de vroege republiek wortelt een zéér levenskrachtig element der Latijnsche poëzie en rijk is de erfenis die met name ENNIUS, Lucretius en VERGILIUS van hier toeviel.

De verhouding tot de natuur was zeer reëel — het harde werk van dag tot dag — en daardoor het contact zéér direct. Dit geldt niet alleen voor den kleinen boer maar — in dezen vroegen tijd — ook voor de bezitters van een grooter gebied. Wanneer deze laatsten tevens voeling hielden met de stad en een gezonde belangstelling hadden in het cultureele leven van hun tijd, vermochten zij een bevolkingslaag te vormen waaruit Rome nog lang zijn beste krachten betrekken kon.

Het is voor den Vergilius-lezer, maar ook voor den Lucretius-lezer, instructief om een werkje als de *Agricultura* van CATO CENSORIUS te lezen. Zijn visie op de natuur is typisch Romeinsch en practisch; het is ook het *gecultiveerde* land dat zijn groote voorliefde heeft. Hij is een scherp waarnemer, vertrouwd met elk aspect van den grond waarop hij zijn bestaan bevecht en met elk détail van het landschap waarin hij staat. Wij kennen VERGILIUS' zeer bijzonder talent om het simpelste gegeven — al is het een stuk gewoon gereedschap — zóó te transformeeren dat het er als het ware een dimensie bij wint. Deze gave heeft hij meegekregen, zoo goed als zijn meesterschap in het „representatieve” woord. Toch houdt dit laatste nauw verband met de geaardheid van het volk waaruit hij voortkwam, hij wist ook stellig dat een van zijn rijkste gaven, het vermogen tot scherpe observatie, geënt was op dezen stam. Dit maakt zijn idealiseering der „*Saturnia Tellus*” van een zoo treffende oprechtheid. Maar ook Lucretius is hier erfgenaam van zijn volk.

De *Georgica* wordt gedragen door het motief „*labor improbus*”; voortdurend voelt men het — schoon zelden of nooit openlijk uitgesproken — parallelisme tusschen het ontginnen van het land, de *iustissima tellus*, en den arbeid aan het eigen talent. Bij Lucretius komt een andere parallel aan het licht: die tusschen de scheppende macht in de natuur en het scheppend moment bij den kunstenaar.

Wie voor deze dingen oog gekregen heeft, leest zoowel de *Georgica* als de *Rerum Natura* met verdiepte aandacht. En het wordt hem ook duidelijk waarom Lucretius' landschappen zoozeer verschillen van die van VERGILIUS, voor wien het „groenende laagland” toch eigenlijk het gebied was waar zijn hart zich thuis voelde. De worsteling van Lucretius met de machten die hem tot vormgeving drijven, voltrekt zich niet zelden in een landschap dat somber en dreigend is; — hoe zou het anders kunnen? —

De breuk met de mythologie, de gedachte van de natuur als kosmos — geordende verscheidenheid, zich gedragend naar eigen onwrikbare

wetten en harmonisch samenwerkende krachten — komt voor de Romeinen eveneens door het contact met Griekenland. De twee groote philosophische scholen, wier leer thans bij den beschaafden Romein toegang vindt, erkennen beiden — hoe fel zij elkaar overigens bestrijden — de essentieele eenheid van de natuur en haar wetmatigheid. Eerst dan wanneer het besef van het kosmisch verband gaat ontwaken, kan men spreken van *liefde* voor de natuur in den zin waarin wij dit verstaan: een doordrongen zijn van haar harmonie, waarin men ook zichzelf voelt opgenomen. Helder wordt door de Grieksche philosophie uitgesproken wat ongetwijfeld hier en daar reeds was gevoeld: CICERO, vervuld van dit nieuw gewonnen inzicht, geeft ons in menige passage het beeld van den intellectueelen Romein die zijn grenzen plotseling ziet verwijd.¹⁾

Het is karakteristiek dat Lucretius deze kosmische gedachte, die bij hem wellicht reeds schemerde, doordenkt tot in volle consequentie en er nadien geheel door wordt gehanteerd.

Wij zeiden elders dat hij van het materialisme bevrijding van zijn onrust verwachtte; maar ook vond hij in DEMOCRITUS' kosmologie de eenheid der natuur uitgesproken, die hij uit haar „res” — haar vormen — misschien reeds had vermoed.

Wij spraken van een kern waaromheen het werk van Lucretius zich kristalliseerde. HAECKER spreekt — en zijn formulering heeft in de gewaagdheid iets geniaals — van den „kosmogonischen Eros” die het materialisme van DEMOCRITUS bezielt. Over de tegenstelling dichter-atomist in het werk van Lucretius is veel geschreven en men vraagt zich vaak af, waar een definitie van het poëtisch element werd beproefd, of er iets meer werd bereikt dan een meer of minder gelukkig misverstand tusschen schrijver en lezer.

Wat HAECKER poneert is in menig opzicht zeer subjectief (zelf zegt hij ironisch: „het toppunt van objectiviteit wordt al te vaak een absolute zinledigheid”) en zijn werk lijdt aan vermoeiend lyrische passages, maar zijn verhandeling heeft stellig iets gegrepen van de tegenstrijdige machten die Lucretius bezielen en waarvan wat hier „Eros” is genoemd het wezen van zijn dichterschap bepaalt.

Achter dit oer-element van het poëtische staat Lucretius' filosofie. In wonderlijke wisselwerking bevruchten beide elkaar.

Lucretius' dichterschap wordt voor verzanden behoed door de voortdurende stimulans die hem drijft: de noodzaak tot het formuleeren van zijn filosofisch inzicht. Deze arbeid, dien hij zichzelf heeft opgelegd, bewaart zijn werk voor alles wat men klein formaat zou

¹⁾ CICERO: De Nat. D. I XXXVI. 100; De Div. II LXXII 148.

kunnen noemen; zelfs in zijn gevoeligheid is Lucretius een bij uitstek mannelijk karakter.

Nergens voelt men zich ingesloten binnen beperkte grenzen; zoo ergens een verzwakking, een inzinking dreigt — vindt hij, om het gewonnen inzicht te verkondigen, steeds weer de kracht tot een nieuwen, sterken inzet.

— En anderszins; telkens weer maakt binnen het omsluitend schema van het filosofisch leerdicht een oorspronkelijk dichterschap zich vrij, dat op zijn beurt het atomisme bezielt.

Zeldzaam is het dat een groep verzen is verward en men niet de drift speurt die — door de zelfverkozen beperking veeleer aangevuurd dan gebroken — scheppend het materiaal van het woord hanteert en het dien eigenaardigen glans geeft, die Lucretius' werk kenmerkt.

Over de verhouding van Lucretius tot EPICURUS nog een enkel nader woord.

Over de relatie van Lucretius' werk tot dat van EPICURUS is veel geschreven; ¹⁾ gelijk de persoon en het werk van EPICURUS op zichzelf het onderwerp van eidelooze discussies zijn geweest.

Men zou zich haast ontzien hieraan nog een meening toe te voegen, ware het niet dat een enkele opmerking juist in dit verband misschien nut hebben kan. De tegenstelling tot EPICURUS' *νηφών λογισμός* inzake zijn natuurvisie en Lucretius' poëtisch talent is veel en scherp onderstreept; *als dichter* — zoo meent men — kan Lucretius door EPICURUS niet beïnvloed zijn, al gaf de aanvaarding van diens atomistische leer ten slotte den stoot tot Lucretius' werk en bood zij hem daarvoor stof en schema.

Inderdaad is er bij EPICURUS geen sprake van den tweespalt, die Lucretius' natuurvisie doorbreekt; zijn physica heeft geen ander doel dan de bestrijding van alle teleologie en ontleent daaraan haar eigenaardig karakter.

De aanvaarding van een systeem als dat van DEMOCRITUS ligt voor de hand wanneer men zich volkomen a-teleologisch wenscht in te stellen; dit kan duidelijk zijn. Dat het EPICURUS indifferent voorkomt welke verklaring men ten slotte voor een natuurverschijnsel aanvaardt, mits het slechts tot natuurlijke oorzaken wordt herleid, is wel een stringent bewijs hoezeer logica en physica bij hem naar het tweede plan zijn geschoven ten gunste der ethica.

Φύσις: dit beteekent voor EPICURUS het „geheel” (indien men dit woord mag gebruiken) der atomen, gelijk zij — beheerscht door

¹⁾ Uitvoerig hierover E. E. SIKES: *Lucretius, Poet and Philosopher*. Cambridge 1936. (Speciaal hoofdstuk III). Ook SELLAR: *The Roman Poets of the Republic*³ Oxford. 1932. biedt veel wat verhelderend werken kan.

innerlijke wetmatigheid — zich bewegen in de ledige ruimte. Méér niet. Alle spanningen, waarmee Lucretius' natuurvisie is geladen — van den religieuzen twijfel af tot de aandachtige bewondering voor de scheppende macht der φύσις toe — ontbreken bij EPICURUS. Toch moet er, voor een aanleg als dien van Lucretius, een sterke opwekking gelegen hebben in EPICURUS' werkwijze, gelijk op geheel ander niveau ENNIUS hem een stimulans was. In onze mogelijkheid tot een zuiver oordeel omtrent EPICURUS' werk te raken zijn wij zeer beperkt, gezien het weinige wat is overgeleverd. Maar wel komt men, dit weinige lezend en herlezend, tot een stellig verwerpen van de uitspraak dat EPICURUS juist aan het meest waardevolle element van Lucretius' poëzie geen enkel deel heeft gehad.

Waar EPICURUS den brief aan HERODOTUS, waarbij zich die aan PYTHOCLES aansluit, zelf een uittreksel noemt, kunnen wij ons van de „zaakrijkheid” (het woord is van J. H. LEOPOLD¹) van breeder opgezet werk eenigszins een voorstelling maken. Den stijl van EPICURUS kan men, waar een uittreksel uiteraard iets gebrokens en rommeligs heeft — eerder bestudeeren uit den brief aan MENOCEUS; hier kan ik het oordeel van LEOPOLD slechts onderschrijven.²)

Maar laat ons terugkeeren tot den brief aan HERODOTUS.

Terecht zegt SELLAR dat Lucretius begaafd is met een zeer scherpen blik ten opzichte van het origineel; de wijze waarop hij o. a. de lectuur van THUCYDIDES heeft verwerkt, moge hiervan een bewijs zijn.

Het is nauwelijks mogelijk dat Lucretius — wij mogen toch aannemen dat hij den brief aan HERODOTUS gelezen heeft — niét getroffen is geweest door den klaren inzet, waarin bepaalde denkeischen worden gesteld, met name het zich voortdurend te binnen brengen der veroverde algemeene inzichten bij de bestudeering van het bijzondere. Ik vermag mij niet te onttrekken aan de gedachte dat de wijze, waarop hier de eisch tot zelftucht wordt gesteld, Lucretius zeer bijzonder kan hebben geboeid en geprikkeld; immers voor wie zelf een werk van langen adem onderneemt, is het ongemeen inspireerend zelftucht bij een ander te bespeuren.

Hoe kritisch men ook tegenover EPICURUS wenscht te staan, — de dwingende kracht waarmee telkens weer wordt verwezen naar de groote lijnen, blijft den lezer als kenmerkend voor stijl en persoonlijkheid bij. Lucretius heeft dit verwerkt op zijne wijze; een neiging tot „ordenen” vaak midden in het werk, het onderstrepen van een nieuwen inzet, de felheid waarmee de principes van het atomisme vóór ons worden geplaatst, verraden — hoezeer hier ook het eigen temperament meespreekt — mede den leermeester.

¹) J. H. LEOPOLD: *Uit den tuin van Epicurus*. Brusse. Rotterdam. 1920.

²) LEOPOLD o.c.: „de brief aan Menoeceus is een model te noemen van doorzichtigen stijl.”

Maar op nog directer wijze is Lucretius' talent door EPICURUS gevormd. De lectuur van diens werk moet hem gedreven hebben tot scherper observatie van het hem omringende; en hoeveel poëtisch materiaal deze observatie, waarin Lucretius zich met waakschen zin heeft getraind, hem moet hebben geschonken kunnen wij slechts gissen. Er is een rusteloze wisselwerking tusschen het kritisch bezien der *φαινόμενα* met de associaties die zij oproepen — en de poëtische creativiteit.

Vershil van persoonlijken aanleg werkt hier veelal eer versterkend dan verzwakkend; het eigene vormt zich aan wat geheel anders is. Zoo moet Lucretius' levendige verbeelding en waaksche zintuigelijkheid te gast zijn gegaan aan de rijke bijzonderheden die EPICURUS hem bood; bijzonderheden die wij telkens weer getransponeerd vinden op een wijze als slechts een dichter het vermag. Ik meen dat wij vanuit dit gezichtspunt den invloed van EPICURUS op Lucretius *nimmer* hoog genoeg kunnen schatten; *juist* het ontbreken van spanningen in diens natuurbeschouwing heeft Lucretius het „ruwe" materiaal gegeven dat hij kon herscheppen naar eigen aard. De wereld van voorstellingen en beelden die EPICURUS' *Physica* voor Lucretius moet hebben opgeroepen, kon hem, óók hier, doen opzien naar den meester die hem had ingeleid in een nieuw gebied.

Thans een woord van afsluiting en samenvatting.

Wij bezitten van Lucretius geen jeugdpoëzie; maar ik waag de gissing dat deze geïnspireerd moet zijn geweest door een groote verrukking over de zintuiglijk-waarneembare wereld, in het bijzonder de wereld der natuur.¹⁾

Dat bij Lucretius de verfijning der zintuigelijkheid, de gedifferentieerdheid der gewaarwording zeer groot is, werd reeds eerder gezegd. Ongetwijfeld zal hij jaren noodig hebben gehad om de indrukken der buitenwereld die zoo overstelpend tot hem kwamen althans eenigermate te verwerken; eindeloze zwerftochten moet hij gemaakt hebben door dit onafzienbare gebied.

Doch ook bij hem trad na de jeugdjaren de kentering in.

Andere verlangens — vuriger geworden nog door het tijdsgebeuren — begonnen te spreken. Met alle groote dichters heeft Lucretius gemeen den droom „het hoogste te bereiken wat de scheppingskrachtige mensch te bereiken vermag: een wereld- en levensconceptie, uit den aard der zaak op abstracte gedachten berustend, door de vermogens van gevoel en fantasie te herscheppen tot schoone verbeelding."

Zóó formuleert HENRIETTE ROLAND HOLST het, sprekende over

¹⁾ Een veronderstelling — maar zij is gegrond op wat vele kunstenaarslevens ons leeren.

den dichter GORTER; ¹⁾ met eenige wijziging konden deze woorden ook over Lucretius geschreven zijn.

Lucretius — in wien wij stellig geen scherp en oorspronkelijk denker moeten willen zien — naderde het Epicurisme met groote verwachtingen. Zijn keuze moet een resultante zijn geweest van verschillende krachten, die wij in haar geheel niet vermogen te reconstrueeren.

Een gebied van strenge geestelijke abstractie kan deze filosofie, waarin Lucretius zijn „levensconceptie” hoopte te vinden, bezwaarlijk worden genoemd; doch zij bezat, dit blijkt wel, voldoende elementen om zijn geestdrift te wekken. Het consequente materialisme opende — het is reeds gezegd — het uitzicht op verlossing van groote innerlijke spanningen. Daarnaast moet het ideaal van een waarachtige gemeenschap van vrienden, gelijk het door EPICURUS verwezenlijkt werd, Lucretius, die aan menselijke gemeenschap zulk een groote behoefte had, sterk hebben getrokken.

Toen hij zich eenmaal tot het Epicurisme had gewend, vond zijn dichterschap de nieuwe wegen, waarnaar het stellig had gezocht om te ontkomen aan de dreigende vormeloosheid, die na het élan der jeugdpoëzie bij zoo vele dichters merkbaar wordt. Een geheel nieuw materiaal moest worden bestudeerd, geordend, bewerkt, èn — de meest inspireerende eisch — herschapen worden tot poëtische schoonheid.

De opgeroepen associaties doen vroegere indrukken herleven: de jeugdherinneringen ontwaken en schijnen nog rijper en dieper van kleur dan te voren; de verbeelding begint haar spel. En aan dit alles ontvlamt de poëtische creativiteit, die zich in een gevoel van vernieuwde kracht schier geen grenzen ziet gesteld. Het is bij tijden of de zintuigen zich niet genoeg kunnen doen aan licht, kleuren, vormen, — aan heel de bloeiende schoonheid der natuur en het bont bewegende menschenleven.

Maar elders weer, als de verbeelding duizelender hoogten heeft bereikt, schijnt de kracht zich bijna norsch te spannen in vastberadenheid het aanschouwde te bewaren en gezag te voeren over de taal; dan ontstaan groepen verzen van een zoo strenge en toch zoo heldere vormvastheid dat het inderdaad schijnt dat „de wereldmuren uiteen gaan” en de samenhang aller dingen zichtbaar wordt.

Wie deze rijkdommen had gekend en verwijld had in deze gedachten-kringen, moest allengs tegenover de levensleer die hij zich gekozen had, eenzaam komen te staan. Werden wij èrgens in het gedicht overtuigd dat Lucretius in dit stelsel de blijvende klare rust gevonden had en — meer dan dat — een geluk dat zijn hart geheel vervulde?

Hoe zou hij, die den universeelen samenhang der dingen beleefd

¹⁾ H. ROLAND HOLST. *Herman Gorter*. Querido. Amsterdam. 1933.

had in de natuur — en steeds weer beleefde — op zoo gansch andere wijze dan waarvan in het Epicurisme gesproken werd, deze hoogtijden van verrukking kunnen vergeten? Scheen niet de bron der *ποιήσις* klaar en onuitputtelijk te stroomen, als de eenheid tusschen natuur en mensch beleden werd?

In deze oogenblikken leken de spookgestalten der religio, die vanaf de vroegste jaren het hart hadden beklemd, te vluchten voorgoed. Dat zij ook verjaagd werden door de thans aanvaarde leer mocht voldoening geven; maar een dwingend vragen blééf, en ook de angst noch-tans uitgeleverd te zijn aan blinde, vijandige machten.

Wij weten niet — en het is volmaakt zinloos hier een alles omvat-tend antwoord te willen vinden — op welke wijze Lucretius getast heeft naar de vereeniging met de hoogste werkelijkheid die hij, schoon onbewust, zocht als eenige voorwaarde tot menschelijke gelukzalig-hed voor zich zelf en voor anderen.

Dit dringend zoeken manifesteert zich ten deele in een fellen strijd tegen elken vorm van geestelijke onwaarachtigheid, ten deele in den droom van een ontplooiing van den menschelijken geest, die onvertroebeld door het lage en onedele, zich zal „ontvouwen naar de zoomen van het licht.” In het vijfde boek wordt van dezen groei gesproken; wij zien de jonge „zonen der aarde”, die — nauw verbonden met de natuur — de bloeiende wereld om zich heen en de eigen ont-wakende vermogens verwonderd ontdekken. Wij zien het ontstaan van de taal en „in der herdere verlaten gebied en goddelijk mijmeren” het argeloos ontspringen der muziek.

Vrij abrupt breekt het gedicht af. Maar achter de laatste verzen:

„want zij zagen in den geest het ééne licht na het and're
aangaan — scheppend totdat den steilsten top zij bereikten.”

gaan eindelooze verschietsen open.

De voltooide cultuur, waarnaar Lucretius uitziet, is niet van haar wortels afgesneden; zij is voltooide natuurlijkheid.

HOOFDSTUK II

VORMGEVING

De wijze waarop Lucretius aan wat in hem leefde vorm heeft gegeven, — zijn *stijl* dus — zal, naarmate bij den lezer de behoefte groeit om na de veelheid der eerste indrukken ook de structuur van het werk te overzien, aandacht gaan vragen.

De vertaler, die zijn werk wellicht met een zekere argeloosheid is begonnen, zal — al moge de intuïtie hem vaak het juiste spoor wijzen — het nog minder kunnen ontberen zich van den stijl van het origineel kritisch rekenschap te geven. Bij menigeen hadden fatale vergissingen voorkomen kunnen worden, indien hij zich van deze noodzaak tijdig doordrongen had.

Sprekend over Lucretius' vormgeving bedoelen wij dan ook tevens richtlijnen te trekken voor het volgende hoofdstuk, waarin een aantal Lucretius-vertalingen ter sprake komt. Van vertalingen immers mag men eischen dat zij Lucretius begrijpen in zijn stijl. Daarom trachten wij in het kort van dezen stijl de kenmerkende trekken weer te geven.

Voor den modernen lezer, die sinds de romantiek heeft geleerd in de kunst het subjectief element het hoogste aan te slaan, geldt de *didactische poëzie* min of meer als een hybridisch genre. Het dichters-lijk élan moet immers gebroken worden, wanneer de poëzie dienstbaar wordt gemaakt aan het overdragen van feiten en zakelijke inzichten; terwijl anderszins die inzichten duidelijker en eenvoudiger kunnen worden meegedeeld dan op de wijze der poëzie. Men verwacht van dit genre niet veel beter dan dat de te doceeren stof iets dichterslijks of de poëzie iets „leerzaams” zal hebben; in het gunstigste geval hoopt men dat de dichter zich hier en daar heeft kunnen ontworstelen aan het klemmend schema der didaktiek en den beganen grond een oogenblik heeft kunnen verlaten voor vrijer vlucht.

De lezer, die met deze eclecticische ingesteldheid het genus didacticum nadert, staat er van den beginne af tegenover in een andere houding dan door den dichter is bedoeld — wat eigenlijk zeggen wil dat hij den dichter niet au sérieux neemt —; zijn vooringenomenheid verspert hem eo ipso de toegangswegen tot het werk. Zoo ergens, dan geldt dit bij Lucretius, bij wien geen vers zonder innerlijke noodzaak is geschreven en wiens formaat geen eigenmachtig eclecticisme toelaat.

Lucretius is geen „dichter die zich tot didactiek heeft laten verleiden”; hij is didacticus krachtens het wezen van zijn dichterschap. Klarheid zoekt hij om een overdadig rijk materiaal te ordenen, te geleiden en daarmee te beheerschen; klarheid ook voor anderen, die hij — niet zonder een element van polemieek — zoekt te overtuigen van het eigen gewonnen inzicht. Het borende en dwingende, vaak ook het stugge en stootende van de zuiver didactische gedeelten zal de vertaler hebben te bewaren; hij zal hen in hun eigenaardigheden volkomen hebben te eerbiedigen; — immers het scheppen ervan was voor den dichter een innerlijke bevrijding en een innerlijke behoefte, niet minder dan van die gedeelten die de eclecticische lezer „dichterlijk” noemt.

Vooringenomenheid tegen het genus didacticum is niet het eenige gevaar dat den modernen Lucretius-lezer bedreigt. Wij verwachten in het algemeen in poëzie geen element van *wereldbeschouwing*. Als deze bij onze — toch meerendeels lyrische — dichters aanwezig is, is zij het als nauw zichtbare grondslag, als uiterlijke toevoeging of als een uit menschelijk oogpunt wezenlijke, maar dichterlijk indifferente factor. Toch is het element van wereldbeschouwing niet een anorganische toevoeging, maar een constitueerend element van zeer veel groote poëzie.¹⁾ Een Lucretius leest men, zoo goed als een DANTE, met lyrische verwachtingen verkeerd.

De dichter die niet slechts aan zijn persoonlijke gevoelens, maar aan de grondslagen van zijn geestelijk leven vorm wil geven, onderneemt daarmee een werk van oneindig veel zwaarder dracht en langer adem dan dat van den simplen lyricus. Deze *lange adem* is juist voor Lucretius buitengewoon typeerend. Het zeer lange, gedragene, een wereld van waarneming en denken omvattende gedicht is de vorm waarin hij zich van nature thuis voelt. Hij onderscheidt zich daarmee niet alleen van de lyrieci, die ernaar streven onderwerpen van geringen omvang zoo gaaf mogelijk te formuleeren, maar ook van een VERGILIUS, wiens *Georgica* binnen kleiner grenzen besloten ligt. Deze grenzen moeten voor VERGILIUS natuurlijk zijn geweest; waar hij in de *Aeneis* een grooter greep beproeft, is de zuiverheid die de *Georgica* kenmerkt verloren.

Nu zou het aantrekkelijk zijn Lucretius' persoonlijkheid óók na te sporen in *de structuur* van het dichtwerk als geheel; immers de kunstenaar spiegelt zich ook in de wijze waarop hij zijn gegevens componeert, of liever — want dit woord wekt de gedachte aan een min of meer anorganisch samenvoegen — de wijze waarop hij zijn conceptie geleedt en ordent.

Er is over den bouw van de *Rerum Natura* veel meningsverschil;

¹⁾ Ik denk hier, in ons land, aan GORTER en HENRIËTTE ROLAND HOLST.
Lucretius

misschien zijn de vragen trouwens onoplosbaar, omdat het werk niet voltooid is. Wij wagen ons dan ook niet aan een interpretatie, waarom de bouw van het gedicht zóó en niet anders moest zijn. Eén ding is echter met betrekking tot de structuur te zeggen: een zekere onevenwichtigheid, iets ongelijkmatigs past geheel bij Lucretius' aard. Stuwingen en spanningen liggen in zijn wezen; stuwingen en spanningen vertoont het gedicht.

Er is soms een nadrukkelijkheid, een uitvoerigheid, die ons buiten proportie lijkt tot het belang van het onderwerp; er zijn uitbarstingen waarvan de felheid ons verbaast; er is soms ook een plotseling gewonnen vrijheid, waarin de innerlijke gezichten zich rustig ontvouwen. Lucretius' „stijl” — dit nu in den ruimen zin genomen — heeft alle trekken van een breede rivier met ondiepten, kolken en stroomversnellingen.

Persoonlijk acht ik het zich afstemmen op deze ongelijkmatigheid, zonder dat de breedheid van den stijl verloren gaat, de zwaarste taak voor den vertaler.

Dat dit werk in *hexameters* geschreven is, is voor een deel zeker te verklaren uit de traditie; de hexameter was voor het leerdicht — ook voor het kosmologisch leerdicht — geijkt. Tegelijkertijd was de hexameter echter de maat waarin de stroom van Lucretius' scheppingsdrift zijn bedding vinden kon. Hier is breedheid; hier is de zware, rustige slag, waaraan juist de onrustige behoefte heeft, terwijl alle stuwingen en versnellingen van het innerlijk rythme in de schakeeringen van den dactylischen vorm kunnen worden uitgevierd.¹⁾ Het is niet teveel gezegd dat de Latijnsche hexameter in zijn volwassen vorm door Lucretius is gerealiseerd; het werk van ENNIUS is toch typisch een jeugd stadium. De worsteling met dit weerbarstige, maar aan mogelijkheden zoo rijke materiaal moet den dichter op zichzelf een bevrediging zijn geweest.

Ook hier ligt een stuk vormgeving, een stuk zelftucht tevens, waaraan Lucretius' onstuimige innerlijke vaart behoefte had. De felle emoties verliezen in de statigheid van dezen vorm tegelijk iets van hun brutale onmiddellijkheid; de beheerschter rust waarin zij hem nu verschenen, moet een beveiliging zijn geweest voor zijn in den grond zoo kwetsbare hooghartigheid.

Het zal den vertaler, die zich in den Lucretiaanschen hexameter heeft ingelezen en er geleidelijk elke nuanceering van leert volgen, uiterst moeilijk vallen zich op een ander metrum over te schakelen. Persoonlijk althans voelde ik daartoe de neiging niet; al vallen de

¹⁾ Een goede behandeling van de verhouding tusschen Rythme en Metrum vindt men in het boekje van ALBERT VERWEY: *Ritme en Metrum*. Santpoort. 1931.

bezwaren, die men bij het vertalen in hexameters ontmoet waarlijk niet licht te schatten.

Men ontkomt niet aan het euvel dat lichte lettergrepen soms voor lang, zware voor kort moeten gelden, terwijl de caesuur vaak sterk verschuift in vergelijking tot het origineel. Klemmender nog acht ik het argument, dat men er zelden of nooit toe zal komen een Hollandsch vers te schrijven in hexameters; ik kan mij niet voorstellen dat een dergelijk vers *spontaan* bij ons zou opwellen, dus ook met rhythmische noodwendigheid. LEOPOLD heeft in de enkele Lucretius-fragmenten, die hij heeft vertaald — zij komen later ter sprake — zich van den hexameter vrij gemaakt en de jambe verkozen. Hierdoor heeft hij het kunnen vermijden zichzelf geweld aan te doen; de vertaalde verzen hebben in sterke mate zijn rythme, zijn timbre — al is ook Lucretius voluit aanwezig. Of deze doorbreking van het metrum bij voortdoring — vooral in de „technische” stukken — gehandhaafd zal kunnen worden zonder den aard van het origineel te zeer te wijzigen, wordt elders besproken.

Richten wij nu de aandacht op kleinere complexen — complexen zooals de lezer ze overzien kan en waaruit hij zich dus onwillekeurig het groote werk denkt opgebouwd — dan worden hier dezelfde verschijnselen openbaar.

Ook hier de worsteling om aan een chaotische innerlijke wereld in zichtbaren en hoorbaren vorm gestalte te geven. Deze realisatie zal uiteraard nooit anders kunnen zijn dan inadaequaat; de innerlijke wereld immers hééft in de buitenwereld en in de taal geen equivalent, — maar juist in het niet bereikte ligt een sterke stimulans. Anderzijds biedt de taal in al datgene wat men „*stijl*” noemt en waardoor de persoonlijke uiting wordt gestempeld, talloze ongedachte mogelijkheden. Minder exact dan de strikte wetenschappelijke formula, is zij oneindig rijker.

Alles wat aan *persoonlijkheid* uitgedrukt en op anderen overgedragen kan worden is in wezen onformuleerbaar: maar de overdracht kan geschieden bij de gratie van den stijl, d. w. z. van die expressiemogelijkheden die het strikt logische te buiten gaan.

Zoo heeft de stijl van den kunstenaar dan allereerst het effect, de aandacht te richten; een werk van den omvang als de *Rerum Natura* zou voor den beschouwer iedere expressie verliezen, wanneer alle partijen gelijkmatig waren belicht.

Een wetenschappelijk docent onderscheidt in zijn betoog hoofd- en bijzaken; het klarste licht van den stijl daarentegen valt op wat voor den kunstenaar persoonlijk essentieel is. Zijn levende taal wekt associaties; dat is wat haar van de doode formula onderscheidt. Het zijn tenslotte deze associaties waaraan een stijl zijn verrassingen ontleent;

terwijl de *mededeeling* door ieder willekeurig toehoorder kan worden verstaan, scheppen de *associaties* tusschen spreker en hoorder eerst de verstandhouding. Hoe sterker een persoonlijkheid is, hoe duidelijker haar eigen stijl; hoe begaafder een dichter, hoe meer hij zich meester zal toonen in het beheerschen dezer stylistische middelen. Het gedicht de *Rerum Natura* is niet slechts Lucretiaansch in de gedachte, of in de „mooie” stukken; het is het in elken regel.

Ook hier geldt dat het niet mogelijk is tusschen belangrijk en onbelangrijk, geslaagd en minder geslaagd, een scheiding te maken. Wat de eclectische lezer minder mooi vindt, is vaak als zelf-expressie van den kunstenaar niet minder karakteristiek. ROZELAAR heeft hiervoor in zijn dissertatie een lange en overtuigende reeks bewijzen bijeengebracht.¹⁾

Waar hij minder door het betoog gebonden is, heeft de kunstenaar natuurlijk een ruimer kans te realiseeren wat hem als dichter voorzweeft; zuiver aesthetisch beschouwd — maar wat *is* aesthetisch? — zijn dit de gelukkigste gedeelten. Elders vindt men echter — hoe zou het anders kunnen — dezelfde karakteristieken terug. Het doet dan ook pijnlijk aan wanneer men een vertaler over alle stylistische eigenaardigheden van de „technische” gedeelten heen ziet loopen, terwijl hij bij de z.g.n. „aesthetische” plotseling in het geweer komt. Maar dat hem dan ook dáár het geluk ontgaat, dat hij elders verzuimd heeft te veroveren, mag wederom als bevredigend bewijs gelden voor den onverbrekelijken samenhang dezer dingen.

Lucretius' taal is sterk *beeldend*.

Het beleven van den dichter verschilt niet essentieel van dat van anderen; maar hij beleeft alles feller, onmiddellijker, concreter. Wat voor ieder ouder wordend mensch verdoft door de sleur, verdort door de abstractie, ziet hij met de onbeslagen helderheid van „den eersten dag”. Zijn aard is zóó dat de buitenwereld hem nooit tot een neutrale achtergrond wordt, — zij biedt hem een volheid van gezichten zoolang hij leeft. En terwijl de indrukken van buiten als beelden en gezichten tot hem komen — d. w. z. scherp en helder niet alleen, maar ook als

¹⁾ Het tweede hoofdstuk van ROZELAARS boek — wellicht het meest voortreffelijke en het zaakrijkste — behandelt de eigenaardigheden van Lucretius' stijl met de bedoeling deze psychologisch te interpreteren. Vanuit het principe „bei Lukrez bezeichnet archaischer Ausdruck emphatischer Ausdruck” zijn de verschillende stijlfiguren bekeken (asyndeton, chiasme, oxymoron, figura etymologica, allitteratie, paronomasia, epanalepsis, anaphora, geminatio, hyperbaton, tautologie, pleonasmie e. a.). Ook wie de zaak vanuit een ander gezichtspunt beziet, zal hier menige aanwijzing vinden; hij verleert het tevens voor goed stijlfiguren te gaan „registreeren”, zonder zich rekenschap te geven van de motieven die erachter staan.

Ook methodisch dank ik aan dit boek zeer veel.

omlijnde geheelen —, beleeft hij wat binnen in hem geschiedt op dezelfde wijze als *beeld*.

Van Lucretius geldt dit alles in de hoogste mate.

Hij is zeer concreet, zeer gevoelig voor zintuiglijke indrukken, zeer visueel vooral, — vandaar dat de zichtbare wereld met zoo'n indringende helderheid gespiegeld staat in zijn poëzie. Ook wat hij aan geestelijke ervaringen wil uitdrukken, krijgt vanzelf den concreten — d. w. z. den dichterlijken — vorm van het beeld.

Natuurbeschrijving en „*beeldspraak*” zijn bij Lucretius uit één wortel gesproten. Een fragment natuurbeschrijving neem ik hier over (V 783 v.v.).

*Principio genus herbarum viridemque nitorem
terra dedit circum collis camposque per omnis,
florida fulserunt viridanti prata colore, . . .*

Het lenteland gaat voor ons open en het eerst wordt de blik gevangen door wat daar voor de voeten bloeit; de oneindige variatie van klein gewas — genus herbarum — in het weiland. En na de verrukkingen om dit kleine en de vreugden van het onderscheiden begint een ander zien; het kijken maakt zich los van de details en zwerft uit naar de ruimte, naar het landschap, het „groene glanzen”. — Met uiterst sobere middelen is er gewerkt — het geheim ligt juist in de onbepaaldheid van „genus herbarum” en „viridis nitor” — maar reeds zijn de details en de ruimte gesuggereerd.

En dan beginnen de *lijnen* van het landschap zichtbaar te worden. Heuvels en laagland staan in plaatsing onmiddellijk naast elkaar, zóó dat wij hen ook metéén tegen elkaar zien afgelijnd. De contrasteerende werking der praeposities — wij gaan „rondom” de heuvels, maar „over” het laagland, méé met de beweging van „dedit” — versterkt dit nog; bijna geraffineerd is het chiasme van deze vier woorden. Prachtig wordt het vers afgesloten door het wijde „omnis”, dat onmerkbaar óverleidt naar de volgende passage, waar het *licht* begint te spelen. De intensiteit neemt toe — als steeds wanneer Lucretius over het licht spreekt — het allittererende „florida fulserunt” suggereert fonkeling, „viridanti” frischheid en speling van kleur. Het effect van de actieve participia bij Lucretius is dat zij de aandacht van den lezer inderdaad onmiddellijk activeeren; „viridans” is méér dan „viridis”; wij zien glanzen en schakeeringen; de kleur lééft.

Tè hel zou het vers geworden zijn, wanneer de eerste drie woorden niet getemperd werden door de laatste — „prata colore” — het licht versplintert niet meer in kleine fonkelingen, maar glijdt in banen over een breeder vlak, breed als de woorden zelve.

Zoo heeft de dichter in drie regels eerst onzen blik gescherpt voor het kleine leven der natuur, de afzonderlijke bloemen en hun kleuren-

fonkeling, om ons dan de golvende wijdheid van het landschap in te leiden, waar het kijken zich in de verte verliest.

Het beeldend karakter van Lucretius' taal leeft — wij zeiden het reeds — ook in sterke mate in de *metaphoren*. Reeds is hieraan een — zij het niet zeer gelukkige — dissertatie ¹⁾ gewijd.

Over het begrip *metaphora* is veel geschreven en — al moge het jongste proefschrift over dit onderwerp ruim 700 bladzijden tellen ²⁾ — het laatste woord zal hiermee niet zijn gezegd. Mij heeft, zoo vaak de *metaphoren* bij Lucretius mijn aandacht vasthielden, steeds de eenvoudige en heldere bladzijde voor den geest gestaan waar HENRIËTTE ROLAND HOLST in haar „Poëzie en Maatschappelijke Vernieuwing” ³⁾ over deze dingen spreekt.

„Hart en zinnen der dichters blijven open voor de *universeele saamhoorigheid*; daardoor bespeurt hun actieve verbeelding tallooze overeenkomsten tusschen de dingen, die voor de overgrootte meerderheid der menschen verborgen blijven. Op den duur worden ook deze beelden en beeldende uitdrukkingen weer gefixeerd . . .

De beelden raken versleten . . . Echter, altijd weer ontwaakt in enkelen opnieuw het oorspronkelijke, oeroude vermogen, getroffen te worden door *de geheimzinnige overeenkomst achter alle verschijnselen, die op den grondslag der wezenlijke eenheid van het leven bestaat*. Dan stormen de beelden weer aan, glanzend van frissche jeugd en oorspronkelijkheid, treffend, ontroerend, somtijds bevreemdend door hun nieuwhed. Dan doet de eenling in souvereine, altijd gevaarlijke zelfverzekerdheid ook datgene, wat aan de gemeenschap toekomt: nieuwe woorden en woordverbindingen scheppen.”

Dit vermogen de dingen in hun levend verband te aanschouwen, is Lucretius in bijzondere mate eigen. Allengs gaat dit „beeldend denken” ook op den lezer over, die op die manier zijn horizon vaak door een enkel woord plotseling ziet verwijd. Vele *metaphoren* worden door Lucretius ontleend aan het water en het licht. Wie zóó fel waarneemt (spreekt hij niet van „*laccessere visus*”, „*oculos patentes*”, „*oculorum acies contenta*”?) moet voor licht en lichtval uitermate gevoelig zijn. Het jonge ontstaan der wereld, het kiemkrachtig ontspringen der dingen „*diluxit*”. — „*Donec diluxit rerum genitalis origo*”; het woord is tevens brandpunt van het vers. (Men lette ook op de spondeeën vóór de caesuur!) Het Enniaansche verseinde „*in luminis oras*” wordt

¹⁾ S. VON RAUMER, *Die Metapher bei Lukrez*. Erlangen 1893.

De *metaphoren* zijn met groote zorg — na een schematische indeeling in vier groepen — alphabetisch geordend, maar tot verhelderende conclusies komt het werk m. i. niet.

²⁾ C. P. F. STUTTERHEIM, *Het begrip metaphoor*. Amsterdam 1941.

³⁾ H. ROLAND HOLST, *Poëzie en Maatschappelijke Vernieuwing*. Arnhem, v. Loghum Slaterus 1935.

door Lucretius met groote voorliefde gebruikt. „In luminis oras” ontvouwen zich de jonge planten (I 179), ontvouwt zich ook de menschelijke rede (V 1455); en — kan het praeganter worden gezegd? — „de dingen zullen ontsteken het licht voor de dingen” (I 1117) — „*ita res accendent lumina rebus*”: het zou de definitie van de metafoor zelve kunnen zijn.

Licht en water spelen door elkaar heen wanneer de zon heet: „*largus ... liquidi fons luminis*” (V 281); sterker nog staat er van het zonlicht: „*largifluum fontem scatere atque erumpere lumen*” (V 598). Het water, eeuwig zichzelf gelijk en eeuwig wisselend, is Lucretius een voortdurende openbaring van den grooten, onverstoorbaren kringloop, die zich in alle, uiterlijk zoo rusteloze verschijningsvormen voltrekt; het is symbool van de atoombeweging,¹⁾ symbool ook van de krachtig ontspringende menschelijke creativiteit.²⁾

„Fluere” is een veel gebruikt woord om de atoombeweging aan te duiden; „fundere” (ook diffundere, profundere, confundere), en „abundare” treffen wij telkens metaphorisch aan, vooral wanneer gesproken wordt van de groeikracht in de natuur. „*Crescunt arbusta et fetus in tempore fundunt*” (I 351) — het woord suggereert groei en vruchtbaarheid, evenals de oorspronkelijke kracht en vooral de beweging van „abundare” bewaard is in „*propterea quia quae de terris nunc quoque abundant/ herbarum genera ac fruges arbustaque laeta*” (V 920).

Dat de groeikracht in de natuur Lucretius' intense aandacht heeft gehad, zouden wij alleen al aan de metaforen af kunnen lezen (flos, florere, fructus, propago, radix, semen, cresco, genitalis, (in)sero worden voortdurend metaphorisch gebruikt). Het klankrijke woord „florere” verlokt Lucretius tot prachtige beelden. „*Iam mare velivolis florebat navibus*” (V 1442); de zee, met haar schepen als zeilende bloemen — hoe Zuidelijk is zij in dit vers! — wordt even levend voor ons opgeroepen als de pracht der Italiaansche steden waarin „als bloemen” de kinderen spelen. „*Hinc laetas urbes pueris florere videmus*” (I 255) — het woord heeft hier zijn vollen oorspronkelijken glans.

Het valt bij Lucretius onmiddellijk op, dat de uitdrukkingen van *beweging* overheerschen. Dit ligt niet alleen in den aard van het onderwerp (atoombeweging), maar wortelt ook in den vitalen emotioneelen aanleg van den dichter zelf. Hij verraadt zijn felheid wanneer hij over geestelijke functies spreekt; abstracta ziet hij vaak metéén als concreta. Waar hij zoekt is het „*ratione sagaci*” (I 368); een waar jachthonden-instinct doet hem de verborgenste schuilhoeken vinden „*et verum protrahere inde*”, wanneer hij speurt naar een argument. Den

¹⁾ „*adsidue quoniam fluere omnia constat*” (V 280).

²⁾ „*usque adeo largos haustus e fontibus magnis/ lingua meo suavis diti de pectore fundet*” ... (I 412).

tegenstander wil hij „*verbis vexare*” (V 163) „*effugium praecludere*” (I 975); de menschelijke rede kent hij de macht toe „*disturbare moenia mundi*” (V 119). Terecht zegt ROZELAAR¹⁾ dat Lucretius geneigd is alles sub specie belli te zien. Talloos zijn de metaphoren aan den oorlog ontleend (*accingere, bellum, certare, clades, contendere, fugere, icere, imperare, luctari, proelium, pugnare, spoliare, superare, telum, victor, vincere* e. a.).

De vertaler, die het materiaal van de Lucretiaansche metaphoor hanteeren moet, zal zéér omzichtig dienen te zijn. Voorschriften zijn hier zoo min als elders te geven; het gaat erom dat men met waaksche aandacht leest en het levende woord in de vertaling niet doodt.

Het gebruik der metaphoren is — juist krachtens het karakter van hun oorsprong — grootendeels onopzettelijk; de dichter drukt er zich onwillekeurig in uit. Grooter opzettelijkheid is er in de wijze waarop de *woordorde* wordt gehanteerd, — voor Lucretius geldt dit zeker. De woordorde hoort tot zijn meest persoonlijke stijlmiddelen; op dit gebied heerscht hij souverain. Het is kenmerkend voor de ware beheersching, dat hij dit doet zonder bizarrerieën, ook zonder modieus raffinement, maar veelal met uiterst eenvoudige middelen.

Naast het geciteerde „*terra dedit circum collis camposque per omnes*” dat zijn effect mede aan het *chiasme* ontleent, kan men een ander vers plaatsen, dat juist door het *parallelisme* een bijzondere beking krijgt.

I 3 . . . *quae mare navigerum, quae terras frugiferentes/ concelebras.*

De aandacht wordt hier niet gericht op contrasten; zij overziet eerst het ééne — in zichzelf besloten — gebied, dan het andere. Zoo wil het ook de caesuur. „*Mare navigerum*” is sterk in zichzelf besloten; het suggereert een wijde zee, waarin „*navigerum*” golfbeweging en zeilende schepen brengt. Even wijd is „*terras*”; de beweging van „*frugiferentes*” doet de golvende korenlanden zien. De reeds zoo sterke indrukken leggen zich, door den symmetrischen bouw van het vers, nog sterker vast.

De gebruikte stijlmiddelen zijn zeer eenvoudig; maar de lezer draagt dit vers voortaan als onvervreemdbaar bezit met zich mee.

Contrastwerking in de woordorde, waardoor een picturaal effect wordt bereikt, kan natuurlijk zéér opzettelijk zijn. Verzen als II 322:

et velut in viridi candor consistere colli.

en II 805 *inter caeruleum viridis miscere smaragdos*

zijn ongetwijfeld wèloverwogen geschikt; het procédé is eenvoudig en doorzichtig.

¹⁾ o. c. pg. 67, 71, 72.

Een groep verzen, waarbinnen met de meest gevarieerde middelen is gewerkt en waar Lucretius zijn gaven voluit ontvouwt, vindt men — ik noem één voorbeeld uit vele — in

V 1372 v.v. *prata lacus rivos segetes vinetaque laeta
collibus et campis ut haberent, atque olearum
caerula distinguens inter plaga currere posset,
per tumulos et convallis camposque profusa.*

De toeschouwer staat op een hoog punt en ziet het land beneden in vakken van kleur, zóó scherp en helder tegen elkaar afstekend, als de woorden in het — slechts op het einde even doorbroken — asyndeton, dat door de plaatsing van „laeta” voor verstarring wordt behoed. Het landschap heeft niet alleen zijn kleurige vakken; het heeft óók zijn hoog en laag — „collibus et campis”.

En dan begint het oog détails te zien. Het zijn de olijven — verrassend is de plaatsing van „olearum” aan het einde van het vers — die men kan herkennen aan hun eigenaardige grijsgroene kleur. Als fijne lijntjes, die samen een patroon vormen, loopen zij tusschen het landschap door. „Caerula” vestigt onmiddellijk de aandacht op de kleur, „distinguens” op de lineaire werking (de actieve kracht van het participium versterkt dit nog).

De geraffineerde tmesis „inter currere” laat „plaga” door het vers heen loopen, precies als de rij olijven zich tusschen de vakken van het landschap slingeren.

Lang kunnen wij haar volgen — eindelijk als een verre golflijn over heuvels, dalen en laagland heen. — De eerste verzen richtten het oog op contrasten — vak tegen vak, kleur tegen kleur — maar in het laatste, met zijn prachtige golfbeweging, verliest het turen zich in een wijd verschiet; „profusa”, het woord lost op in de verte.

Het *chiasme* — reeds kwam het ter sprake — wordt door Lucretius gaarne gebruikt. ROZELAAR wijst erop, dat het in oorsprong en bedoeling emphatisch is. Naast een voorbeeld als I 906:

conficerent volgo silvas, arbusta cremarent.

laten zich vele andere noemen (I 341, I 431, I 800, V 130, V 789, V 792 enz.).

Ook het *oxymoron*, dat op woordkeuze berust, ontleent tenslotte aan de woordplaatsing zijn effect, zooals in I 98:

sed casta inceste, nubendi tempore in ipso...

Zeer suggestief werkt bij Lucretius het *asyndeton*, dat zich soms over een heele verslengte handhaaft; b.v. I 685:

concursum motus ordo positura figurarum

illustreert de dwarrelende atoombeweging beter, dan welke stijfgevoel ook; V 1192:

nubila sol imbres nix venti fulmina grando

legt de verschillende indrukken in ons vast, juist omdat zij zoo scherp afzonderlijk staan; het is of er voortdurend décors verschoven worden (men vgl. ook I 633/4, I 744, I 820, V 68, V 438, V 675, V 1192, V 1336).

De *epanalepsis* wordt door Lucretius vaak zeer gewaagd gebruikt, maar het effect is verrassend; de wijze waarop de trilling van het licht is gevangen in V 298/9:

*suppeditare novom lumen, tremere ignibus instant,
instant, nec loca lux inter quasi rupta relinquit*

is zóó verrijnd, dat de meest veeleischende lezer zich bevredigd voelt. *Geminatio* en *anaphora* komen eveneens veelvuldig voor; vaak met zeer expressieve werking. Hierover elders nog een enkel woord. Het *hyperbaton* houdt den lezer gespannen tusschen het eerste en het laatste woord van het vers. Vaak staat aan den éénen kant van deze „Spannungsbogen” een adjectivum, aan den anderen kant een substantivum. De aandacht, waaksch geworden door het adjectief, dat zijn complement nog niet gevonden heeft, is zwevend; zij komt aan het verseinde, dat de oplossing van haar zoeken geeft, tot rust. Een sterk voorbeeld — met „kruisend” hyperbaton — is I 144 (men lette ook op den klank van den inzet!):

clara tuae possim praepandere lumina menti.

De vertaler die tegenover deze varieerende stijlmiddelen is geplaatst en ze met steeds grooter scherpste gaat opmerken, weet van den beginne af, dat het ondoenlijk — en ook ongewenscht — is ze, het koste wat het wil, volledig in zijn weergave te handhaven. Een consequent streven in die richting zou uitloopen op een verstarde rederijderskunst, die eo ipso het origineel grof geweld aan zou doen. Wie de indrukken, die door Lucretius' woordorde zoo sterk worden gewekt, op zich in laat werken en de aandacht heeft over niets héén te lezen, zal als vertaler straks zijn *eigen* wegen vinden tot weergave van wat hij zoo helder heeft gezien. Vaak zal hij dezelfde stijlmiddelen tot zijn beschikking vinden, als waarnaar de dichter heeft gegrepen — dan is hij in zijn vertaling zeer gelukkig —; vaak ook zal een andere wijze van weergeven de sterkere blijken te zijn. Menig lezer zal deze opmerking overbodig toeschijnen; voor menig vertaler is zij het echter blijkbaar niet.

De hier besproken stijlfiguren¹⁾ stammen volgens HOFMANN (*Stolz-Schmalz, Lateinische Grammatik*⁵⁾ uit de archaïsche taal. De taal van Lucretius vertoont — ik volg hier de voorzichtige formulering van ERNOUT²⁾ — een archaïsch inslag; archaïsche elementen zijn er dus ook in de *woordkeuze*. De *woordkeuze* is misschien het meest bewuste deel der dichtelijke werkzaamheid; zij zou als zoodanig het minst karakteristiek kunnen wezen. Uiteraard zit ook in de *copia verborum* van elk dichter, zoo goed als van elk mensch, een sterk stuk overlevering. Dat Lucretius een groot aantal termen aan ENNIUS ontleent is *op zichzelf* niet veelzeggend. Veelzeggender is dat ENNIUS' wijze van de dingen te zien Lucretius' poëtische activiteit in menig opzicht heeft vrij gemaakt; mogelijkheid groeide tot verwelkijking door aanraking met een zoo groot voorbeeld.³⁾

Om terug te keeren tot de terminologie, archaïsch⁴⁾ is het gebruik van:

— (prosodisch zoo gemakkelijk liggende) vormen als: *indugredi*, *indupedire* en het toepassen van *tnesis*: *seiungi seque gregari* (I 452), *disiectis disque supatis* (I 651).

— frequentativa i. p. v. het gewone verbum: *nominitamus*, *imperitarunt*, *transvolitare*.

— samengestelde adjectiva: *naviger*, *armipotens*, *suaviloquens*, *horrisonus*, *fluctifragus*, *velivolus*, *montivagus*.

— periphrasis: *animi natura*, *animi vis*, *concharum genus*, *saecla ferarum*.

— substituten voor *esse*: *stare*, *constare*, *exstare*, *consistere*, *cluere*, *veridi*.

¹⁾ Zij zijn niet volledig; ik noem ze voorzoover zij mij bij het vertalen hun problemen stelden.

²⁾ ERNOUT: *Lucretius De Rerum Natura. Commentaire Livres I—II*. Paris 1925. Introduction pg. XXIII „Lucretius est un auteur archaïque. Mais ce qui lui donne ce caractère, ce n'est pas tant l'aspect extérieur de sa langue, sa phonétique et sa morphologie que son dictionnaire même, les procédés et les habitudes de son vocabulaire et de son style. Qu'on ne s'y trompe pas: les graphies et les formes que Lucretius emploie couramment, sont bien celles de son époque; les archaïsmes de cet ordre qu'on rencontre dans son oeuvre se réduisent à des types peu nombreux, nettement définis, et leur emploi, non constant, est conditionné par des raisons de métrique ou des effets littéraires.

³⁾ Het valt buiten het bestek van deze studie den invloed van ENNIUS op Lucretius te bespreken. Uitvoerig hierover is: H. PULLIG. *Ennio quid debuerit Lucretius*. Halle 1888. Met het prachtige materiaal dat hier is bijeengebracht zou thans werk van grooter diepgang kunnen worden verricht.

Er is een groote innerlijke verwantschap tusschen deze beide dichters (o. a. in het sterk bewustzijn van hun dichterschap); een verwonderlijke overeenkomst in hun visueele gevoeligheid (waarneming van licht, kleuren, lijnen!); een gelijke behoefte aan beeldende taal.

⁴⁾ Ik beoog hier geen volledigheid, maar noem slechts die verschijnselen die onmiddellijk in het oog springen.

Uitvoeriger: ERNOUT o. c. *Introduction* pg. XXIII v. v. waaraan ik ook de volgende voorbeelden grootendeels ontleen.

— het los staan der praepositie, die nog een adverbiaal karakter draagt, ¹⁾ b.v. *dum loca luminibus propriis inimica per exit. V 770.*

— Een aantal woorden is door Lucretius zelf gemunt: daar waar hij Grieksche termen weer moest geven (b.v. *ἀναφής*: *intactilis*), een abstractum zocht (*formatura*, *variantia*) e. a.

MERRILL wijst er overigens met nadruk op dat dit aantal niet zoo groot is als wel is beweerd. ²⁾

De lezer — meer nog de vertaler — die zich van den archaïschen inslag van Lucretius' taal nog eens speciaal rekenschap geeft door bij de woordkeuze stil te staan, bemerkt hoezeer deze archaïsmen een onvervreemdbaar deel vormen van Lucretius' poëzie; hoezeer hijzelf ook, lezend en werkend, ermee is vergroeid. Alle hebben zij — elk op zijne wijze — zijn activiteit gestimuleerd. — De weidsche periphrasen zijn hem niet alleen lief geworden om den klank — hoe prachtig dragen zij het verseinde! — maar hun statigheid heeft de begrippen zelve als het ware glans verleend en op hooger plan geheven. Sterk zijn de indrukken geweest, gewekt door de zware adjectiva — zwaar van taal, zwaar van beeld —; woorden als „*frugiferens*”, „*velivolus*” dragen eigenlijk een visuele wereld in zichzelf, die hij verwonderd leerde ontdekken. De snelle frequentativa — *nominitare*, *pervolitare* — hebben ook zijn gedachten versneld en verlevendigd; de praeposities, die zich vaak zoo vrij en zoo markant in den zin bewogen, eischten thans aandacht; en was „*videri*” hem niet méér dan „*esse*”, werden zelfs de oude grammaticale vormen niet een sprekend ornament?

Ieder aandachtig Lucretius-lezer zal mij dit toegeven; en hiermee heeft hij tevens den sleutel in handen tot het begrip van wat Lucretius — bewust of onbewust — met dit archaïseeren heeft gewild. ³⁾

Men kan Lucretius' taalgebruik met een paar woorden karakteriseeren: het is *beeldend*, *emphatisch*, *archaïsch*. Zijn archaïsmen hebben, zooals boven betoogd werd, een bewuste aesthetische functie; zij zijn echter tevens psychologisch bepaald. — De archaïsche taal, die tevens het voordeel heeft van zware, gedragen klanken, (*polysyllaba*!) is vaak veel sterker dan de contemporaine. Wat Lucretius in zoo'n meer-dan-natuurlijke helderheid vóór zich ziet, wat hij zoo fel beleeft en met zoo'n hartstocht wil duidelijk maken, dat vraagt van de woorden die hem dienen moeten eigenlijk maar één ding: *inten-*

¹⁾ Deze formulering lijkt mij gewenschter dan, zooals ERNOUT, van *anastrophe* te spreken. Hetzelfde geldt t. o. v. de term „*tnesis*”.

²⁾ In de inleiding van zijn editie: pg. 45.

³⁾ Er spreken natuurlijk méér psychologische factoren mee, dan wij vermogen te overzien. Ik waag de gissing dat ook de innerlijke verwantschap met ENNIUS — met name in de waarneming der natuur — en het zich afkeeren van de richting der *νέωτεροι* heeft meegewerkt.

siteit. Het woord is hem méér dan hulpmiddel om zich verstaanbaar te maken; als „hulpmiddel” zou het altijd tekort moeten schieten. Het is tot den rand geladen met beteekenis; het heeft een bijna magische functie.

Menig schrijver — zooals trouwens ook menig spreker — zou men verkeerd verstaan, wanneer men zijn woorden in den etymologischen zin wilde nemen; maar bij een bewust archaïseerend auteur als Lucretius, die zijn taal laadt met een maximum aan emphase en een maximum aan beeldende kracht, is deze instelling — ook voor den vertaler! — niet slechts geoorloofd, maar noodzakelijk. Elk van zijn woorden stelt den eisch door te dringen tot de kern — zooals het des dichters bedoeling was tot de kern te gaan.

A priori zou men geneigd zijn, het archaïsch element in Lucretius' woordgebruik cultuurhistorisch te verklaren, het emphatische psychologisch — uit zijn behoefte anderen en zichzelf te overtuigen — terwijl het beeldende in het bijzonder den *dichter* eigen is.

Tenslotte blijken deze elementen zich echter onder één, algemeener, gezichtspunt te laten ordenen: *archaïsch, emphatisch en beeldend beteekenen tenslotte alle: „geladen”*. En „geladen” beteekent *dichterdijk, in den zin waarin Lucretius dichter is*.

Wij spraken van Lucretius' sterke zintuiglijke gevoeligheid, — zijn ontvankelijkheid voor de schoonheid der zichtbare wereld en zijn drang om die schoonheid op te roepen uit een aesthetisch schijnbaar indifferente werkelijkheid door de kracht van zijn poëzie.

Zijn gevoeligheid voor zintuiglijk schoon beperkt zich niet tot de visueele indrukken; keer op keer breken uit den gang van zijn betoog de lyrische stukken los, waarin hij zich zeer bewust op schoonheid van *klank* heeft toegelegd; ik denk aan de verrukkelijke passage in het vijfde Boek over de muziek. V 1382:

*Et zephyri, cava per calamorum, sibila primum
agrestis docuere cavas inflare cicutas.
Inde minutatim dulcis didicere querelas,
tibia quas fundit, digitis pulsata canentum,
avia per nemora ac silvas saltusque reperta,
per loca pastorum deserta atque otia dia.*

Het lijkt misschien subjectief van de „klankschoonheid” van een dergelijke passage te spreken; schoonheid immers is iets dat zich niet bewijzen laat. Allitteratie, assonantie, onomatopée en dergelijke, — dat zijn de termen waar de wetenschappelijke onderzoeker mee werkt. Het loont misschien de moeite, het verband na te gaan tusschen

deze stylistische begrippen en de „schoonheid” die de kunstgevoelige geniet.

De schoonheidsindruk berust tenslotte altijd hierop, dat er afwisseling is en terugkeer van verwante elementen. Het chaotische zoowel als het monotone zijn neerdrakkend; bevrijdend werkt de afwisseling, terwijl de herkenning van het verwante een gevoel geeft van weldadige rust. Het geheim van den kunstenaar is wellicht niets anders dan dat hij deze elementen volgens een innerlijke noodwendigheid hun plaats geeft: niet de starre opeenvolging van „gelijkheden” (b.v. alliteraties) maakt een vers mooi; maar het optreden van die gelijkheden volgens een innerlijk rythme. Wat wij klankschoonheid noemen, is het optreden van klankharmonieën, *gerhythmiseerd volgens den aanleg van den kunstenaar*.

Aan dergelijke klankharmonieën is het werk van Lucretius zoo rijk. In het boven aangehaalde voorbeeld vindt men allitteratie (cava... calamorum — dulcis... didicere — silvas saltusque) en paronomasia (cava... calamorum) en dit voorbeeld valt met tallooze andere te vermeerderen. Ook over de rijmeffecten dient men niet heen te zien, of liever te hooren: men merke op hoe in het bovenstaande de klank van „cicutas” in „minutatim” wordt opgenomen; of een zeker parallelisme in den klank van opeenvolgende verzen (I 1014/15: nec mare nec tellus neque caeli lucida templa/ nec mortale genus neque divum corpora sancta...). En is datgene wat ROZELAAR¹⁾ als „figura etymologica” (icimur ictu, voce vocare etc.), anaphora (V 1: *quis potis est... 3: quisve valet...*) en geminatio (V 8: *deus ille fuit, deus, inclyte Memmi*) aanhaalt en uit een oogpunt van emphatische werking beschouwt, niet tevens als klankharmonie te zien? Het is wellicht te subtiel om te demonstreeren dat deze klankharmonieën hun innerlijke noodzaak hebben, en daarin hun schoonheid. Doch dit is zeker — waar zij als uiterlijke versieringen zijn aangebracht, is het effect pijnlijk voor elk gevoelig oor. Het zijn bij voorkeur de voor den klank van het Lucretiaansche vers ongevoelige vertalers, die meenen dit — wellicht onbewust vermoed — tekort te moeten compenseeren door grove middelen, b.v. door hinderlijk opdringerige alliteraties; terwijl dan elders groote schoonheid roekeloos geofferd wordt.

Expressief — gewild of ongewild — is de klank van Lucretius' vers in hooge mate. Gemakkelijk te herkennen is de klankexpressie, wanneer zij den wat primitieven vorm aanneemt van de onomatopee (V 1071: *et cum deserti baubantur in aedibus*). Maar Lucretius heeft tallooze woorden en verzen die, zonder onomatopeïsch te zijn in den beperkten zin, toch zeer duidelijk op het klankeffect geschreven zijn. Wie vergeet het streelend zoete vogelgeluid in: *percussae corde tua vi*

1) o. c. pg. 38.

(I 14); het tikken van den vallenden droppel in: *stilicidi casus* (I 313); den hamerslag in: *mucronum duci fastigia procudendo* (V 1265)? Of een vers als V 1406: *ducere multimodis voces et flectere cantus*?

Het zijn echter niet alleen de „beeldende” vocalen en consonanten, het kan ook de toon van het heele vers zijn, die expressief is. Zij zijn moeilijker te herkennen, die verzen waaruit zonder uiterlijke stijl-middelen toch de stem van den dichter klinkt, donker en zwaar, zingend en helder — maar wie zich geschoold heeft om te luisteren, vindt den kunstenaar misschien daar het zuiverst terug. Er is géén kant van Lucretius, die b.v. in den klank van het Prooemium niet te vinden is. Men leze het hardop en aandachtig. — Zonder aan onze prachtige moedertaal iets te kort te willen doen — de vertaler zal steeds tegenover het klankrijke latijnsche vers een zekere „patrii sermonis egestas” gevoelen. Hem blijft niets over dan aandachtig luisteren — steeds aandachtiger, steeds scherper — tot dit luisteren de eigen taal aan het werk zet. Menigmaal zal hij dan beloond worden op een wijze, die hij aanvankelijk niet had vermoed.

Voor een rustigen, klassieken geest, die zich tot het gedragene voelt aangetrokken, zal misschien de hexameter het ideale voertuig zijn. Maar Lucretius, hoezeer ook met deze maat vergroeid, is te onstuimig om zijn geestelijke wereld in de regelmaat van telkens zes voeten te laten afperken. Sterker dan bij veel anderen constateert men bij hem de spanning, bijna zou men zeggen de wringing, tusschen regel en zin. Zijn vaart is voor den hexameter te groot, zijn adem in oogenblikken van emotie te snel en te stootend. Wanneer de geest over hem vaardig is, stuwt hij zijn stroom over alle belemmeringen heen, om elders weer abrupt tot een stilstand te komen. Het enjambeeren van zijn verzen is het uiterlijk teeken van die ongebreidelde vaart, ongewone caesuren, stootende regels, talrijke asyndeta symboliseeren mèt de heftigheid tegelijk de onberekenbaarheid van zijn emoties. Vanaf V 55 b.v. loopt het enjambement eerst over 9, dan over 12 verzen dóór; over het asyndeton werd reeds gesproken.

Een vers als I 664: *ut videas non e stipatis partibus esse*, wordt door ERNOUT ¹⁾ terecht uit een oogpunt van caesuur gebrandmerkt; en dit is het eenige niet. Op verdere prosodische quaesties — er vallen ook veel hinderlijke hiaten en elisies aan te wijzen — ga ik hier niet verder in.

De structuur van Lucretius' zinnen heeft dan ook niet het harmonisch afgewogene, de schoone evenredigheid, waarmee het latijnsche proza een periode van langen adem geleidt: bij alle schoonheid van gedachte, beeld en klank heeft de bouw van zijn zinnen iets ordeloos.

¹⁾ ERNOUT. *Comm. Introduction* pg. XLIV.

Dit is geheel in overeenstemming met de onregelmatigheid in den gedachtengang, waarop ROZELAAR wijst, — trouwens met de bedoeling den emotioneelen factor in het licht te stellen.

Men vindt voortdurend herhalingen, onderbrekingen, opeenstapelingen van argumenten en doorbrekingen van den syntactischen opzet; vaak ook is de structuur van den gedachtengang zóó ingewikkeld, dat men deze voor zichzelf schematiseeren moet. Een driftig ongeduld, een zichzelf-vooruitloopen of willen achterhalen, een onverhoeds inslaan van zijwegen, — dat kenmerkt Lucretius' geladenheid en heftige vaart. Hiernaast staat een zekere moeizaamheid, een bijna krampachtige ingehoudenheid vlak voor het oogenblik dat de zin „losschiet”; de formulering krijgt dan iets stars. „Quod superest”, „principio” — het is of het élan niet vrij kan komen.

Ik ontken niet dat Lucretius' ingewikkelde, ordelooze zinsbouw vaak uiterst vermoeiend werkt; men bemerkt dit het best als vertaler. Toch, wanneer ik ook hier trachtte het origineel zoo trouw mogelijk te volgen — niet aanleugend wat gedrongen, niet ordenend wat verward was — dan was dit mede omdat de vitaliteit van dit werk, de „viva vis animi” mij zoozeer is lief geworden. Vaak dacht ik aan het woord van DONKERSLOOT: ¹⁾ „Vitaliteit is de noodzakelijke voorwaarde tot de schoonheid, de niet altijd ingeloste belofte, waarvan de schoonheid de verplichte vervulling is. Vitaliteit is het chaotisch vóór stadium, schoonheid het kosmisch eind stadium der kunst.”

In het werk van Lucretius is deze worsteling om van chaos tot kosmos te komen nog zichtbaar en deze worsteling vermoeit ook den lezer. Zijn *rust* zal hij in deze schepping, hoezeer hij er in den loop der jaren mee vertrouwd mag raken, nimmer vinden.

Veeleer zal dit werk — waaraan hij op zijn beurt zijn krachten zwoegend meet — hem prikkelen tot een waakzaamheid, die blijft ook als hij het boek uit de hand heeft gelegd. Hij ervaart aan zich zelf een verscherping van het zintuiglijk waarnemingsvermogen, een grooter aandacht voor de natuur en — bovenal — een zóó verhevigd beleven van de functie der poëzie, dat deze welhaast opnieuw ontdekt schijnt.

De mogelijkheid tot uitdrukking, ons in de taal gegeven, is in de *Rerum Natura* met zoo'n felheid en toch met een zoo groote eerbied voor het materiaal ontgonnen, dat ook de lezer een hernieuwde activiteit, een hernieuwd vermogen in zich voelt opstaan. Waakzaam wordt hij en speurend, want de macht der *ποίησις* wekt voor hem niet alleen het woord, maar ook de dingen zelf tot nieuw leven.

Als hij dan de aandacht en het geduld vindt het eenmaal veroverde vast te houden en — zich werend tegen de machten van doofheid en versnippering — tracht Lucretius' werk te verstaan tot in elke nuanceering, groeit hij wellicht tot vertaler.

¹⁾ ANTONIE DONKER. *Fausten en Faunen*. Amsterdam 1930, pg. 83.

HOOFDSTUK III

DRIE EEUWEN LUCRETIUS-VERTALING

*aan arbeidskieschheid, die het werk niet schendt
der krachten, aan het simpelst element
genoeg te hebben...*

Leopold.

Het mag mede gelden als bewijs voor Lucretius' scheppend vermogen, dat hij bij zoovelen de behoefte wakker riep zich te zetten tot den arbeid van vertalen. Inderdaad — hij is een dichter die sterk prikkelt tot „herschepend lezen”, tot eigen activiteit.

Het is ondoenlijk het aantal bestaande Lucretius-vertalingen — voorzoover zij althans na te speuren zijn ¹⁾ — volledig te bespreken. Er is veel vroeger werk, dat door later overbodig wordt gemaakt; doch eveneens komt het voor dat werk van ouderen datum dichter nadert tot de normen, die wij meenen te moeten stellen.

Onze bespreking zal zich uiteraard bezig houden met die vertalingen, die redelijkerwijs aan genoemde normen gemeten kunnen worden, of den naam hebben aan zekere eischen te voldoen.

Welke zijn nu de te stellen normen? Zeer helder vindt men de quaestie „vertalen” gesteld in de dissertatie van A. HOEKSTRA, *De Vertaling van Aeschylus' Agamemnon door P. C. Boutens* (Amsterdam 1940). HOEKSTRA onderscheidt „philologische” en „integrale” vertaling. Philologisch is de vertaling die streeft naar „een zoo nauwkeurig mogelijke overzetting van de logische zin der woorden, een zoo conscientieus mogelijke weergave van de beteekenis van ieder woord en iedere woordsamenstelling in de eigen taal; men kan daarbij trachten zooveel mogelijk het syntactisch verband en de woordschikking van de origineele text te bewaren om zodoende de beweging van de zin te behouden en de nadruk in de vertaling daar te laten blijven, waar deze ook in het oorspronkelijk werk gelegen is.”

Zulk een vertaling, die zich richt op den logischen zin van het

¹⁾ Mijn overzicht heeft, al heb ik mij zoo nauwkeurig mogelijk op de hoogte gesteld, geenszins de pretentie volledig te zijn; voor fragmenten ware dit zelfs niet bij benadering doenlijk. De oorlogstoestand bemoeilijkte hier en daar het werk, dat reeds besnoeid moest worden, zeer. Vertalingen, die zich in het buitenland bevinden en voorloopig onbereikbaar bleken, zijn met een * aangegeven. Er bestaan overigens ook vertalingen in het Spaansch, Portugeesch en Russisch.

kunstwerk kan een scherpe en heldere interpretatie geven, maar — Hoekstra merkt dit terecht op — zelfstandige poëtische waarde heeft zij niet. Zij mist de synthese van vorm en inhoud, die het wezen van ieder kunstwerk is.

De vertaling die tracht zulk een synthese van vorm en inhoud in de eigen taal te geven, wordt door HOEKSTRA de *integrale* genoemd. Zij tracht een levende reproductie te zijn, die zich als ideaal stelt alle functies van het oorspronkelijke werk te vervullen. Zulk een vertaling van een poëtisch werk kan alleen gegeven worden door wie zelf dichter is. HOEKSTRA stelt voor haar de volgende normen:

1. aequivalentie in poëtische intensiteit.
2. aequivalentie in poëtischen stijl.
3. aequivalentie in (dramatische) expressiviteit.
4. aequivalentie in logische beteekenis en associatieve werking.

Het is de groote verdienste van HOEKSTRA dat hij het probleem zoo wel-omlijnd stelt. Immers men wordt, wanneer men tracht zich in de onafzienbare litteratuur over het vertalen althans eenigermate te orienteeren, allengs tot twijfel gestemd. ¹⁾ Wie zelf vertaalt, zal niet beginnen met zichzelf allerlei theoretische eischen te stellen; veel-
eer zal hij, eerst als het werk is voltooid, bemerken aan welke wetten hij zichzelf gebonden heeft.

Wil hij deze achteraf voor zichzelf vastleggen, dan is dit — binnen zekere grenzen ²⁾ — mogelijk; gaat hij dan aan eigen vertaling het recht ontleenen normen te stellen voor anderen, dan zal dit beknopt, helder en principieel dienen te geschieden.

Een zekere vermaardheid heeft het Opstel van VON WILAMOWITZ, „*Was ist übersetzen?*” ³⁾ Wanneer een philoloog van VON WILAMOWITZ' qualiteiten, wiens vertaalwerk, ook door hemzelf, van groote beteekenis wordt geacht, zich zet tot een principieele verantwoording van zijn vertaalpraktijk, verwacht men iets te vinden wat in de eerste plaats volstrekt helder is, en in de tweede plaats een bruikbaar stel normen biedt. Men wordt echter naar evenredigheid teleurgesteld. Het opstel is slecht gebouwd en geladen met rancune; de auteur mist de zakelijke instelling tegenover de stof. En wanneer men doordringt tot de kern, dan bevindt men zijn theorie niet alleen practisch onuit-

¹⁾ Behalve aan de in dit hoofdstuk genoemde beschouwingen van v. WILAMOWITZ, SNELL, POSTGATE en LEONARD toetste ik mij — en dit wel voornamelijk — aan de Inleidingen van de Lucretius-vertalingen, die een eenigermate principieel karakter dragen. Den Hollandschen lezer zal de inleiding van VERWEY op Boutens' Agamemnon-vertaling zeker interesseeren. (in *De XXe Eeuw*, X (1904), 7, pg. 23 v.v.) — HOEKSTRA verwijst o. a. hiernaar.

²⁾ Het ontstaans-proces geheel te reconstrueeren is natuurlijk zoomin mogelijk, als precies na te gaan aan welke wetten men zich bij het schrijven van een Hollandsch vers heeft gebonden.

³⁾ Voorrede bij zijn vertaling van *Euripides' Hippolytus*, Berlijn 1891.

voerbaar, maar ook zeer gevaarlijk in haar consequenties. VON WILAMOWITZ meent dat men een kunstwerk het zuiverst reproduceert door, wanneer men geheel is „ingelezen” en met den stijl volkomen vertrouwd, in de eigen taal een stijlvorm te zoeken die analoog is met dien van het origineel (men vgl. LACHMANN's vertaling van een fragment Ilias in het Middelhoogduitsch).

„Es gilt auch hier, den Buchstaben verachten und dem Geist folgen, nicht Wörter noch Sätze übersetzen, sondern Gedanken und Gefühle aufnehmen und wiedergeben. Das Kleid musz neu werden, sein Inhalt bleiben. Jede rechte Übersetzung is Travesti. Noch schärfer gesprochen, es bleibt die Seele, aber sie wechselt den Leib: die wahre Übersetzung is Metempsychose.” Meer dan b.v. het feit dat een POSTGATE ¹⁾ een beschouwing over het vertalen geeft zonder dichterschap bij den vertaler ook maar te veronderstellen, prikkelt v. WILAMOWITZ tot verzet en tot bepaling van het eigen standpunt. Ieder lezer van smaak zal natuurlijk instemmen met zijn protest tegen de stijllooze letterlijkheid, die tegenover een modernen tekst door niemand, maar tegenover een klassieken, ook nu nog, door velen wordt toegepast. Deze letterlijkheid wordt er niet beter op, wanneer zij door een quasi-dichterlijke woordkeus en een on-idiomatischen zinsbouw wordt verfraaid. In zooverre is VON WILAMOWITZ' principe „nicht Wörter noch Sätze übersetzen” méér dan begrijpelijk.

Maar met de licentie zich van den uiterlijken vorm van het origineel te verwijderen, opent men den weg tot willekeur. Ik wil niet ontkennen dat een dergelijke wijze van vertalen — mits toevertrouwd aan kunstenaarshand — in bepaalde gevallen mogelijk is; maar zij verwerpt m. i. een zóó rijke geboden kans, dat men zich ernstig moet afvragen, of dit nadeel door voordeelen wordt gecompenseerd. Zelfs zou ik mijn meening als volgt willen formuleeren: *hoe strenger de dichtervertaler* ²⁾ *zich houdt aan het origineel, hoe meer hij in woordkeuze, woordplaatsing, zinsbouw enz. streeft naar een getrouwe weergave, hoe rijker de kansen dat zijn eigen vormkracht vrij komt en hij het ideaal van de integrale vertaling benadert.*

Hierin is op zichzelf immers niets vreemds. Wie zich het ideaal stelt letterlijk te vertalen, dwingt zich a priori den tekst met intense aandacht te bezien. Ik ken geen doordringender wijze van werken: niets ontgaat de waakzaamheid, — de beteekenis der woorden, hun rangschikking, het beeld dat in hen ligt opgesloten; bouw, rhythme en klank van den zin prenten zich scherp in het bewustzijn. De tekst begint eerst recht te leven: het spel der associaties vangt aan. Beelden worden opgeroepen, — niet alleen in de gedachtenwereld, maar ook

¹⁾ *Translation and Translations*, London 1922.

²⁾ Bij deze beschouwing over het vertalen ga ik er van uit dat het origineel een poëtisch werk is.

in de visueele wereld van het origineel wordt de vertaler verplaatst. Zoo gaat hij — lezend en herlezend — *het creatieve proces van den dichter dien hij te vertalen zoekt, benaderen*; alles was hem daartoe immers een wegwijzer, tot de kleinste nuanceering van den tekst toe. En wanneer door dit zuiver pogen naar letterlijke weergave zijn lezen is gaan „lijken op een zelf-verrichten” en het vers „al lezende in hem is ontstaan”, kan hij de pen op het papier zetten, en hij wéét: hoe „letterlijker” mijn vertaling, des te sterker zal zij zijn; of liever: hoe sterker de poëtische vormkracht van het origineel mij doordrong, hoe letterlijker mijn vertaling wezen zal.

Het is mij bij het werk steeds opgevallen, dat de oogenblikken waarop men zich — in een schijnbaar gelukkige woordkeuze — verwijdert van den tekst, bij het herlezen steeds diegene blijken te zijn, waarin de aandacht is verslapt en de *ποίησις* van het origineel niet in haar werking werd ondergaan.

W. E. LEONARD heeft in de korte voorrede van zijn Lucretius-vertaling¹⁾ het waakzaam zijn van alle geestelijke functies — dat dan m. i. door een consequent pogen letterlijk te vertalen het sterkst wordt opgeroepen — „*accuracy of the imagination*” genoemd, een in haar bondigheid voortreffelijke formuleering. Dat deze van een hoogere orde is dan de bijna pijnlijke accuratesse van b.v. MUNRO's vertaling, is de kern van zijn betoog. Men vindt in deze zes bladzijden méér wat verhelderend werken kan dan in het reeds genoemde opstel van v. WILAMOWITZ, of in de verhandeling „*Vom Übersetzen aus den alten Sprachen*” van BRUNO SNELL.²⁾ Hoeveel wetenswaardigs over vertalingen deze laatste ook biedt, een centraal gezichtspunt over het vertalen zoekt men toch eigenlijk tevergeefs.

De vertaler die naar striktheid streeft, weet dat hij ook offers zal moeten brengen. Den *klank* van het origineel te bewaren is ondoenlijk — al zal hij een enkele maal, aan een klankschoonheid die hij niet wil opofferen, andere factoren ondergeschikt maken. (Men vgl. b.v. mijn vertaling van „*percussae corda tua vi*” in I 13).

Het *rhythme* behoort even onvervreemdbaar bij den dichter als zijn polsslagen en zijn ademhaling; hierin kan hij niet worden nagevolgd. Evenmin kan — speciaal bij een vertaling uit het Latijn — van een consequent handhaven der *woordorde* sprake zijn, zonder dat de logische zin wordt geschonden. Zoo weet de vertaler dat hij zijn ideaal slechts benaderen kan, maar hier is het woord van v. WILAMOWITZ van kracht: „Aber auf Erden wird überhaupt das mögliche

¹⁾ Men vindt van de Lucretius-vertalingen, die besproken worden, den volledige titel in de bibliografie.

²⁾ *Neue Jahrbücher für Antike und deutsche Bildung*, jrg. 1939, pg. 315 v.v.

nur geleistet, wenn das unmögliche gefordert wird, und man musz das Ziel kennen damit man den Weg findet."

Dit doel: *een vertaling waarin de begrippen integraal en philologisch elkaar dekken, een die haar zelfstandige poëtische waarde heeft gewonnen uit een strikt volgen van het origineel* (— dit moge thans niet meer als een paradox klinken —) *zou ik ten aanzien van onze klassieke dichters met kracht willen stellen.*

Het moge waar zijn dat de arbeid van het vertalen dan aan weinigen blijft voorbehouden; op den *eisch* valt niets af te dingen terwille van de goede zaak. Er zijn in ons land op dit gebied ontstellende creaties verschenen ¹⁾ — deze vertalingen blijven in omloop en doen hun verderfelijk werk; zij stompen den lezer al aanstonds af voor den tekst, dien hij zelf niet wenschte te ontginnen. Scherpe kritiek, die het minderwaardige onverbiddelijk brandmerkt, zou hier een weldaad zijn.

De Lucretius-vertaling, waarvan ik het bestaansrecht in deze studie tracht te verantwoorden, wil een poging zijn tot die wijze van vertalen, die hierboven als doel is gesteld. Zij is in den loop der jaren langzaam gegroeid en, in haar tegenwoordigen vorm, het resultaat van herhaald omwerken. Dat zij haar gebreken heeft ben ik mij zeer scherp bewust; dat ik haar mettertijd in menig opzicht zal willen herzien, is niet uitgesloten. Men moet echter op een bepaald oogenblik het werk uit handen kunnen geven. Ik heb dit gedaan toen ik meende binnen de grenzen van mijn kunnen verantwoord te zijn en mij het recht tegenover de bestaande Lucretius-vertalingen te mogen toestaan. Mijn meening over het vertalen vormde zich onder het werk. Het gaf mij, toen mijn eigen werk reeds voltooid was en mijn inzichten geformuleerd, een eigenaardige gewaarwording van vreugde bij LEONARD het volgende te lezen:

„These notions about translating came to the author of this version, as conscious and formulated maxims, only long after the work was practically finished, and only by deduction from his experience in translating. How far they were vitally operative as unconscious principles in the work itself he cannot say. And how far (whatever the mental processes of the transaction) he has wrought succesfully, he cannot say, either.”

De Lucretius-vertalingen, waarvan wij het bestaansrecht volledig erkennen, konden eerst ontstaan aan het einde van een bepaalde cultuur-ontwikkeling; in dezen zin zijn zij in den loop der eeuwen

---

¹⁾ Ik denk o. a. aan de *Aeneis-vertaling* van CHAILLET, de *Horatius-vertaling* van VAN DER WEERD.

gegroeid. „*Namque alid ex alio clarescere corde videbant*”, — dit geldt voor iederen vertaler t. o. v. zijn voorgangers.

De vertalingen die in de 17e en 18e eeuw verschenen zijn, beantwoorden vrijwel nergens aan de gestelde normen; daarom volstaan wij met een kort overzicht.

In Frankrijk komen de eerste Lucretius-vertalingen voort uit een kring van intellectueelen, die zich sterk interesseerden voor de filosofie van GASSENDI (1592—1655), die een voornaam deel van zijn werk aan het Epicurisme wijdde. Tot deze groep, die niet alleen filosofisch maar ook litterair geïnteresseerd was, behoorden o. a. MOLIÈRE (1622—1673) en HÉNAULT (1685—1770). Verhaald wordt dat MOLIÈRE een Lucretius-vertaling heeft gemaakt, waarvan het manuscript verloren ging; ¹⁾ een fragment in *le Misanthrope* (Acte V, Scène II) zou hierop wijzen. HÉNAULT trok de aandacht met een vertaling van het Prooemium, die in zijn stijl een typische voorlooper is van latere Fransche Lucretius-bewerkingen. ²⁾

De proza-vertalingen van l'abbé DE MAROLLES (verschenen in 1650) en van baron DESCOUTURES (1685) misten alle kennis van zaken en kritischen zin.

Misschien is de kardinaal DE POLIGNAC (1661—1742), auteur van een geruchtmakende *anti-Lucrèce*, de eerste geweest die zich van de poëtische waarde van Lucretius' werk rekenschap gaf; hij is althans in menig opzicht een scherp lezer geweest en wij mogen aannemen dat — hoe dan ook — het zaad verder is gewaaid.

Ook VOLTAIRE (1694—1778) schijnt aspiraties gehad te hebben om het 3e boek („l'admirable troisième chant”) te vertalen; ³⁾ van mogelijke fragmenten is echter niets bewaard.

In 1768 verscheen „*une traduction libre de Lucrèce*” van CH. J. PANCKOUCKE, die bijval vond; de berijmde bewerking van LEBLANC DE GUILLET (1788) oogstte echter een vernietigende kritiek. Opvallend strikt was de proza-vertaling van LAGRANGE (1768) die echter den *dichter* Lucretius ten eenenmale niet tot zijn recht deed komen.

Niettemin bewees het werk uit een oogpunt van interpretatie voortreffelijke diensten; wij bespreken het nader in de revisie van BLANCHET (1861).

Nog in de 18e eeuw vallen tenslotte de vertalingen van het Prooemium van CHÉNIER (1762—'94) en LEGOUVÉ (1764—1812).

¹⁾ Ik vond dit vermeld bij AJASSON DE GRANDSAGNE, in zijn inleiding op de vertaling van DE PONGERVILLE, die later ter sprake komt.

²⁾ Een vlot rijmende Alexandrijn: „Déesse dont le sang a formé nos ayeux/ Toy qui fais le plaisir des hommes et des Dieux/ Qui par un doux pouvoir regnant sur tout le monde/ rend et la mer peuplée et la terre féconde” ... etc.

³⁾ Eveneens vermeld bij AJASSON DE GRANDSAGNE.

Een Lucretius-traditie als blijkbaar in Frankrijk heeft geheerscht, vinden wij elders niet.¹⁾ Engeland bezit een vertaling van CREECH (1695) van wien ook tekstuitgave en kritische noten worden geroemd. Een anonieme vertaling van het eerste boek in verzen (ws. uit de 18e eeuw) was in omloop. Voorts vind ik nog vermeld een „free prose english version” uit 1743, eveneens anoniem.

EVELYN (1620—1706) vertaalde het eerste boek; DRYDEN (1631—1700) fragmenten.

Duitsche proza-vertalingen uit de 18e eeuw zijn die van FR. XAV. MAYR (Weenen 1784) en J. H. F. MEINECKE (Leipzig 1795). In 1794 verscheen een gedeelte — het derde boek — van de bekende vertaling van KNEBEL. Deze kwam in 1821 uit; wij zullen haar bij de 19e-eeuwers bespreken.

Voorzover ik dit kon nagaan, bestonden er in de 17e en 18e eeuw in Duitschland geen Lucretius-vertalingen in verzen, behalve de reeds genoemde van KNEBEL. In Italië werd de vertaling van MARCHETTI (1717) beroemd; zij is weinig strikt, maar heeft den klank van het Italiaansch mee. Daarnaast wordt genoemd die van RAFFAÉLE PASTORE (Londen 1776), eveneens in verzen.

Over de Hollandsche proza-vertaling van JAN DE WITT (Amsterdam 1701, herdrukt in 1709), zou ik iets naders willen zeggen. Zij kwam mij in handen toen mijn eigen vertaling juist was voltooid,²⁾ en het boeide mij zeer een anderen auteur — in dezelfde taal — te zien worstelen met de moeilijkheden, die men zelf zoo goed kent. Bij DE WITT vindt men een, voor dien tijd opvallend, streven de woorden in hun oorspronkelijke beteekenis en beeldende kracht te treffen; soms frappeert ook een zuiver gevoel voor het rythme van den zin; dit is te opmerkelijker waar deze elementen in latere vertalingen van naam veelal achteloos worden voorbijgezien. De lezer voelt zich verheugd wanneer hij b.v. in het eerste boek *aeternum leporem* (28) vertaald ziet door „eeuwige glans”; *obsistere* (67) door „zich kanten tegen”; *peragravit* (74) door „heeft doorwandeld”; *expandere* (126) door „ontvouwen”; *erumpere* (162) door „schielijk uitbarsten”, — op deze wijze zou hij vele gelukkige vondsten kunnen noteeren. Een fragment uit het Prooemium neem ik hier over.

„Grondlegster van de Stam, waaruit de nakomelingen van ENEAS zijn voortgesprooten, gij wellust der Menschen en Gooden, alteelende Venus, die de slooprijke Zee, vruchtbare aarde, ja alles wat onder

¹⁾ Wie over den invloed van Lucretius vanaf de Oudheid tot op dezen tijd, een even zaakrijk als smaakvol werk wil lezen, raadplege het fraaie boekje van GEORGE DEPUE HADZSITS, *Lucretius and his influence*, London 1935.

²⁾ Het behoeft wel geen betoog dat men, als vertaler, bij het werken *nimmer* andere vertalingen moet raadplegen, tenzij moeilijkheden in den tekst het volstrekt noodig maken de eigen meening aan die van anderen te toetsen.

de tekenen des Hemels word bewoogen, glans en luyster bijzet; want alle geslachten der Dieren worden door Uw toedoen ontfangen, en genieten, na hunne geboorte, door uwe gunst het aangenaam licht der zonne; voor u, ô Goddin!, voor u vlieden de winden, en alle duystere wolken des Hemels wijken op uwe aankomst; het aardrijk, versierd met een oneindige verandering van gewassen, offert aan uwe voeten haar geurige bloemen; de golven der Zee zachter heenen bruisend verheugen zich op uw gezigt, en de Hemel, door u bevredigd, praalt wijd en zijd met heerlijke luyster.”

Gelukkig is de vertaling van *voluptas, alma, concipitur* — men voelt een tastend zoeken in *navigerum* en *daedala*, hoewel het juiste woord nog niet gevonden is; een zelfde tasten is merkbaar t. o. v. het rythme. De stuwing naar *concupitur* en — sterker nog — naar *Te Dea* is bewaard; doch de kleinere golven in dezen grooten stroom zijn doorbroken. Daartegenover staat dat de afsluiting in haar klank veel van het *placatumque nitet diffuso lumine caelum* heeft bewaard. *Caeli subter labentia signa* is misverstaan; dergelijke fouten zijn overigens bij DE WITT zeldzaam.

Naast de genoemde goede eigenschappen heeft de vertaling groote zwakheden; een voortdurend vervlakken of „aanlengen” van het origineel wordt ons ook hier niet bespaard. Vervlakkingen b.v. I 170: *oras in luminis exit* — „te voorschijn komt”; I 368: *ratione sagaci* — „met groote ijver”; I 806: *arbusta vacillant* — „en de boomen daardoor worden bevochtigd.” Hinderlijk aangelengd I 330: *namque est in rebus inane* — „want de voortgebragte dingen behelzen in zich lichaamlooze tusschenopeningen”; I 483: *primordia rerum* — „zuivere en eenvoudige hoofdstoffen of eerste beginselen.” Tegenover stukken van zware spanning staat de vertaler dan ook duidelijk machteloos.

Ik vermeld nog een klein fragment van JEREMIAS DE DECKER ¹⁾ (gedateerd 1693), een bewerking van II 1—20; dit is echter poëtisch geheel waardeloos. ²⁾

Verschillende 19e-eeuwsche vertalingen gaan nu meer van onze aandacht vragen; hetzij om hun qualiteiten, hetzij om hun philologische en litteraire pretenties; wij bespreken hiervan eerst de Fransche.

Een van de eersten, die zich principieel tegenover hun taak stellen is DE PONGERVILLE, die zoowel een vertaling in verzen (1823) als een volledige proza-vertaling heeft gepubliceerd (1829—'32). Dit

¹⁾ P. RABUS, *Boeksaal van Europe*, 1699 bnd 1, pg. 91.

²⁾ In „*de levens der Latijnsche Poeten*” door LUDEWYCK CRUSIUS, vertaald door P. LE CLERQ (Amsterdam en Rotterdam 1745) vindt men verscheidene uittreksels uit Lucretius in proza, kennelijk ontleend aan DE WITT.

werk heeft met zijn inleiding, biografie van Lucretius, noten, tekstvarianten en kritiek op bestaande vertalingen kennelijk de pretentie zijn voorgangers overbodig te maken. Enkele fragmenten van DE PONGERVILLE's gladder berijming en slappe, aangelengde proza-vertaling maken ons echter zijn eigen overbodigheid pijnlijk voelbaar. I 921 v.v. luidt vertaald:

Vers d'autres vérités je dirige mes pas,
 Les périls sont nombreux, je ne m'aveugle pas;
 Mais la gloire m'appelle, un feu divin m'anime,
 De l'antique Hélicon je franchirai la cime.
 Sur les bords inconnus je porte mon essor;
 J'aime à cueillir les fleurs sur ~~un~~ ^{un sol} vierge encor.

Heldere verzen als V 694/5 „*ut ratio declarat eorum qui loca caeli/ omnia dispositis signis ornata notarunt*” herkent men nauwelijks in de woorden:

„C'est ainsi que la science, en nous retraçant, dans son adroite imitation, l'édifice céleste, rend ses mouvemens sensibles à notre vue”.

Er is — behalve het Prooemium, waarop kennelijk is gewerkt — weinig dat boven dit niveau uit komt.

Een analoog geval hebben wij in het werk van LEFÈVRE (1876). Deze kiest weloverwogen een vertaling in verzen, hoewel hij het practisch nut van een proza-vertaling niet ontkent. Hij acht zich in staat de accuratezesse van het proza in zijn versificatie te bewaren, althans zijn verklaring luidt: „Nous n'ajoutons rien et ne retranchons rien; mais nous cherchons à tout rendre, l'image surtout et le mot décisif.” Niettemin is zijn vertaling volstrekt niet meer dan een flauwe afschaduwung van het origineel, schoon zij iets minder glad is dan die van DE PONGERVILLE.

Voor I 50 v.v. vindt men:

Or donc, cher Memmius, de tout soin étranger,
 Si tu veux bien m'entendre, il te faut dégager
 Et d'une oreille libre accueillir la sagesse.
 Ce trésor, dont mon zèle ordonna la richesse,
 Pour une âme distraite aurait perdu son prix;
 Tu pourrais dédaigner, faute d'avoir compris.

Het is opmerkelijk dat, na dit boek van 1876, geen poëtische vertaling meer is verschenen in een taal die zich daar toch bij uitstek toe leent; niet onmogelijk is dat — eenmaal in het uitgesleten spoor van dit soort Alexandrijnen — de levende poëzie haar eigen wegen niet meer vinden kon.

Naast deze in wezen a-poëtische bewerkingen in verzen heeft de

Fransche traditie proza-vertalingen te bieden, wier dichterlijke waarde soms aanzienlijk grooter is.

De levende taalbeweging kan, evenzeer als in het vers, in rhythmisch proza worden gevangen; het schrijven hiervan is echter niet ieders werk.

„Er is geen sterker geestelijke inspanning dan ritmisch schrijven, het zoodanig schikken van de woorden naar klank en beteekenis, dat de heele mensch, met al zijn vermogens van geest en zintuigen zich bevredigt voelt.” Hoe waar dit woord van VERWEY¹⁾ is, zullen wij zien bij de beste Fransche vertalingen.

De proza-vertalingen, die ons nu zullen bezighouden zijn die van LAGRANGE (revisie van BLANCHET, 1768—1861), CHANIOT (1850, in de Coll. des auteurs latins), LAVIGNE (1870), ERNOUT (1920) en PICHON (1923).

Ter vergelijking zullen we van elk van hen eenzelfde passage be- zien en kiezen daarvoor een der meest veeleischende, nl. V 1—13.²⁾

*Quis potis est dignum pollenti pectore carmen
condere pro rerum majestate hisque repertis?
Quisve valet verbis tantum qui fingere laudes
pro meritis eius possit, qui talia nobis
pectore parta suo quaesitaque praemia liquit?
Nemo, ut opinor, erit mortali corpore cretus.
Nam si, ut ipsa petit majestas cognita rerum,
dicendum est, deus ille fuit, deus, inclute Memmi,
qui princeps vitae rationem invenit eam quae
nunc appellatur sapientia, quique per artem
fluctibus e tantis vitam tantisque tenebris
in tam tranquillo et tam clara luce locavit.*

LAGRANGE: „Quel génie peut chanter dignement un si noble sujet, de si grandes découvertes? Quelle voix assez éloquent pour célébrer les louanges de ce sage dont l'esprit créateur nous a transmis de si riches présents? Cette tâche est sans doute au-dessus des efforts d'un mortel. Car, s'il faut en parler d'une façon qui répond à la grandeur de ses ouvrages, ce fut sans doute un dieu: oui, Memmius, un dieu seul a pu trouver le premier cet admirable plan de conduite auquel on donne aujourd'hui le nom de sagesse, et, par cet art vraiment divin, faire succéder dans la vie humaine le calme et la lumière à l'orage et aux ténèbres.”

¹⁾ o. c. pg. 38.

²⁾ De lezer houde mij deze methode, die mij in dit speciale geval na lang wikken en wegen de beste scheen, ten goede. Vergelijking is hier de beste toets.

Men heeft hier een helder en beschaafd stukje Fransch, dat zich goed lezen laat en zonder irriteerende pretenties of storende fouten is. Van de geladenheid en het dwingende van het origineel is echter niets bewaard; alle licht is gedooft. Geheel wezenloos is de weergave van *qui talia nobis/ pectore parata suo quaesitaque praemia liquit* en het nuchtere slot laat van de zoo emphatische en stralende verzen 11 en 12 niets over.

De Lucretius-vertaling van CHANIOT vinden wij in de uitgave: *T. Lucretius Carus, P. Virgilius Maro, C. Valerius Flaccus. Oeuvres complètes avec la traduction en français publiées sous la direction de Désiré Nisard* (Coll. des auteurs latins 1850).

Zij luidt voor dit fragment:

„Quel être peut avoir au coeur des inspirations si hautes que ses accents répondent à la magnificence du sujet; à ses grandes découvertes? Ou des paroles assez fortes pour exalter dignement le sage qui nous laissa mille biens inestimables, fruit de ses recherches, conquêtes de son intelligence? Aucun mortel, je crois. Car si on veut un langage qui atteigne la majesté bien connue de ses oeuvres, ce fut un dieu, oui, un dieu, illustre Memmius, celui qui le premier trouva ce plan de conduite, maintenant appelé sagesse; celui dont l'industrielle pensée tira la vie de tant d'orages et de si épaisses ténèbres, pour l'établir dans un port si tranquille, au sein d'une lumière si éclatante.”

Hier is kennelijk moeite gedaan om de verhevenheid van Lucretius te benaderen; de zware, golvende volzinnen zijn als een aequivalent van het Lucretiaansche vers bedoeld. Een zeker rythme kan men aan dezen stijl ook niet ontzeggen; hij wortelt blijkbaar in het Fransche oratorisch proza en de vertaler moet een man van eruditie zijn. Hoe komt het dan, dat voor ons besef dit rythme toch geen levend rythme is en de verhevenheid — al zijn de afwijkingen van het origineel niet eens groot — in hoogdravendheid is ontaard?

Het vitium originis moet wel wezen dat de vertaler niet wist te luisteren en zich aanstonds mee liet nemen door eigen aesthetische illusies, in plaats van zijn werk dienstbaar te maken aan den tekst.

LAVIGNE, die Lucretius vertaalt met de speciale bedoeling zijn materialistische leer in het licht te stellen (het boek is aan COMTE opgedragen) werkt onder het korte motto: „traduisez avec élégance et tout est perdu”. Elders luidt het „rendez au contraire fidèlement le texte, dussiez-vous paraître un peu rude, un peu barbare, et vous aurez la véritable copie du maître”. Het is daarom uiterst bevreemdend dat LAVIGNE den tekst niet op den voet volgt. Nu hebben wij een

kleurlooze vertaling, die inderdaad alle élégance mist, maar evenzeer de zelftucht die een strikte vertaling tot iets zeer boeiends kan maken.

„Quel homme, doué d'un souffle assez large, pourrait célébrer dignement la majesté d'un tel sujet et de si grandes découvertes ? Quel génie assez éloquent pourrait chanter les louanges de ce bienfaiteur qui a su tirer de lui-même de telles richesses et nous les léguer en présent ? Non, je le crois, ce n'est point un mortel, fils d'un mortel, qui peut l'entreprendre. Car s'il faut en parler en parler termes qui répondent à la majesté connue du sujet, ce fut un Dieu, illustre Memmius, un Dieu, celui qui le premier a découvert cet admirable système de conduite que nous appelons aujourd'hui la sagesse, et par ces préceptes sauvant les humains des flots, dont ils étaient battus, et des ténèbres, où ils vivaient, les a conduits au port et à l'éclatante lumière.

De vertaling van ERNOUT, die van groote zorg en verantwoordelijkheidsgevoel getuigt, moet gerekend worden tot ~~een der~~ beste weergaven die in het Fransch verschenen zijn. Zij is in dit opzicht ook gelijkmatig; aan de „technische” stukken is niet minder toewijding gegeven dan aan andere. ERNOUT is ongetwijfeld een man van litteraire begaafdheid en fijnen smaak; een kunstenaarshand verraadt zijn werk echter niet. De overtuiging dat men hier nu „de” rhythmische Fransche proza-vertaling heeft, kan de lezer niet winnen; hij schenkt dit werk zijn groote waardeering, doch niet zijn oprechte bewondering.

Ik geloof niet dat men ERNOUT onrecht doet door hem te toetsen aan het fragment dat wij hier behandelen; het heeft immers typisch de deugden en gebreken die het heele werk eigen zijn.

„Quel homme à l'inspiration puissante saurait composer un poème digne de la majesté du sujet et de si grandes découvertes ? Qui donc se prévaut d'une éloquence assez forte pour louer selon ses mérites le sage qui, par les recherches de son génie, a pu acquérir et nous laisser tant de biens ? Personne, à mon avis, de tous ceux qui sont nés d'un corps mortel. Car s'il faut en parler comme le demande elle-même la majesté enfin connue d'un tel objet, celui-là fut un dieu, oui un dieu, glorieux Memmius, qui le premier trouva cette règle de vie aujourd'hui appelée sagesse et qui par sa science, arrachant notre existence à des tempêtes si grandes, à des ténèbres si profondes, a su l'asseoir dans un calme si tranquille, dans une si claire lumière.”

„*Pollenti pectore*” is uiterst moeilijk weer te geven; „puissante” bevredigt, doch „inspiration” stamt uit een geheel anderen, meer intellectueelen taalkring en mist de beeldende kracht van het origineel. „Composer un poème” voor „*condere carmen*” is eenvoudig en

juist, maar het zware „*quis potis est*” heeft in „*quel homme saura*” zijn dwingende kracht verloren. Als steeds moet men zich afvragen waarom „*res*” niet behouden is („*sujet*” is juist, maar zéér vlak). „*Grandes*” is een invoeging. In deze twee verzen, die inderdaad het uiterste van den vertaler vragen, ziet men dat ERNOUT het zeer persoonlijke, den vasten greep mist.

De volkomen strikte vertaling van PICHON behoort tot de reeks „*Les auteurs ^{latins} français expliqués d'après une méthode nouvelle*”; van Lucretius is een groot aantal fragmenten gekozen. De tekst wordt eerst in strikt logische volgorde geplaatst en, volgens haar geleidingen, gedrukt in smalle kolommen, waar dan een volstrekt woordelijke vertaling naast wordt geplaatst. Een tweede vertaling, kennelijk met eenige pretentie (in dit geval van DE PARNAJON) wordt toegevoegd. Men werkt dus volgens dit principe

TEKST	PICHON	DE PARNAJON
Nam si fierent de nilo omne genus posset nasci ex omnibus rebus, nil egeret semine	Car si les choses étaient faites de rien toute espèce pourrait naître de toutes choses, rien n'aurait besoin de germe	si les choses pourraient être créées de rien, tout naîtrait de tout, sans avoir besoin de germe.

Beter had men m. i. gedaan i.p.v. de tweede vertaling — die bij lezing geen winst blijkt — de eerste in dóórlopende regels af te drukken. Ik neem de vertaling van DE PARNAJON dan ook niet over. De tekst in twee kolommen ziet er voor V 1—13 dus als volgt uit: ¹⁾

TEKST	PICHON
Quis est potis condere pectore pollenti carmen dignum pro majestate rerum hisque repertis? Quisve valet verbis tantum, qui possit fingere laudes pro meritis eius, qui liquit nobis talia praemia parta quaesitaque suo pectore? Nemo cretus corpore mortali erit, ut opinor. Nam si dicendumst,	qui est capable de créer d'un esprit puissant un chant digne selon la majesté des choses et de ces découvertes? ou qui peut par les paroles assez, qui puisse (assez pour pouvoir) inventer des louanges selon les services de celui qui laissa à nous de tels avantages, procurés et acquis par son esprit? Personne né avec un corps mortel ne sera capable, comme je crois. Car s'il faut parler

¹⁾ Cursiveering — voor ingevoegde woorden — van den vertaler.

ut majestas rerum
 cognita petit ipsa,
 ille fuit deus, deus
 inclyte Memmi,
 qui invenit princeps
 eam rationem vitae.
 quae appellatur nunc
 sapientia,
 quique locavit vitam
 per artem
 e tantis fluctibus
 tantisque tenebris
 in tam tranquillo
 et tam clara luce.

comme la majesté des choses
 connue *le* demande elle-même,
 celui-là fut dieu, dieu,
 illustre Memmius,
 qui trouva le premier
 ce système de vie
 qui est appelé maintenant
 la sagesse,
 et qui plaça la vie
 par *sa* science
 de si grands flots
 et de *si* grandes ténèbres
 dans un *lieu* si calme
 et une si claire lumière.

Het eerste wat weldadig aandoet is den tekst nu eens nergens willekeurig van zijn plaats getrokken, geforceerd of aangelengd te zien. Het valt niet te ontkennen dat er van deze vertaling een bijzondere aantrekkingskracht uitgaat, waarbij noch de besproken proza-vertalingen, noch die in verzen kunnen halen.

Ligt dit misschien juist hierin, dat de tradities van het Fransche proza hier zijn verbroken en Lucretius zich in dezen stijl, die eigenlijk niets Fransch' heeft, vrij bewegen kan? De vorm die nu ontstaan is — korte woordgroepen, die gerhythmiseerd worden door de heffingen — draagt veeleer een Germaansch karakter en maakt op ons een archaischen indruk. Ik vermoed dat vooral dit laatste ons boeit; het sluit voortreffelijk bij het archaisch karakter van het Lucretiaansche vers aan. Dat de auteur dit niet bewust heeft bedoeld, blijkt wel hieruit dat hij een vertaling toevoegt in goed loopende Fransche zinnen, die voor ons gevoel een groot verlies is. Moge dan de eigenaardige charme van PICHONS vertaling „per toeval” ontstaan zijn, haar striktheid blijft haar groote verdienste. Wie strikt vertaalt, overtuigt zich *altijd* gelukkige kansen; het is de wet van elk eerlijk werk.

ERNOUET en PICHON sluiten drie eeuwen Lucretius-vertaling in Frankrijk op respectabele wijze af.¹⁾ Niettemin hopen wij dat de prachtige Fransche taal ons eenmaal een weergave zal bieden, die een waarlijk kunstwerk is.

Dit te geven is wellicht de illusie geweest van SULLY PRUDHOMME, die het eerste boek in Alexandrijnen heeft vertaald (1878). De moeilijkheden is hij zich bewust geweest — „nous avons laissé et repris souvent le travail” — en de voltooiing is hem niet gelukt. „La fatigue que nous a causée la traduction du seul premier livre de Lucrèce, nous a ôté tout espoir d'arriver jamais à faire celle des autres livres”, verklaart hij later. Strikt is PRUDHOMME's vertaling allerminst — waar

¹⁾ De „traduction nouvelle” van HENRI CLOUARD, Paris 1931, biedt geen enkel nieuw aspect. Zij is stellig minder dan die van ERNOUET.

iedere hexameter vervangen werd door zes jamben moesten syllaben wegvallen — en zij beantwoordt in zooverre ook niet aan de te stellen eischen. Ook is het ontbreken van zwaardere rhythmën hinderlijk; de gemakkelijk loopende regels hebben, mede door het rijm, iets onloochebaar gelijkmoedigs gekregen, dat bij Lucretius allerminst past. Van zuiverheid en ernst getuigt het werk zeker, dit voelt men terstond in den aanhef.

Mère des fils d'Enée, ô volupté des Dieux
 Et des hommes, Vénus, sous les astres des cieux
 Qui vont, tu peuples tout: l'onde où court le navire,
 Le sol fécond; par toi tout être qui respire
 Germe, se dresse et voit le soleil radieux!
 Tu parais, les vent fuient, et les sombres nuages;
 Le champ des mers te rit; fertile en beaux ouvrages,
 La terre épand les fleurs suaves sous tes pieds,
 Le jour immense éclate aux cieux pacifiés.

Dit fragment is overigens een der gelukkigste; van inzinkingen is de vertaling als geheel niet vrij. Niettemin laat zij het werk van LEFÈVRE (door PRUDHOMME merkwaardigerwijs „une traduction magistrale” genoemd) verre achter zich.

De Duitsche vertalingen, die bespreking vragen, zijn die van KNEBEL (1831), BINDER (1868), SEYDEL (1881) en DIELS (1923—1924).

Ik ben overtuigd dat, indien dezelfde wijze van behandeling werd gevolgd als bij de Fransche proza-vertalingen — n.l. van vergelijking van eenzelfde fragment — deze in hooge mate onvruchtbaar zou blijken. Het is immers zeer opmerkelijk, dat deze vier bewerkingen in hexameters alle dezelfde deugden en gebreken hebben; het naast elkaar plaatsn van gelijke stukken van eenigen omvang zou onmiddellijk den indruk wekken van ondragelijke monotonie.

Het bespreken van deze vertalingen is geen bij uitstek aangename taak. Zij zijn allerminst vrij van rhetoriek en hebben — speciaal die van SEYDEL en DIELS — dat bijna ondefinieerbare wat men een „galm” noemt. Het metrum is sterk geprononceerd, het rythme zwak; bij den zwaren hexameter wordt dit nog sterker voelbaar; geheele regels worden overstemd door voorafgaande die blijven nadreunen.

„Galm” is er ook in het voortdurend gebruik van woorden die niet meer zichzelf kunnen zijn, omdat er honderd-en-meer slechte verzen in naklinken; woorden als in het Hollandsch „beemden” en „landouwen”, die de onmiddellijke verstarring geven van het cliché. Het is vooral de vertaling van DIELS die elk eigen geluid mist. Zij heeft lang den naam gehad een uitstekend werk te zijn; pas in de laatste

jaren begon haar reputatie iets te verminderen. ¹⁾ Een wat uitvoeriger kritiek is hier dan ook gewenscht; voor KNEBEL, BINDER en SEYDEL volstaat een kort fragment.

Ik neem hier de verzen I 136—146 over en geef vervolgens de vertaling van KNEBEL. ²⁾

- 136 *Nec me animi fallit Graiorum obscura reperta
difficile illustrare Latinis versibus esse,
multa novis verbis praesertim cum sit agendum
propter egestatem linguae et rerum novitatem;*
140 *sed tua me virtus tamen et sperata voluptas
suavis amicitiae quemvis efferre laborem
suadet, et inducit noctes vigilare serenas,
quaerentem dictis quibus et quo carmine demum
clara tuae possim praepandere lumina menti*
145 *res quibus occultas penitus convisere possis.*

Zwar ich weisz es zu wohl, wie schwer es werde der Griechen
Dunkle Erforschungen klar in Lateinischen Versen zu machen:
Sonderlich da wir hierzu noch neuer Worte bedürfen,
Weil die Sprache zu arm, und die Gegenstände noch neu sind.
Deine Vortrefflichkeit doch, das erhoffte Vergnügen der süßen
Freundschaft treibet mich an, nicht Fleisz noch Mühe zu scheuen,
Heitere Nächte zu wachen, und Wort' und Verse zu suchen
Deinem Geiste die Dinge mit hellerer Fackel zu zeigen;
Und zu enthüllen ihm ganz den Grund verborgener Dinge.

Zoo stralend als de Latijnsche verzen zijn, zoo dof is de vertaling; van den climax, waartoe vanaf „sed tua me virtus tamen” het vers is omhooggestuwd tot aan „quo carmine demum” is niets meer merkbaar — het heeft nauwelijks rythme. Het is een pijnlijke vraag op welke wijze zulk een ontluistering van het origineel tot stand komt; maar de sporen van het proces kunnen wij volgen. Vers 136/7 heeft zijn beeldende kracht verloren doordat „obscura reperta” van zijn markante plaats geschoven is; „illustrare” is verknipt. In 137 is het tastende van „multa . . . cum sit agendum” niet begrepen — de vertaling blijft star. Het meest heeft het origineel echter geleden vanaf vers 140. „Vortrefflichkeit”, „das erhoffte Vergnügen”, „heitere(!) Nächte” vervangen woorden van groote draagkracht door een kleurloze phrase.

¹⁾ ROZELAAR o. c. wijst er in een van zijn stellingen op dat de vertaling van BINDER de voorkeur verdient boven die van DIELS.

²⁾ KNEBELS werk is in 1901 herzien en opnieuw uitgegeven door OTTO GÜTHLING (Reclam's Universalbibliothek Leipzig). Doch deze revisie heeft het niet tot leven gewekt, al zijn een aantal storende fouten weggewerkt.

Dezelfde willekeurige woordverschuiving als bij 136/7 heeft ook de verzen 142/3 verminkt; „demum” — een top van het vers! — vindt men zelfs nergens meer. Men zou op deze wijze het heele fragment kunnen analyseeren — doch voor den lezer zal het niet meer noodig zijn.

Blijkt KNEBEL onmachtig tegenover een Lucretius-fragment van sterke spanning, BINDER toont zijn zwakheid niet minder bij de vertaling van een stukje natuurbeschrijving (V 1372 v.v.) dat reeds gedeeltelijk behandeld werd in Hoofdstuk II.

. . . . . *atque olearum*
caerula distinguens inter plaga currere posset
per tumulos et convallis camposque profusa;
ut nunc esse vides vario distincta lepore
omnia, quae pomis intersita dulcibus ornant
arbutisque tenent felicibus opsita circum.

Het luidt vertaald:

. . . . . des bläulichen Oelbaums

Zierlich gepflanzete Reihn, die konnten dann über die Hügel
 Laufen und weithin sich durch Thäler und Fluren ergieszen,
 Wo im buntesten Reiz auch jetzt zu des Auges ergötzen
 Alles sich hebt, was die pflanzende Hand ausschmückt mit der süszen
 Obstfrucht, und ringsum es mit üppigen Hecken bekränzet.

De eerste drie verzen bespraken wij reeds; zij zijn bijna geraffineerd in hun visueele scherpte. Niet minder geldt dit van de laatste; het wisselend aspect van het landschap wordt sterk gesuggereerd door „vario distincta lepore”; de geslotenheid van de haagbeplanting rondom de vakken van verschillend geschakeerd groen is in het afsluitend vers, dat de voorafgaande als het ware omlijst, strak en helder weergegeven. — Men vindt van dit alles in de vertaling niets meer terug. Ik geloof niet dat zij, op zichzelf gelezen, in staat is ook maar één beeld bij den lezer op te roepen.

BINDER is overigens in zijn intentie de zuiverste van de vier vertalers, dit blijkt o. a. uit de technische gedeelten, waaraan hij op zijne wijze zorg besteedt. Het komt mij voor dat hij met een zekere naïviteit tegenover zijn taak heeft gestaan; dit blijkt trouwens uit het voorwoord.¹⁾

¹⁾ . . . und mache daher lediglich in Hinsicht auf die Form Anspruch auf Selbständigkeit und Originalität. Allein auch in der Form ist LUKREZ noch lange kein VIRGIL und TIBULL; wenn daher meine Lukrez'schen Verse nicht so schön befunden werden sollten, als man diesz bei meinem Vergil'schen und Tibull'schen anzuerkennen die güte hatte, so wird eine billige Kritik diesz nicht auf meine Rechnung setzen.

SEYDEL lijdt aan galm en rhetoriek wel in hevige mate. Ik weersta de verleiding niet hem aan het woord te laten over de dichtelijke inspiratie, waar hij de verzen I 921—931 vertaalt.

*Nunc age quod superest cognosce et clarius audi.
Nec me animi fallit quam sint obscura; sed acri
percussit thyrsos laudis spes magna meum cor,
et simul incussit suavem mi in pectus amorem
Musarum, quo nunc instinctus mente vigenti
avia Pieridum peragro loca nullius ante
trita solo. Iuvat integros accedere fontis
atque haurire, iuvatque novos decerpere flores
insignemque meo capiti petere inde coronam,
unde prius nulli velarint tempora Musae.*

Höre die weitere Kunde nun an und vernimm die Erklärung. Zwar wohl weisz ich, wie dunkel sie tönt, doch entflammte das Herz mir Mächtig des Ruhmes Begier, mit berauschendem Thyrsus es rührend, Und mir die Brust durchschauend mit süzester Lust des Gesanges, Dasz in der Musen Geleit pfadloses Gefild ich durchwandle Stätten erforschend begeisterten Sinns, die noch keiner betreten. Freudig schlürf' ich die Flut jungfräulicher Quellen und freudig Pflück' ich und winde zum Kranz so duftige Blüten, wie niemals Einem der Sterblichen sie auf die Schläfen die Muse gedrückt hat.

Het heldere — en bovenal zuivere — Lucretiaansche vers is in dit valsche pathos wel tot onherkenbaar wordens toe verminkt.

Werk met een reputatie als dat van DIELS binnen een beperkt bestek kritisch te behandelen, vraagt overleg. De Lucretius-vertaler ver-raadt zichzelf spoedig in de „technische” gedeelten en DIELS maakt hierop geen uitzondering. Ik geef hier de verzen V 416—419 en hun vertaling.

*Sed quibus ille modis coniectus materiai
fundarit terram et caelum pontique profunda,
solis, lunae cursus, ex ordine ponam.*

Doch nu will ich erklären der Reihe nach, wie die Materie durch ihr Zusammengeraten den Himmel, die Erde begründet, weiter die Tiefen des Meers und die Bahnen des Monds und der Sonne.

Wie de woordvolgorde — geheel zonder noodzaak — zóó willekeurig schendt, dat de afzonderlijke verzen zelfs geheel doorbroken zijn, geeft zich van zijn taak geen rekenschap meer. En dit geval staat niet op zichzelf; op deze wijze werkt DIELS bij voortdoring, met

een ontbreken van alle zelfkritiek en van oprechtheid tegenover den tekst. Deze verwaarloozing van het „vakmanschap” wreekt zich dan ook elders, waar hij het origineel meer au serieux neemt, prompt door hem met machteloosheid te slaan.

Wij mogen aannemen dat DIELS tegenover een fragment als V 783—788 zichzelf zekere eischen heeft gesteld, maar nòch de toewijding, nòch het vermogen bezat, zijn voornemen te realiseeren; zijn horizon eindigt, waar het eigenlijk leven der woorden begint. Evenmin schijnt waarneming van het hem omringende hem den weg te hebben gewezen; men voelt dit onmiddellijk.

*Principio genus herbarum viridemque nitorem
terra dedit circum collis camposque per omnis,
florida fulserunt viridanti prata colore,
arboribusque datumst variis exinde per auras
crescendi magnum inmissis certamen habenis.*

Anfangs wirkte die Erde den Schimmer grünender Gräser rings um alle die Hügel; die blumigen Auen erglänzten überall über die Felder gebreitet in grünlicher Färbung. Dann hob an für der Bäume Geslecht ein gewaltiger Wettlauf; um in die Lüfte zu schieszen ward ihnen der Zügel gelockert.

Waar zijn in de eerste drie verzen de lijnen van het landschap nog zichtbaar, waar zijn de kleurschakeeringen en het spelen van het licht?

En is de vaart van vers 786/7 niet doodgelopen, doordat het midden in zijn beweging gebroken is en in de matte weergave — o. a. twee maal een aanhef met doffe monosyllaben — slechts metrum, geen rhytme heeft?

Een fragment uit het Prooemium neem ik nog over; meer dan elders kan de vertaler hier zijn kracht en zijn zwakheid ervaren; het stelt eischen die slechts bij benadering te bevredigen zijn. Het komt mij voor dat DIELS ook hier met de hem eigene zelfverzekerdheid te werk is gegaan, zonder te zien hoezeer hij het origineel ontluiserd heeft.

I, 1

*Aeneadam genetrix, hominum divumque voluptas,
alma Venus, caeli subter labentia signa
quae mare navigerum, quae terras frugiferentis
concelebras, per te quoniam genus omne animantum
concipitur visitque exortum lumina solis:
te dea, te fugiunt venti, te nubila caeli
adventumque tuum, tibi rident aequora ponti,
placatumque nitet diffuso lumine caelum.*

Mutter der Aeneaden, du Wonne der Menschen und Götter,
 Lebenspendende Venus; du waltest im Sternengeflimmer
 Über das fruchtbare Land und die schiffdurchwimmelte Meerflut,
 Du befruchttest die Keime zu jedem beseelten Geschöpfe,
 Dasz er zum Lichte sich ringt und geboren der Sonne sich freuet.
 Wenn du nahest, o Göttin, dann fliehen die Winde, vom Himmel
 Fliedt das Gewölk; dir breitet die liebliche Bildnerin Erde
 Duftende Blumen zum Teppich, dir lächelt entgegen die Meerflut
 Und ein friedlicher Schimmer verbreitet sich über den Himmel.

Voluptas behoort — al was het alleen om den klank — zijn plaats aan het verseinde te behouden; *caeli labentia signa* dat de beweging der hemellichamen suggereert, is vervangen door een verbleekt cliché. De — slecht vertaalde — *participia naverum* en *frugiferentes* zijn van hun plaats getrokken, waardoor het treffend parallelisme in het vers is gestoord.

Concelebras is in het origineel een „top” — drie verzen zijn hier als het ware naar toegestuwd. Dit rythme is verbroken door het willekeurig invoegen van een *verbum finitum* in vers 2; *concelebras* is nu bovendien verknipt in twee werkwoorden (waltest, befruchttest) en heeft zijn praegnant karakter ingeboet. *Concipitur*, eveneens het einde van een rhythmische stuwung, is nergens meer terug te vinden; er is trouwens tusschen *concipitur*, *visitque* en *exortum* — men lette op de sterke pauzen — wat het rhythmisch effect betreft een onverbrekkelijk verband. Het ingehouden vers (wat zijn deze pauzen anders dan inhouden van spanning?) komt eerst vrij in het wijde *lumina solis*, dat van plaats dan ook niet wisselen kan.

Eveneens behoort de aanvang *Te dea* — bereiken niet vijf verzen hier hun climax? — en *nubila caeli* (picturaal effect, dat de aandacht reeds richt naar de volgende passage) te blijven waar zij in het origineel staan. *Adventum* is zonder noodzaak opgelost, voor *daedala* is een aequivalent althans gezocht. Het lachende stijgen van den klank in *tibi rident*, het dalen tot wijde rust in *aequora ponti* — vier woorden, die hooge eischen stellen aan den vertaler — gingen geheel verloren. Het zéér sterke laatste vers — hoe klaar is het stralende blauw gespannen! — is in matheid uitgedoofd.

Wie Lucretius wil vertalen, behoeft vóór alles oprechtheid — tegenover zichzelf en tegenover den tekst. Achter het origineel staan zulke dwingende krachten, dat men den moed en de toewijding moet hebben deze in al hun veelvuldigheid op zich te laten inwerken, eer men de pen op het papier zet. Tegenover den adel van dit werk, dat hem aanvankelijk vervult van een schuw ontzag, leert de vertaler pas langzamerhand zijn houding vinden. Het gevoel van eigen ontoerei-

kendheid zal hem nimmer verlaten, maar van elke neiging met het mindere genoeg te nemen, voelt hij zich weldadig bevrijd. Deze *καθαροῖς* die van het origineel kan uitgaan — een die tot nederigheid stemt en opheft tevens — heeft DIELS onberoerd gelaten; hetzelfde geldt, meer of minder, van zijn drie voorgangers. Dit is het wat hun werk van den aanvang af tot mislukking doemen moest.

Vier Engelsche vertalingen in proza — van MUNRO (1864), WATSON (1880), BAILEY (1910) en ROUSE (1924); en vier in poëzie — van MALLOCK (1878), MASON GOOD (1805), ALLISON (1919) en LEONARD (1921) komen voor kritiek in aanmerking. Ik wil hen — althans gedeeltelijk — bespreken op dezelfde wijze als bij de Fransche vertalingen is geschied; n.l. door vergelijking van eenzelfde kort fragment. De verzen 294—300 uit boek V leenen zich hier goed toe, daar zij een gesloten geheel vormen en een zuiver specimen zijn van Lucretius' dichterschap.

*Quin etiam nocturna tibi, terrestria quae sunt,
lumina, pendent lychni claraeque coruscis
fulguribus pingues multa caligine taedae
consimili properant ratione, ardore ministro,
suppeditare novum lumen, tremere ignibus instant,
instant, nec loca lux inter quasi rupta relinquit.*

MUNRO volgt de methode die niets anders pretendeert dan wat SNELL „Dolmetschen” noemt; hij vertaalt zoo nauwgezet mogelijk en geeft een even betrouwbaar als nuttig stuk werk; dat laat zich aan deze korte passage reeds aflezen.

„Moreover, you see, nightly lights which belong to earth, such as hanging lamps and torches bright with darting flames, hasten in like fashion amid great darkness with ministering heat to supply new light; are eager to bicker with fires, ay eager; nor is the light ever broken off nor does it quit the spot illuminated.”

Zoo voortreffelijk als deze vertaling den inhoud van Lucretius' verzen weergeeft (alleen „amid great darkness” is onjuist), zoo volkomen blijft zij in gebreke er de poëtische kracht van te doen gevoelen. Niemand, die het origineel niet kende, zou achter dit fragment eenige litteraire schoonheid vermoeden. Zelfs wordt wat alleen in het poëtisch geheel zijn zin heeft — een epitheton als „darting”, een repetitio als „ay(!) eager” — hier overbodig, zelfs lichtelijk belachelijk. LEONARD zegt met zachte ironie: „... the ingenious and brilliant literal-

ness, the meticulous impeccability of Munro's and of Bailey's translations is so hard to follow."

Het is juist dat LEONARD hier MUNRO en BAILEY tesamen noemt; immers BAILEY's vertaling verschilt in wezen niet van die van MUNRO. Zij heeft iets meer pretentie een „litteraire" weergave te zijn — hier en daar b.v. is duidelijk een streven merkbaar de zinsrhythmiek te bewaren — maar vraagt geen afzonderlijke bespreking.

Beide vertalingen zijn echter uit een oogpunt van interpretatie een degelijk en eerlijk stuk werk; die van MUNRO — in zekeren zin pioniersarbeid — heeft ongetwijfeld de Lucretius-studie onschatbare diensten bewezen.

Het boek van WATSON maakt wat kregel. Men heeft hier inderdaad, wat de schrijver pretendeert, 1) „a literal translation", maar WATSON schijnt zóó weinig intelligentie bij den lezer te veronderstellen, dat hij voortdurend woorden in cursief invoegt „which it has been found necessary to supply". Zoo vindt men b.v. in deze passage:

„Nor does the light, as if broken off, leave the place *dark*."

Een dergelijk schoolmeesterschap — het kleurt trouwens de heele vertaling — begint allengs te vermoeien en te vervelen; men legt het boek vrij spoedig naast zich neer en grijpt opnieuw naar dat van MUNRO, waarvan het pretendeerde een verbetering te zijn.

Bij ROUSE vindt men het volgende:

Again, look you, by night the lights that are on the earth, hanging lamps, and torches bright with flickering flashes and all fat with thick smoke, fostered by the fire in like manner, make haste to bring up new supplies of brightness; with trembling flames on they go, on they go, and the light never seems to be broken in between or leaves the place . . .

Het werk van ROUSE leest men altijd weer met genoegen; het getuigt van toewijding en smaak. „Look you" voor *tibi*, de allitteratie „flickering flashes", de intonatie van „on they go, on they go" zijn gelukkige vondsten. (Waarom ook hier *terrestria* niet met één woord is vertaald blijft men zich overigens afvragen; wanneer de komma achter „in like manner" niet aan een drukfout is te wijten, is *consimili ratione* verkeerd verbonden.) Misschien is deze vertaling te vergelijken met die van ERNOUT, ofschoon de laatste veel sterker rhythmisch is en bovendien den klank van het Fransch méé heeft. Het is altijd

1) „My business has been to give, in the following pages, a literal translation of the six books of Lucretius. This task I have carefully performed; and it will, I trust, be no presumption to say, that he who wishes to know what is in Lucretius, without perusing the original, will learn it from this volume with greater certainty than from any other previously offered to the English reader."

moelijk om werk te beoordeelen, dat de onloochenbare verdiensten heeft van zuiverheid en goeden smaak en toch boven een bepaald niveau niet uitkomt; maar ROUSE neemt aanstonds voor zich in, doordat hij geen pretenties heeft.

Bij de bespreking van de vertalingen in verzen zou ik die van MASON GOOD, ALLISON en LEONARD graag tesamen behandelen; het is dus die van MALLOCK, die thans de aandacht vraagt. Deze weergave — zij is allerminst volledig, maar geeft een aantal fragmenten — heeft mij van den aanvang af sterk geboeid. Bijna zou zij in staat zijn ons met v. WILAMOWITZ' theorie te verzoenen; doch ook hier geldt: hoe getrouwer aan het origineel, hoe gelukkiger. MALLOCK moet in de poëzie van zijn eigen tijd ingelezen zijn geweest; de lectuur van FITZGERALD's *Khayyam-vertaling*, waarvan hij gewaagt, heeft hem iets meegegeven van de heldere afgerondheid, die deze eigen is.

De gekozen vorm is de strofische, met een rijm-schema ab ab ab cc. V 294—302¹⁾ vindt men in één strofe:

So you may see at night such earthly fire,
As hanging lamps, and torches blazing bright,
Darting their flames out, as with keen desire, —
Desire, I say, to feed the wasting light,
Which travelling, still doth on its path expire,
And would not if renewed be broken quite;
But to the dying rays succeed fresh rays,
And on the wall the light unpausing plays.

Men kan uit dit fragment MALLOCK's werkwijze wel reconstrueeren: hij leest zich zeer intens in en isoleert — wanneer het gelezene is bezonken — uit den tekst iets wat een logisch geheel vormt en een voorstelling die men kan overzien; hieruit bouwt hij dan de strofe. Soms wordt het origineel scherp gevolgd, soms gedeeltelijk geofferd.

De strofe, die hier voor ons ligt, is stellig fraai: zij is besloten en helder, en ongetwijfeld poëzie. De klank van „hanging lamps” en „blazing bright” behoudt het effect van de Lucretiaansche alliteratie; „desire” heeft het hooge en ijle van *instant*. Wij zoeken echter *pingues multa caligine* tevergeefs; ook *ardore ministro* is niet behouden. *Quin etiam tibi* en *consimili ratione* zijn blijkbaar saamgetrokken tot „so you may see”; waar de verzen 299, 300 en 301 hun plaats hebben gevonden, is niet met zekerheid aan te wijzen. De afsluiting van de strofe is overigens gewaagd — en gelukkig.

¹⁾ De verzen 300/301: *usque adeo properanter ab omnibus ignibus ei exitium celeri celatur origine flammae.*

moeten dus aan het door mij als voorbeeld gekozen fragment toegevoegd worden.

Ik geloof dat door een dichter van groote begaafdheid — voortreffelijk kenner van het Latijn en van de eigen taal — de strofische vorm zou *kunnen* aangewend worden, met als resultaat „de werking van het origineel op het contemporaine publiek;” ¹⁾ — mits het origineel met groote nauwgezetheid wordt gevolgd. De omvang van deze taak is voor een Lucretius-vertaler zelfs niet bij benadering te schatten; wellicht zou deze weergave, indien zij uitvoerbaar bleek, den modernen lezer het sterkst aanspreken. MALLOCK bereikt hier en daar een even letterlijke als fraaie vertaling; elders echter verwijderd hij zich op onverantwoordelijke wijze van den tekst. Hij maakt den indruk een auteur te zijn die zijn vorm nog zoekt en zich aan Lucretius' werk heeft willen scholen.

De vertaling in jamben van MASON GOOD is in zekeren zin een voorlooper van die van ALLISON en LEONARD. Zij is allerminst strikt en gaat soms roekeloos haar eigen wegen, — maar zij boeit en is zelden grof of smakeloos. Ongetwijfeld zal zij een lezer, die het Latijn niet verstaat, als geheel bevredigen; ook GOOD moet een auteur zijn die zijn eigen dichters kent.

Wie echter Lucretius eenmaal zijn bewondering heeft geschonken, kan met deze weergave toch niet zijn ingenomen; stellig zal hij zich ook afvragen of in dit metrum — waarin het Engelsche vers zich voortreffelijk voegt ²⁾ — geen strakkere werkwijze mogelijk is, zonder dat de ongekunsteldheid teloor gaat. Ik vermoed dat ALLISON en LEONARD, die de vertaling van GOOD ongetwijfeld kenden, zich dezelfde vraag hebben gesteld en toen — door het probleem geboeid — zichzelf ertoe hebben gezet de oplossing te vinden. De vertaling van ALLISON, die fraaie gedeelten bevat — men leest haar bijtijden geboeid — is niettemin veel minder sterk dan dit van LEONARD; wij leggen beider weergave van V 294—302 naast elkaar en vinden bij ALLISON:

Nay, more, the lights at night, which are on earth,
 The hanging lamps, and torches bright with flames
 Amid the darkness, hasten on likewise
 By heat new light to give, they're quick, how quick
 To flicker with their flames, and so the light
 Uninterrupted is, and never dies.
 So speedily by birth of newer flame
 Is the destruction of the old concealed.

¹⁾ Dit is de eisch van v. WILAMOWITZ. o. c. pg. 6.

²⁾ De vijfvoetige rijmlooze jambe is in Engeland, sedert MILTON's *Paradise Lost* de echte heroïsche maat. Men vgl. A. VERWEY, o. c. pg. 28.

Wie scherp op het origineel is ingesteld, zal onmiddellijk bemerken dat deze vertaling, ofschoon zij zuiver is van intentie, iets mats heeft. Doordat ALLISON hier steeds één hexameter door één jambe heeft vervangen — dit geldt overigens niet voor het heele werk — heeft hij essentieele woorden moeten opofferen.

Coruscis vinden wij nergens, „amid the darkness” is wel een uiterst zwakke vervanging van *pingues multa caligine; ministro* ontbreekt eveneens.

Het spelen van het licht in *nec loca lux inter quasi rupta relinquit* doofde in een mat „and so the light uninterrupted is”; „and never dies” doet aan als een nuttelooze toevoeging, die door *relinquit* niet gerechtvaardigd wordt.

Men ziet dat ALLISON hier en daar nauw bij MUNRO aansluit; in zijn inleiding zegt hij trouwens: „the version used for this translation is that of Munro”. Hij mist de begaafdheid van LEONARD, den durf om zijn eigen weg te gaan.

LEONARD is een hard werker — dit voelt men uit alles —; iemand die het geduld heeft den tekst tallooze malen te lezen en om niet te transigeeren met het talent dat hij ongetwijfeld meegekregen heeft. Over zijn heldere en principieele inleiding zeide ik reeds een enkel woord; zijn voortreffelijk werk geeft hem ook recht van spreken.

Hij streeft, gelijk hij zelf zegt, naar een zoo nauwkeurig mogelijke vertaling, wat allermint hetzelfde is als een krampachtige copie. Dit laatste zou, alleen al omdat ook het eigen idioom zijn innerlijke wetten heeft, zijn uitgesloten.

De versvorm is zeer bewust gekozen;¹⁾ *men kan immers in het vers* — aldus LEONARD — *het poëtisch origineel het nauwkeurigst volgen*, ondanks den schijn van het tegendeel; immers het draagt woorden en wendingen, die in het proza misstaan. De rijmlooze jambische vijfvoeter lag LEONARD als Engelschman het meest in het gehoor; naar dit metrum (dat door GOOD's vertaling al traditie had) is dus gegrepen.

Deze vertaler is de eerste, die in zijn doelstelling de synthese vindt tusschen de droge philologische nauwkeurigheid en de „herscheping”, die zich aan het origineel niet te binden weet. Hij ziet boven de philologische nauwgezetheid uit nog een hoogere, „the accuracy of the imagination”: tegelijkertijd interpreterend en scheppend, een waakzaam zijn van het speciale vermogen zich zonder restrictie in den dichter te verplaatsen. Deze accuracy geeft aan de „lagere” nauwkeurigheid eerst richting en zin.

Wij laten thans LEONARD aan het woord.

¹⁾ Men mag LEONARD eveneens in staat achten een voortreffelijk stuk rhythmisch proza te schrijven.

Indeed your earthly beacons of the night,
 The hanging lampions and the torches, bright
 With darting gleams and dense with livid soot,
 Do hurry in like manner to supply
 With ministering heat new light amain;
 Are all alive to quiver with their fires, —
 Are so alive, that thus the light ne'er leaves
 The spots it shines on, as if rent in twain:
 So speedily is its destruction veiled
 By the swift birth of flame from all the fires.

Wie de Engelsche verzen rustig op zich in laat werken, zal den indruk behouden van een levend geheel, besloten in zichzelf en binnen deze beslotenheid rijk van schakeering. LEONARD heeft aanstonds gevoeld dat de eenheid der drie eerste verzen en het enjambement *coruscis/ fulguribus* aan het Lucretiaansche fragment een groote bekoring geven; dit alles heeft hij gespaard.

„Beacons” is niet letterlijk, maar scherp gezien (accuracy of the imagination); het tweede vers is — evenals het origineel — weidsch van allure. „Gleams” in vers 3 acht ik minder gelukkig dan „flashes”; doch „livid soot” is in de verdooffing van den klank voortreffelijk. Het valt te betreuren dat daarna een verstoren van de woord-volgorde optreedt, dat zich als gewoonlijk wreekt. Het onvervangbare *instant/ instant* is opgeofferd; reeds was „ministering heat” — overigens reeds bij MUNRO een zeer gelukkige vertaling — iets meer van plaats verschoven, dan dat het gevaarloos zou kunnen zijn.

„As if rent in twain” is een voelbare nawerking van de tmesis *inter quasi rupta*. Waarom „from all the fires” is verplaatst kan ik niet inzien — het is uiterst moeilijk, zoo niet ondoenlijk, de laatste drie verzen in hun ontstaan eenigermate te volgen; voor mijn gevoel zijn zij niet de sterkste.

Het werk van LEONARD is het laatste dat ik bij de Engelsche vertalingen bespreken kan; die van ARTHUR S. WAY (*metrical*, London 1933) en THOMAS JACKSON (*a translation in rhythmical prose*, Oxford 1929) bleken voorloopig onbereikbaar. Vooral de laatste zou ik gaarne in mijn onderzoek betrokken hebben; een proza-vertaling, die met name pretendeert „rhythmisch proza” te zijn, vond ik voordien niet.

MALLOCK gaf ook Lucretius-fragmenten in het metrum van Omar Khayyam (*Lucretius on Life and Death*, London 1901), een ongemeen moeilijke taak, naar het mij voorkomt. Wanneer deze inderdaad uitvoerbaar blijkt, moet men bijna elken vorm van weergave mogelijk achten.

Moge dit dan ook gelden voor den hexameter. Over de moeilijkheden die de vertaler bij dit metrum ontmoet, sprak ik reeds. Doch

ook in de moderne jambe heeft het rythme zijn rechten veroverd op het metrum; ¹⁾ het beweegt zich met groote vrijheid, maar „kan telkens weer vast en vol zich neerlaten op de voeten van het voorgeschreven vers”. ²⁾ Wie in onze eigen taal gezien heeft hoe GORTER de jambe hanteert, zal de meening dat de moderne hexameter per sé verstand moet zijn, minder vlug onderschrijven; het was trouwens BOUTENS, die hier met zijn Homerus-vertaling het voorbeeld gaf.

Wij zijn thans bij het Hollandsche vers gekomen en bij de Hollandsche Lucretius-vertaling.

Tot dusverre verschenen, na het werk van JAN DE WITT, slechts fragmenten.

VAN HALL gaf in zijn *Navolgingen uit Oude Latijnsche Dichters* (1855) eenige bewerkingen in jambischen trimeter, waarin men Lucretius nauwelijks terugvindt.

Gelukkiger zijn de vertalingen van het Prooemium van D. BRUINS (in de *Nederlandsche Spectator* van 1896) en N. J. SINGELS (in *Onze Eeuw* Jaargang 15, 1915); maar poëtische waarde bezitten zij niet. Ik citeer hier den aanhef van beide ter vergelijking.

- 1 Stammoeder der Aeneaden, Gij wellust van goden en menschen,
Lieflijke Venus, die onder het went'lend gestarnte des hemels
Gansch de zee met haar schepen en 't land met zijn bloeiende velden
Vult door Uw' macht, — daar immers door U alle levende wezens
- 5 Worden tot aanzijn gewekt en het glansrijke zonlicht aanschouwen —
Gij, o Godin, als Ge nadert, verjaagt Ge de stormen des winters,
Wolken en nevels verdwijnen voor U; bont getooid doet de aarde
Bloemen ontluiken, waar Gij haar betreedt, en het spiegelglad zeevlak
Lacht tegelijk met den hemel U toe . . . (D. BRUINS).
- 1 Moeder der Aeneades, gij wellust van mensch en van godheid,
Weldoende Venus ! die onder de sterren aan 't uitspansel schittrend
En de bevarene zee, èn d'aarde vruchtdragend vervullend,
Met uw aanwezigheid siert: daar alles wat leeft door uw toedoen
Adem ontvangt en uit u ontsproten het zonlicht aanschouwde:
Voor u vlieden, godinne, de winden, de wolken des hemels,
Bij uw *verschijnen* alléén; bontkleurig brengt d'aard' u haar bloemen,
heerlijk van schittring aan 't licht. U lachen de waatren der zee toe . . .
(N. J. SINGELS).

¹⁾ VERWEY o. c. pg. 28 citeert het vers van PERK „Wie eenmaal u aanschouwt, leefde genoeg”; — dat dus een trochee in het midden van den regel heeft — als voorbeeld. Bij de Engelsche vijfvoetige jambe was het omkeeren van den aanslag en het gebruik van trocheeën midden in het vers reeds algemeen aanvaard.

²⁾ o. c. pg. 29.

Beide vertalingen, hoe goed ook bedoeld, dragen weinig van het machtige origineel op den lezer over; zij missen dat ondefinieerbare, wat een vers tot een vers maakt.

EDWARD B. KOSTER (*Verzamelde Gedichten* 1903) beproefde zijn krachten ook op Lucretius en wel eveneens op het Prooemium; het resultaat wekt geen bewondering.

Verzen als:

Want als de schoone lentetijd verschenen is,
En 't levenwekkend zuiderkoeltje ontluisterd waait,
Dan zingen 's hemels voog'len vroolijk uw genaken.
Dan springt het vee wild en hartstocht'lijk door de wei...

kunnen wij gevoeglijk missen.

Het zal weinig bekend zijn dat onder de nalatenschap van Dr AEGIDIUS W. TIMMERMAN zich een volledige Lucretius-vertaling bevindt; ¹⁾ zij zal wellicht over niet al te langen tijd verschijnen.

Het kleine boekje van J. H. LEOPOLD, *Uit den Tuin van Epicurus* (Brusse, Rotterdam 1920), bevat twee Lucretius-vertalingen, die de volmaaktheid benaderen; men vindt hier den aanhef van het tweede en dien van het derde boek (II 1—61, III 1—30).

Ik neem het laatste fragment volledig over.

Uit zulk een duister een zoo stralend licht
Die Gij het eerst hebt weten op te beuren,
Verhelderend des menschenlijken levens
Waarachtige belangen en geluk,
U volg ik, sieraad van den Griekschen stam,
En in de sporen Uwer voeten druk ik
De beeltenis der mijne, niet zoozeer
Uit ijverzucht als: liefde zoekt ook zelve
Gelijk te worden aan den welbeminde.
Want anders, zou de zwaluw durven zingen,
Als daar verrijst het prachtige gezang
Der zwanen; zou het jonggeboren bokje
Met wankelpootjes willen evenaren
Den scherpen hoefslag van het volbloed paard? —
Gij, vader, zijt de vinder aller dingen,
Uw mond verkondigt vaderlijk gebod
En o, roemruchte, als in bloemendalen
Bijen afpurend zijn, zoo worden ons
Een weide Uw geschriften om daaruit
Een zoet te garen: Uwe gulden woorden,

¹⁾ Ik dank deze mededeeling aan Dr J. C. BRUYN, bij wien de revisie berust.

Gulden en durend tot in eeuwigheid.
Want nauw begint Uw wijsheid, voortgebracht
Uit goddelijke rede, aan het menschdom
Der dingen wezen luide kond te doen,
Of alle zielsverschikkingen verdwijnen; —
De wereldmuren gaan uiteen, ik zie
Den loop der dingen in de leege ruimte,
Der goden majesteit verschijnt, hun oord
Van rust, dat ongeschokt van winden
En ongeschonden van den nederval
Der dwarrelende sneeuw en door geen regen
Gedrenkt is, in een eeuwig klaren aether
Lacht het van licht, dat rondom stralende is.
Dan, een goedgunstige natuur verschaft
Al naar behoefte en geen enkel iets
Ontwijdt hun zielsrust op geen enklen tijd.
Maar nergens daarentegen doet zich voor
Een Acherousisch rijk, en toch de aarde
Is geen beletsel, maar al het gebeuren
In wereldruimten onder onze voeten
Wordt duidelijk gepeild en ingezien.
Zoo wordt dan uit dit al een onbenoembaar,
Heilig geluk geboren, huivering
Komt over mij, dat door Uw geestvermogen
De hulselen ontzonken en alom
Zich de natuur vertoonde en haar wonder
Prijs gaf en hare diepste oorspronkelijkheid.

Tegenover een weergave als deze voelt wie zelf Lucretius te vertalen tracht, zich door een groote beschroomdheid bevangen, — en tenslotte beklemmt hem de gedachte, dat het eigen werk geheel ontoereikend en daarom te verwerpen is. Toch is het onjuist zich niet te verzetten tegen deze soort van ontmoediging. Ook de Hollandsche poëzie zwijgt niet omdat GORTER en LEOPOLD hebben gesproken, al zou men wenschen dat het rumoer der luidruchtigen wat verstillde. LEOPOLD zelf zou, met de hem eigene welwillendheid tegenover jongeren, de eerste zijn geweest om aandacht over te hebben voor elk oprecht pogen.

Persoonlijk heb ik getracht mijn vertaling zóó af te werken, dat ik haar zonder al te groote beschaming aan zijn kritiek had kunnen onderwerpen. In dezen zin heeft zij zich gevormd aan de superioriteit van hem, dien wij eeren als den grootmeester van onze Nederlandsche taal.

BOEK I EN BOEK V

Boek I

- 1 Stammoeder der Aeneaden, van menschen en goden de weelde,
milde Venus, die onder des hemels kringende sterren
zeeën, wiegend de schepen, en landen, dragend de oogsten,
rijk vervult, daar door U al wat de levenskiem inhoudt
5 wordt ontvangen, geboren en opzien mag naar het zonlicht:
U, o godin, U ontvluchten de buien, de wolken des hemels,
U en Uw intocht — tot U tilt de aarde, rijk aan schakeering,
lief'lijke bloemen omhoog, — tot U lacht de zee in verstildheid;
kalm en uitgevierd praalt in stralende klaarte de hemel.
- 10 Want zoodra breekt weer open het lentelijk uitzien der dagen
en voelt vrij weer zijn kracht de vruchtbare wind uit het Westen,
hoog in de lucht gaan het eerst de vogels U en Uw intocht
vieren, godin, doortrild in het kleine hart van vervoering.
Dàn gaan de dieren in 't wild, op de wei, aan het stoeien in 't grasland
- 15 en zwemmen òver den trek van den stroom; door Uw schoonheid betooverd
volgt elk wezen verlangend, waarheen ge lokkende vóorgaat.
Alom — in zeeën en bergen en in de drift der rivieren,
in de omlooverde nestjes der vogels, in 't groenende laagland,
stoot gij allen in 't hart de ^oonrust van het zoete verlangen
- 20 en wekt in hen de drift dat de soort zij voort willen planten.
Daar nu gij de natuur en haar vormen alleen kunt besturen
en niet zonder U iets naar de heerlijke zoomen van 't daglicht
zich ontvouwt en geen vreugde of lieflijkheid zonder U zijn kan,
zoek ik onder Uw bijstand te wezen bij 't schrijven der verzen
- 25 die ik omtrent de natuur en haar vormen tracht samen te schikken,
Memmius opgedragen, mijn vriend — dien gij, godin, altijd
met alle gaven gesierd doet zetelen hóóg in voornaamheid.
Daarom te meer geef mijn woorden, godin, onvergankelijk glanzen.
Maak dat middelerwijl het wreede bedrijf van den oorlog
- 30 over zeeën en landen zich neer mag leggen en rusten.

Want gij alleen vermoogt het door stilte en vrede den menschen
vregde te brengen, daar immers het ruwe krijgsbedrijf Mavors
— machtig door wapens — hanteert, die dikwijls aan Uwen schoot zijn
toevlucht zoekt, weerloos door de pijn van het eeuwig verlangen;

- 35 zóó ziet hij tot U op, de sterke hals ligt gezonken,
onverzadigd zoekt U het verlangen, godin, van zijn oogen,
ademloos is hij gevangen, teruggeleund, in Uw aanblik.
Hem, o godin, gelijk hij daar rust, in Uw zuiv're omarming
wil omvatten en zoet mogen zijn van Uw lippen de woorden
40 waarmee gij voor de Romeinen, verhevene, om vrede en rust bidt.
Niet kunnen wij toch dit werk, nu de tijden ons land niet gezind zijn,
maken in rustige aandacht en Memmius' glorierijk nakroost
kan niet in dagen als deze 't behoud van ons allen niet achten.

[lacune]

- En wat nu rest — geef volkomen uw oor (en uw speurende aandacht)
50 vrij gehouden van zorgen aan onze leer en haar waarheid,
opdat gij niet mijne gaven, in eerlijk werk voor U geordend,
vóór hun waarde is begrepen, versmaad ter zijde zult leggen.
Want een systeem dat U geeft de essentie van hemel en goden
55 ga ik ontvouwen — ik zal de principes der dingen verklaren;
wáárvandaan de natuur alles schept en voedt en doet groeien,
wáárin opnieuw zij de dingen na hun verval gaat ontbinden;
wij zijn gewoon dit materie en scheppende deeltjes der dingen
in den betoogtrant te noemen en ook van zaden der dingen
60 plegen wij wel te spreken of óók den naam te gebruiken
aanvangs-atomen; zij zijn toch de aanvang van ied're formatie.
Toen het mensch'lijk bestaan voor elks oogen smadelijk neerlag,
op de aarde, zich neerbukkend onder de zware religio,
die het gelaat van achter den hemelwand altijd opstak,
65 met haar gruwzamen aanblik de stervelingen beklemmend, —
was het een mensch, een Griek, die het eerst de sterfelijke oogen
opslaan dorst tegen haar en als eerste zich vóór haar dorst plaatsen.
Hem hebben godenverhalen zoomin als de bliksem of 't dreigend
morren des hemels bedwongen — te meer nog prikkelt dit alles
70 fel de drift van zijn geest, zoodat te doen springen de strakke
grendeling van de poort der natuur als eerste hij trachtte.
Zóó heeft de levende kracht van zijn geest triomf gevierd; ver toch
waagde hij zich vooruit van 's werelds vlammenen muurring
en het onmeet'lijk heelal doortrok hij in geest en gedachte.

- 75 Pralende brengt hij vandaar ons het inzicht in wat ontstaan kan en wat niet — kortom hoe bepaald zijn de mogelijkheden voor elk ding naar wetmatigheid en de onwrikbare grenzen. Dus ligt de godsdienst verworpen, vertreden — nu alles zich wendde — onder den voet, doch òns heft de zegepraal tot den hemel.
- 80 Hierbij heb ik één angst: dat gij misschien zult gelooven van een heillooze dwaalleer 't begin te aanvaarden en de wegen op te gaan van het kwaad. Integendeel — al te vaak gaf juist de godsdienst aan misdaad en tegennatuurlijkheid 't aanzijn. Zóó toch hebben te Aulis het altaar der kuische Diana
- 85 schandelijk met het bloed van Iphigeneia bezoedeld de uitverkorene leiders der Grieken, het beste der krijgers. Toen haar de band, gewonden rondom de jonkvrouw'lijke haardracht, aan beide zijden der wangen in lengte gelijkelijk afhing, merkte zij ook dat diep verslagen voor 't altaar haar vader
- 90 stond, dat in zijn nabijheid de dienaren 't ijzer verstaken, dat naar haar zagen de menschen en tranen hun oogen ontvloeiden; stom van vrees zonk zij, een gebroken gestalte, ter aarde. En niets mocht het haar baten, de weerlooze, in haar ellende dat zij als eerste den naam van vader gaf aan den koning.
- 95 Want getild in den greep der mannen en trillend naar 't altaar is zij gevoerd — niet opdat na de plechtig voleindigde ritën zij bij den helderen aanhef van 't bruidslid uitgeleid mocht zijn; maar opdat vlek'loos bevlekt, in de dagen bestemd tot haar bruidstijd, zij als offer zou vallen, rampzalig, vermoord door haar vader,
- 100 zoodat de vloot een uitvaart gezegend en blij werd verzekerd. Zóóveel vermocht de godsdienst hun aan te praten aan boosheid. Zelf zult ge eenmaal van ons — die tijd zal komen — verslagen door de barbaarsche verhalen der dichters U zoeken te scheiden. Want inderdaad, hoeveel sprookjes zijn zij wel in staat te verzinnen
- 105 die van Uw leven de vaste beginselen omstooten kunnen en uw staat van geluk volkomen vertroeb'len met angsten. Dit is met reden. Want als een vaste grens aan hun zorgen zagen de menschen, dan zouden op eenige wijze zij sterk staan tegen het bijgeloof, tegen de vreesaanjaging der dichters.
- 110 Nu ontbreekt tot verzet het begrip, ontbreekt het vermogen, daar altijddurende straf zij in den dood moeten vreezen. Immers men heeft er geen kennis van hoe de geardheid der ziel is; of zij geboren wordt met ons of in ons glijdt bij de geboorte en ook samen met ons door den dood ontbonden te loor gaat;

- 115 of zij het duister van d'Orcus doorwaart en zijn gapende leegten,
 of wel in andere wezens door godd'lijken wil haar verblijf zoekt, —
 zooals Ennius het zong, onze dichter. Als eerste uit 't lachend
 Helicon-landschap bracht hij den krans met het altijd groen blad mee,
 die bij het volk van Italië eens stralen zou in vermaardheid.
- 120 Toch blijft daarnaast niettemin het bestaan van Acherons ruimten
 Ennius uitvoerig betoogen, in onsterf'lijke verzen zich uitend, —
 waar van ons niet de ziel haar verblijf vindt, zoomin als het lichaam,
 maar iets als schaduwbeelden, onwezenlijk in hun vaalheid.
 Uit deze diepten verrees hem van de eeuwig jongen Homerus
- 125 — zoo verhaalt hij — de schim en ving bittere tranen te storten
 aan, om dan de natuur en haar vormen met 't woord te ontvouwen.
 Daarom moeten wij wèl aangaande de dingen des hemels
 hebben een helder begrip — hoe van zon en maan de beweging
 heeft een wetmatig verloop en door welke krachten zich afspeelt
- 130 alles op aarde. Maar óók, allereerst, met speurende rede
 moeten wij zien waarvandaan de ziel en de geest geformeerd zijn,
 en wát feit'lijk, wanneer wij ziek zijn en niet kunnen slapen,
 vóór ons komt staan en ons ópschrikt, of óók wel als wij diep in slaap zijn —
 zóó dat wij ons verbeelden vlákbij te zien en te hooren
- 135 hen, die vonden den dood en wier overschot rust in de aarde.
 Wèl ben ik mij bewust dat der Grieken duistere vondsten
 moeilijk blijven om met het Latijnsche vers te verheld'ren,
 bovenal daar men veel met nieuwe woorden moet werken;
 ontoereikend is immers de taal en de stof ongewoon nog. —
- 140 Toch — om úw adel is 't zoet, om de vreugde waarop ik durf hopen
 van een heerlijke vriendschap elk werk tot het eind te volbrengen;
 en dit brengt mij ertoe in de heldere nachten te waken,
 zoekend met welke woorden en met welk vers ik uiteind'lijk
 helder den kring van het licht in Uw geest vermag te doen stralen,
- 145 zóó dat gij het verborgene kunt in zijn diepte doorschouwen.
 Dezen angst van de ziel nu en deze duisternis moeten
 niet de stralen der zon, niet des daglichts schitt'rende pijlen
 jagen uiteen, — maar van de natuur het verklarend aanschouwen.
 't Grondprincipe hiervan is ons inziens hierin geworteld:
- 150 *niets wordt ooit uit niets geschapen door godd'lijke werking.*
 Immers vrees inderdaad houdt ingeklemd alle menschen,
 daar zij veel zien gebeuren op aarde en ook aan den hemel, —
 wònd'ren, waarvan zij de oorzaak op geenerlei wijze vermogen
 in te zien, zoodat zij meenen dat godd'lijke machten hier werken.

- 155 Daarom — zoodra wij hebben gezien dat niets kan geschapen worden uit niets, zullen wij het gezochte daad'lijk van hieruit directer dóórzien: waaruit elk ding kan worden geschapen en hoe zich alles voltrekt zonder medewerking der goden.
 Als iets uit niets werd gevormd, dan zouden toch uit alle dingen
- 160 alle soorten ontstaan kunnen: niets zou een kiem meer behoeven. Uit de zee zouden plots'ling de menschen ontstaan, uit de aarde 't schubbige visschenvolk, uit den hemel stortten zich vogels; 't vee van de wei, groot en klein, en van het wild alle soorten, — willekeurig ontstaan — bevolkten bewoond land en wildernis.
- 165 Ook bleven niet regelmatig de vruchten hetzelfde aan de boomen maar zij wisselden af: elke boom kon elke vrucht dragen. Immers als voor 't speciale voortplantingsatomen ontbraken, hoe kon er dan voor de dingen een vaste moederstof blijven? Nu echter — daar ieder ding uit bepaalde zaden verwekt wordt,
- 170 wordt het geboren dáaruit en ontspringt naar de zoomen van 't licht toe waar ligt besloten zijn eigen materie en aanvangs-atomen; en het is daarom dat niet uit alles alles ontstaan kan, omdat in elk bepaald ding een apart vermogen gelegd is. Trouwens — waarom zien we in 't voorjaar de roos, in de warmte het koren
- 175 in het najaar den wijnstok tot vollen rijkdom geroepen? Is het niet zóó dat, wanneer op hun tijd van de dingen de eigen kiemen tesaamgevloeid zijn, voor den dag komt wat wordt geschapen, als mild zijn de seizoenen en de aarde, draagster van leven, veilig de jonge plantjes tilt naar de zoomen van 't licht toe?
- 180 Als uit niets zij ontstonden, dan zouden zij plots'ling ontspringen op willekeurigen tijd, in seizoenen die niet bij hen hoorden; immers er zouden dan geen principes zijn, wier verbinding die tot voortplanting leidt, bij ongunstig seizoen niet tot stand kwam. Ook voor het wassen der dingen was verder geen tijdsverloop noodig,
- 185 tot de verbinding der zaden, als zij uit niets konden groeien. Immers dan groeiden er plotseling mannen uit héél kleine kind'ren, en uit den grond kwamen eensklaps de boomen te voorschijn schieten. Dat niets hiervan gebeurt is duidelijk, alles toch immers groeit geleid'lijk, zooals ook natuurlijk is, uit vaste kiemen, —
- 190 en wat opgroeit behoudt de soort, zoodat gij kunt merken dat elk ding uit zijn eigen materie voedsel en groei krijgt. Hierbij komt nog dat niet zonder vaste regenseizoenen d'aarde de weelde der oogsten te voorschijn zou kunnen tillen; evenmin zouden van voedsel beroofd de levende wezens

- 195 voort kunnen planten de soort en het leven in stand kunnen houden.
 Zóó kunt met grooter juistheid gij denken dat allerlei dingen
 hebben veel zelfde elementen — zooals bij woorden de letters —
 dan dat één ding zou bestaan kunnen zonder begin-elementen.
 En ten slotte, waarom vermocht de natuur niet te scheppen
- 200 menschen zóó groot dat te voet zij door de zee konden waden
 en met hun handen van machtige bergen de stükken afbreken,
 en door den duur van hun dagen verslaan veel rijen geslachten,
 als het niet is omdat aan de dingen een vaste materie
 toe is geweest waaruit is samengesteld wat ontstaan kan?
- 205 Daarom — dat niets uit niets ontstaan kan moet men erkennen;
 immers een kiem is er noodig, waaruit hetgeen is geschapen
 zich naar de ijl vervloeiende lucht te voorschijn kan tillen.
 En tot slot — daar wij zien dat boven verwaarloosd land uitmunt
 het ontgonnen terrein en bewerkt een betere vrucht geeft,
- 210 is het natuurlijk dat schuilen in 't land principes der dingen
 die wij, wanneer onze ploeg de vruchtbare aardkluiten kantelt
 en wij den grond omleggen, opwekken tot groei en ontplooiing.
 Waren er geen elementen, dan zoudt ge ook zonder ons werken
 alles vanzelf en tevens veel rijker te voorschijn zien komen.
- 215 Hierbij komt dat elk ding wederkeerig in zijn atomen
 de natuur gaat ontbinden en niet tot niets het vernietigt.
 Want gesteld dat een lichaam in zijn geheel kon te loor gaan,
 dan kon plots'ling elk ding aan de oogen onttrokken bezwijken.
 Immers geen enkele kracht zou er noodig zijn om een scheiding
- 220 tusschen zijn deelen te brengen en los te maken hun weefsel.
 Nu echter, daar alle dingen uit onvergank'lijke zaden
 zijn gebouwd, kan — totdat er een kracht optreedt die hen splijten
 doet met een schok of, gedrongen in hunne leegten, hen oplost —
 bij géén ding de natuur gedoogen dat optreedt het einde.
- 225 Buitendien als de tijd al wat hij door ouderdom wegneemt
 tevens volkomen vernietigt, de heele materie verdelgend,
 wáárvandaan brengt dan Venus de soorten der levende wezens
 altijd weer nieuw aan het licht — en de aarde, rijk van schakeering,
 wáárvandaan vindt zij stof voor voedsel en groei van de soorten?
- 230 Wáárvandaan wordt de zee door eigen wellen en vreemde
 verre rivieren vernieuwd? Waarvandaan voedt de aether de sterren?
 Alles immers toch moest, wat vergankelijk is van substantie,
 door den oneindigen tijd zijn verbruikt en de vroegere dagen.
 Maar als er in dien tijd en in het verloop van de jaren

- 235 stoffen bestonden waaruit dit geheel werd herbouwd en bestendigd,
 zijn deze met een natuur die onsterf'lijk is stellig begiftigd;
 daarom is het niet moog'lijk dat alles terug in het niet zinkt.
 Al wat bestaat kon tenslotte éézelfde kracht en één oorzaak
 onderscheidloos verwoesten, hield niet de eeuwige grondstof
- 240 't onderling weefsel bijeen, wat lossen of vaster verstrengeld.
 Aanraking kon inderdaad reeds voldoende doodsoorzaak vormen;
 immers zoodra er géén ding meer onsterfelijk was van substantie,
 moest ook iedere kracht den samenhang kunnen verstoren.
 Nu echter, daar onderling de verstrengeling der elementen
- 245 ongelijk is gevormd en eeuwig is de materie,
 blijven de dingen in stand, onbeschadigd van wezen — tot optreedt
 een kracht hevig genoeg om elks weefsel te kunnen verscheuren.
 Niet keert derhalve tot niets één enkel ding weer — alle dingen
 gaan na hun splitsing terug in de deeltjes van de materie.
- 250 Zwarte regens — ten slotte — verzinken, als Vader Aether
 hen in den schoot van de Aarde, onze moeder, neder deed dalen;
 maar het glanzende koren staat hoog en de takken gaan groenen
 aan de boomen — en deze, zij groeien en buigen van vruchten;
 hierdoor wordt weer gevoed het menschengeslacht en de dieren,
- 255 hierdoor zien we in de pracht van de steden als bloemen de kind'ren
 en in het loofdragend bosch zingt het overal van jonge vogels;
 schapen leggen zich traag van weelde en verzadiging neder
 in het rijk gegroeid gras; de blanke, glanzende melkstroom
 vloeit overvol uit de uiers; de jonge lammetjes, wankel
- 260 nog op de pootjes, maken hun dwaze sprongen in 't zachte
 gras, van de pure melk nog beduusd in de héél jonge kopjes.
 Niet gaat derhalve volkomen te loor wat schijnt te verdwijnen,
 daar het één uit het ander herbouwt de natuur en niet dulden
 kan dat één ding ontstaat, tenzij uit den dood van een ander.
- 265 Nu dan — ik liet immers zien dat de dingen niet kunnen geschapen
 worden uit niets; evenmin ook ontstaan en tot niets weer verkeerren;
 opdat ge niet misschien tòch begint aan mijn woorden te twijf'len,
 daar men niet waarnemen kan met het oog de principes der dingen,
 luister —: ik noem elementen waarvan gij tòch moet bekennen
- 270 dat zij bestaan in 't geheel, maar dat zij onzichtbaar zijn tevens.
 Eerstens — de wind, die met vliegende vlagen geeselt de zeeën,
 brijzelt de schepengevaarten en jaagt de wolken uit elkander, —
 soms komt hij aan over 't land, in wilde werv'ling; dan ploffen
 zware boomen terneer — en hoog op de kammen der bergen

- 275 bosschen-beukende blaast hij: zóó is het dat in verwilderd
 razen te keer gaat de storm en breidelloos buld'rend zich uitviert.
 Deze winden nu zijn klaarblijk'lijk onzichtbare atomen,
 die langs land, die langs zee, die ook langs de wolken des hemels
 héénstrijken en hen dan plotseling méénemen, sterk in hun zuiging.
- 280 Niet anders komen zij aan, voor zich uit vernietiging zaaïend,
 als het beweeglijke water, dat plotseling opzet en buiten
 d' oevers treedt der rivier, die met zware regens doet wassen
 ginder hoog van de bergen een machtige stortstroom van water.
 Brekend hout van het bosch sleept hij mee, volledige boomen;
- 285 stevige bruggen houden den drang van het opkomend water
 niet in zijn plots'linge vaart, — door zware regens onstuimig
 loopt met hevige kracht de rivierstroom storm op den steendam,
 slaat uit elkaar hem met dond'rend geraas, kantelt om in zijn golven
 groote blokken, ontwrichtende wat zijn stuwing weerstaan wil.
- 290 Zóó dus moeten zich óók van den wind de vlagen verplaatsen;
 zijn ze eenmaal, als een machtige stroom, te voorschijn gebroken,
 — willekeurig waarheen — dan beuken en rammen zij alles,
 rusteloos stoot na stoot — en soms in een draaiende zuiging
 pakken zij dingen en nemen hen mee in hun driftige werv'ling.
- 295 Daarom — ik zeg het nu wéér — zijn de winden onzichtbare atomen,
 aangezien zij in hun doen en hun aard gelijk aan de groote
 wateren worden bevonden, die zichtbaar zijn van substantie.
 Verder ook merken wij op de verschillende geuren der dingen;
 toch echter, naar onze neusgaten komen ziën wij hen nimmer,
- 300 evenmin ziën wij den gloed van hitte of kunnen wij koude
 grijpen met onzen blik; ook geluiden blijven onzichtbaar.
 Echter mòet het dat deze van materieele natuur zijn
 allen — daar zij toch immers de zintuigen prikkelen kunnen:
 aanraken en aangeraakt worden kan niets toch behalve substantie.
- 305 Eindelijk — kleeren gehangen aan 't strand, waar de golfslag komt breken,
 worden vochtig, — maar óók, in de zon uitgespreid, gaan zij drogen.
 Niet echter op welke wijze het water er in is gedrongen
 kon men zien, evenmin hoe 't vervluchtigde weer door de warmte.
 In kleine deeltjes derhalve gaat zich verspreiden het water,
- 310 die de oogen op geenerlei wijze waarnemen kunnen.
 Ja zelfs, als vele malen het zonnejaar keert op zijn rondgang,
 wordt de ring aan den vinger van onderen dun door het dragen;
 tikkeland valt de druppel, uithollend den steen — het gebogen
 ploegijzer wordt in de voren onmerkbaar smaller en smaller,

- 315 't steenen plaveisel der straten zien wij door 't gedrentel der menschen
uitgelopen weleens. En dan, bij de stadspoorten toonen
bronzen beelden hoe allengs hun rechterhand is gesleten
door het aanraken telkens van hen die voorbijgaan en groeten.
Zoo zien wij deze dingen door afslijting stilaan vermind'ren,
- 320 maar welke deeltjes er afgaan op ieder afzonderlijk tijdstip, —
dit schouwspel schoof achter een wand de natuur in haar afgunst.
En ten slotte — al wat de natuur en de tijd aan de dingen
heel geleidelijk geven, hun groeiproces reeg'lend met mate,
kan geen kijken der oogen, hoe scherp ook gespannen, bespeuren;
- 325 verder kunt gij bij hetgeen door den tijd vervalt en gesloopt wordt
niet — evenals bij de rotsen aan zee, door zout water vervreten —
waarnemen wat het verliest op ieder afzonderlijk tijdstip.
Met onzichtbare atomen leidt dus de natuur haar processen.
Toch wordt niet al wat bestaat volkomen compact ingenomen
- 330 door de stof: want er is in de dingen ledige ruimte.
Dit te weten zal u van nut zijn in vele gevallen
en voorkomen dat gij steeds blijft dwalen en twijf'len en zoeken
omtrent het groote geheel en naar mijn woord niet wilt luist'ren.
Daarom: er is een ruimte onaanraakbaar en open — het ledig.
- 335 Indien dit niet bestond, dan konden op geenerlei wijze
zich de dingen verplaatsen; de eigenschap toch der materie
weerstand te bieden en te stuiten zou elk oogenblik zich doen gelden
bij alle dingen; en niet zou dus iets zich een weg kunnen banen,
daar met ruimte te bieden géén ding zou kunnen beginnen.
- 340 Nu echter zien wij in zeeën en landen en diepten des hemels
velerlei dingen in velerlei trant en afwiss'ling bewegen
voor onze oogen; zij zouden, bestond er geen ledige ruimte,
niet zoozeer van het rust'loos bewegen ontdaan en beroofd zijn,
als wel in het geheel op geen enkele wijze ontstaan zijn
- 345 daar de materie, volkomen compact, onbeweeg'lijk zou blijven.
Daarenboven, — al lijkt het ook of de dingen massief zijn, —
hieruit kunt ge toch zien dat hun substantie poreus is:
in spelonken van druipsteen lekt altijd door van het water
't heldere vocht en alles slaat uit met zwellende droppels.
- 350 Over het heele lichaam verdeelt bij wat leeft zich het voedsel.
Boomen groeien en geven volop in den oogsttijd hun vruchten,
omdat het voedsel geheel vanaf de punten der wortels
door de schacht van den stam en alle takken verdeeld wordt.
Tusschen muren gaan door de geluiden; door wanden van huizen

- 355 vliegen zij licht; de kou dringt verstijvend tot op het gebeente, —
 en dit alles zoudt gij, bestond er geen ledige ruimte,
 waardoor elk deeltje kon gaan, wel nimmer zich zien voltrekken.
 En ten slotte, waarom zien wij 't ééne ding op het and're
 vóór hebben in gewicht bij geenszins grootere massa?
- 360 Want als er evenveel massa in een gekluwde bal wol is
 als in een bal van lood, dan moeten zij evenveel wegen;
 't hoort immers bij de materie om druk uit te oef'nen naar ond'ren,
 't ledige daartegenover is van nature gewichtloos.
 Daarom hetgeen èven groot, maar lichter is dan iets anders
- 365 toont ongetwijfeld dáarmee meer te hebben aan ledige ruimte.
 Daarentegen het zwaarste moet méér materie bevatten
 — naar het bewijst — en heeft veel minder ledige ruimte van binnen.
 Zoo bestaat buiten twijfel wat onze fel speurende rede
 zoekt: gemengd in de dingen wat wij het ledige noemen.
- 370 Dat nu niet op dit gebied u aftrekken kan van de waarheid
 dit — een verzinsel van enk'len — voel ik mij verplicht te voorkomen.
 — 't Water, beweren zij, gaat opzij als de visch er doorheen wil;
 't opent vloeiende banen, wijl achter zich laten de visschen
 ruimte waarin het water dat week weer samen kan vloeien.
- 375 Zoo kunnen onderling ook andere dingen bewegen
 en verwiss'len van plaats, al is alles ook vol van materie.
 Dit wordt blijkbaar aanvaard op een grond die volkomen foutief is.
 Want waarheen zullen de visschen zich dan kunnen voorwaarts bewegen,
 als het water geen plaats maakt? En omgekeerd, waarheen teruggaan
- 380 kunnen de golven wanneer de visschen niet kunnen vooruitgaan?
 Of men moet dus aan al wat bestaat de beweging ontzeggen,
 of toegeven dat in de materie het ledig gemengd is,
 waaraan het eerste begin van beweging elk ding kan ontleenen.
 Eindelijk — als twee voorwerpen, plat gevormd, tegen elkaar slaan
- 385 en dan snel weer vaneenspringen, mòet het toch wel dat een luchtstroom
 't heele ledig dat tusschen hen beiden ontstaat in beslag neemt.
 Hoewel dit ledig dan voorts door den snel zich verplaatsenden luchtstroom
 dichtvloeit, kàn het toch niet dat in één tijdseenheid de heele
 ruimte gevuld wordt; want punt voor punt moet de lucht eerst het ledig
- 390 innemen gaan vóór hij alles geheel in beslag heeft genomen.
 Als nu iemand misschien, wanneer lichamen botsend uitééngaen,
 meent dat dit een gevolg van samenpersing der lucht is,
 dwaalt hij; want er ontstaat dan een ledig, dat er eerst niet was,
 evenzoo wordt weer gevuld het ledig dat vroeger zich vormde;

- 395 niet nu kan op een derg'lijke wijze de lucht zich verdichten,
niet — al vermocht zij het ook — kon zij zònder het ledig mijns inziens
samentrekken zichzelf en haar deeltjes naar één punt verzaam'len.
Daarom, al blijft ge ook dralen met allerlei argumenteering
tòch moet het dat gij erkent: in de dingen is ledige ruimte.
- 400 Veel zou ik U buitendien aan bewijzen op kunnen noemen
en uw instemming zóó voor mijn woorden los kunnen krijgen.
Maar voor een schranderen geest volstaan deze luttele sporen
zoodat ge daarmee de rest alleen op uzelf kunt ontdekken.
Want zooals honden heel dikwijls van 't dier dat zwerft door de bergen
- 405 snuffelend vinden het leger verborgen onder de blaren,
als ze eenmaal geraakt zijn op 't goede spoor waar het langs kwam;
zóó zult ge 't één uit het ander alléén op Uzelf aangewezen
bij iets als dit kunnen zien — in de allerverborgenste hoeken
kunt ge dringen en daaruit de waarheid sleepen naar 't licht toe.
- 410 Schuwt ge echter het werk of trekt ge u wat terug van de kwestie,
dan kan ik deze belofte vrijuit u geven, o Memmius,
zóó vol zal u haar gaven, geput uit heerlijke bronnen,
schenken mijn zoetheid van taal uit den diepsten rijkdom des harten,
dat ik moet vreezen dat eerder door onze leden de traagheid
- 415 van den ouderdom kruipt en verbreekt de schakels des levens,
dan dat over één punt — wàt gij wilt — mijn verzen den heelen
overvloed van argumenten in kunnen doen gaan tot Uw ooren.
Maar dat ik nú hervat met mijn woorden het opgezet weefsel:
héél de natuur, gelijk zij bestaat, is dus op zichzelf
- 420 uit twee dingen gevormd: want er zijn de atomen, en 't ledig
waarin liggen de atomen en overal heen zich bewegen.
Dat de materie bestaat bewijst op zichzelf de gewone
waarneming; als hierop niet primair het vertrouwen gegrond is,
zal er niets zijn waarnaar wij ons zelf in duistere kwesties
- 425 richten kunnen om iets langs logischen weg te bewijzen.
Verder nu — als de plaats en de ruimte, die 't ledig wij noemen
in 't geheel niet bestond, konden absoluut nergens d' atomen
liggen en in het minst niet — hòe ook — zich afwiss'lend bewegen.
Dit is wat wij reeds hierboven U hebben getoond kort te voren.
- 430 Buitendien is er niets wat gij noemen kunt als volkomen
van de materie gescheiden — gescheiden ook van het ledig,
wat dan als 't ware een derde bestaansvorm zou kunnen blijken.
Want al wat zal bestaan, zal iets op zichzelf moeten wezen:
als het aanraakbaar zal zijn, hoe licht en hoe klein het mag wezen,

- 435 zal het met toename — groot of klein maakt niet uit, mits het optreedt —
 grooter maken 't geheel van de stof en de som gaan vermeerden;
 maar is het onaanraakbaar, zoodat het in geen richting éénig
 ding verhinderen kan zich dwars er doorheen te bewegen,
 dan zal het stellig dit zijn wat de ruimte en 't ledig wij noemen.
- 440 Buitendien al wat bestaat op zich zelf, bezit eenige actie
 en zal van andere dingen de actie zelf ondervinden,
 of het is zóó dat de dingen er in kunnen zijn en verloopen:
 actief of passief zijn echter kan géén ding zonder materie;
 niets kan plaats bieden verder behalve de ruimte en 't ledig.
- 445 Dus kan buiten het ledig en de materie géén derde
 vorm van bestaan op zichzelf in der dingen geheel overblijven,
 nòch een die ooit in 't bereik onzer zintuigen zou kunnen vallen,
 nòch een die iemand denkend zich eigen zou kunnen maken.
 Immers al wat bestaat hoort of essentieel tot die beide
- 450 — naar ge zult zien — of het is er toevalligerwijs mee verbonden.
 Essentieel is wat nooit — zonder dat de verwijding gepaard gaat
 met verwoesting — van iets kan gescheiden en losgemaakt worden;
 bij den steen hoort gewicht, bij vuur warmte, bij water het stroomen,
 tastbaarheid bij de materie, ontastbaarheid bij het ledig.
- 455 Slavernij daarentegen, de staat van armoe of rijkdom,
 vrijheid, oorlog en eendracht en alles waarvan het verschijnen
 evengoed als het verdwijnen het wezen van 't and're intact laat,
 dit plegen wij — met een juisten naam — iets toevalligs te noemen.
 Zóó bestaat ook niet de tijd op zich zelf, maar 't verloop van de feiten
- 460 geeft den indruk van iets wat zich af heeft gespeeld in 't verleden,
 óók van wat staat te gebeuren en wat weer dáarna gaat komen.
 Toegeven moet men dat niemand 't gevoel van tijd *op zichzelf* kent,
 los van der dingen beweging en in de rust van den stilstand.
 Zegt men nu „Helena is geroofd en met wapens verslagen
- 465 zijn de volken van Troje”, dan moet er opgepast worden
 dat men ons niet soms verleidt te aanvaarden dat dit op zichzelf *is*,
 daar de geslachten van menschen, die deel hadden aan dit gebeuren
 onherroepelijk wegnam de tijd, uiteindelijk verstreken.
 Want van den tijd kan men 't één en van de streek weer het ander
- 470 als strikt afhankelijk beschouwen, bij wat in 't verleden zich voordeed.
 Eindelijk, als er niet was de materie, formeerend de dingen,
 noch uitgestrektheid en ruimte, waarbinnen alles zich afspeelt,
 zou nooit het vuur van den hartstocht, ontgloed door Helena's schoonheid,
 allens in 't hart van den Phrygiër Paris verder gewoekerd,

- 475 laaiend hebben doen uitslaan de vlam van den woedenden oorlog;
 noch had het houten paard, verborgen voor de Trojanen,
 's nachts Griekenzonen gebaard en den brand in de stadsburcht gestoken.
 Zoodat gij helder kunt zien dat absoluut ieder gebeuren
 nòch — zooals de materie — er is en een eigen bestaan heeft,
- 480 nòch ook genoemd mag worden als in wezen verwant aan het ledig,
 maar veeleer zóó dat gij het met recht iets toevalligs kunt noemen
 van materie en ruimte, waarbinnen alles zich afspeelt.
 Verder nu, lichamen zijn voor een deel de principes der dingen
 en voor een deel wat bestaat uit verbinding van die principes.
- 485 Maar wat betreft de principes der dingen: geen enkele kracht kan
 hen vernielen; zij winnen het door hun hardheid uiteind'lijk.
 Niettemin schijnt het moeilijk om aan te nemen dat men iets
 onder de dingen kan vinden dat vastheid bezit van materie.
 Immers de bliksem des hemels gaat dwars door de muren der huizen,
- 490 roepen ook en geluiden; het ijzer wordt wit in den vuurgloed,
 uit elkaar spat gesteente door vuur en zijn trillende spanning,
 week wordt het harde goud en smelt bij sterke verhitting,
 ook de kilte van 't brons bezwijkt voor de vlam en wordt vloeibaar,
 warmte loopt door het zilver heen en doordringende koude:
- 495 beiden voelen wij toch, in de hand de bekera geheven
 naar het gebruik, als men 't heldere water er in schenkt van boven;
 zoozeer schijnt van 't bestaande niets ondoordringbaar te wezen.
 Maar toch — omdat het logisch betoog en het wezen der dingen
 dwingend zijn, luister — opdat wij met enkele verzen u toonen
- 500 dat er iets is uit materie — hard, onvergank'lijk — bestaande:
 wij spreken in onze leer van principes en zaden der dingen,
 waaruit al wat bestaat is geschapen en nu zijn bestand heeft.
 Dadelijk al aangezien het wezen van beide elementen
 tweeërlei en volkomen uiteenlopend blijkt van formatie,
- 505 van de materie en 't ledig, waarbinnen alles zich afspeelt —
 moet het dat ieder van beide op zichzelf en zuiver alleen is.
 Want overal waar vrij ligt de ruimte die 't ledig wij noemen
 dáár is materie niet; omgekeerd, overal waar zich handhaaft
 de materie, dáár is volstrekt geen ledige ruimte:
- 510 hard en zonder het ledig zijn dus de aanvangs-atomen.
 Daar bovendien in gevormde dingen het ledig vervat is,
 ligt noodzaak'lijkerwijs daaromheen compacte materie;
 van géén ding kan men verder strikt logisch aannemelijk maken
 dat het in zijn formatie verbergt en inhoudt het ledig.

- 515 als men niet — om dit te omsluiten — een vaste materie bestaan laat.
 't Kan dienvolgens niets zijn dan een aggregaat van materie
 wat in staat is het ledig der dingen in zich te sluiten.
 De materie derhalve, gevormd uit vaste substantie,
 kan onvergankelijk zijn, waar al het and're uiteenvalt.
- 520 Om te vervolgen — als niets bestond wat leeg was en open,
 dan was 't heelal massief; waren er geen bepaalde substanties
 anderzijds, welke de plaats die zij beslaan kunnen vullen,
 dan was al wat bestaat slechts ruimte, open en ledig.
 Onderling wisselen af dus natuurlijk materie en ledig
- 525 — naast elkaar — aangezien nòch 't compacte uitsluitend bestaan kan,
 noch anderzijds het ledig. Er zijn dus bepaalde substanties
 welke de ledige ruimte onderbreken kunnen met volheid.
 Deze nu kunnen nòch door stooten en schokken van buiten
 worden vernietigd, nòch ook — doordat diep er iets indringt — ontbonden,
- 530 nòch op andere wijze door aanvallen aangetast worden;
 dit hebben wij reeds hierboven u aangetoond kort te voren.
 Want niet kan zonder ledig verbrijzeld worden — dat blijkt wel —
 iets, noch gebroken of gesplitst door het te snijden in tweeën;
 vocht neemt het dan niet op, evenmin doordringende koude,
- 535 en 't geeft geen vat aan het vretende vuur waardoor alles vernield wordt.
 En hoe méér nu een ding in zichzelf houdt besloten aan ledig,
 des te meer wordt het hierdoor inwendig geschonden en wankel.
 Dus als de aanvangsatomen massief zijn en zonder het ledig,
 zóó als ik heb betoogd, dan moeten zij eeuwig van duur zijn.
- 540 Daarenboven — wanneer de materie niet eeuwig geweest was,
 waren vóór dezen de dingen tot niets volledig vervallen
 en ook herboren uit niets — dit geldt voor al wat we aanschouwen.
 Maar daar ik boven betoogde dat niets kan worden geschapen
 uit het niets — en óók niet wat ontstond tot niets kan verkeeren,
- 545 moèt het dat de principes bestaan uit onsterf'lijke grondstof,
 waarin al wat zijn tijd heeft gehad kan worden ontbonden,
 opdat voldoende materie er zij tot herstel van de dingen.
 Deze principes zijn dus onvernietigbaar en enkelvoudig,
 anders kunnen zij niet onaangetast door de eeuwen
- 550 reeds sinds oneindigen tijd de dingen telkens herstellen.
 Eindelijk — als de natuur aan de afbraak der dingen geen enk'le
 grens had gesteld, dan waren reeds lang zóózeer d' elementen
 van de materie beperkt door de slooping der vroegere dagen,
 dat na bepaalden tijd zich uit hen géén ding meer kon vormen

- 555 om nadien te bereiken den staat van volkomen volgroeidheid.
 Immers elk ding — naar wij zien — kan sneller worden vernietigd dan wederom hersteld; daarom zou wat de reeksen der dagen — eindeloos vele, verlopen in 't tijdsbestek dat voorbij is — tot op heden verbrijzelden, werkend met splijting en splitsing,
- 560 nooit in de rest van den tijd weer opgebouwd kunnen worden. Maar nú is er klaarblijkelijk een grens gesteld aan de afbraak, vast, onwrikbaar. Want immers wij zien elk ding zich herstellen; ook staat er voor de dingen — al naar hun soorten — een tijdgrens vast, waarin zij den bloei van hun leven kunnen bereiken.
- 565 Hierbij komt dat, hoewel de atomen van de materie absoluut stevig zijn, toch verklaard kan worden hoe alles wat vloeïend is van formatie — lucht, water, aarde en vuurgloed — saamgesteld wordt en door welke factoren zij elk zich bewegen, als, gemengd in de dingen, men eenmaal het ledig vooropstelt.
- 570 Daarentegen wanneer week zijn de principes der dingen, zal hoe de keiharde steen of 't ijzer zich kunnen vormen nimmer worden verklaard. Want totaal zal de fundamenteele grondslagen van haar bestaan de geheele natuur dan ontberen. Sterk zijn dus de atomen door enkelvoudige hardheid;
- 575 sluiten zij zich compacter aaneen, dan kan alles zich vormen wat hecht is van structuur en een sterken weerstand ten toon spreidt. Trouwens — neem aan dat geen grens was gesteld aan de afbraak der deeltjes, dan moeten toch — sinds oneindigen tijd — de betreffende atomen nú nog over zijn voor de samenstelling der dingen
- 580 en men moet ze beschouwen als nog door geen aanval gebroken. Echter als men onderstelt dat zij broos zijn gevormd van nature rijmt het niet dat zij zich in eeuwigheid handhaven konden door ontelbare schokken geteisterd sinds lengte van dagen. Eindelijk dan, daar bij iedere soort de grenzen gesteld zijn
- 585 waarbinnen groeien de dingen en mogen behouden het leven en bij de wet der natuur bepaald is ieders vermogen ook ieders onvermogen — daar onaantastbaar dit vaststaat — en er niet iets verandert, maar veeleer alles constant blijft, — zóo sterk dat alle vogels steeds weer bij hun variatie
- 590 typisch de kleurnuanceering der soort aan de veeren vertoonen — dan moet de stof die hen vormt onveranderlijk ook van substantie wezen, — dit is mij helder. Want als de principes der dingen door een of ander proces van vernieling zich wijzigen konden, dan zal onzeker voortaan ook blijven wat er ontstaan kan

- 595 en wat niet, kortom hoe bepaald zijn de mogelijkheden
 voor elk ding naar wetmatigheid en de onwrikbare grenzen;
 niet konden ook bij de soort zóóveel keeren de generaties
 aard, gedrag, levenswijze en beweegtrant der ouders herhalen.
- Wij gaan verder: een uiterst punt is telkens aanwezig
 600 in het genoemde atoom, wat onze zintuigen niet meer
 waarnemen kunnen: dit is klaarblijkelijk verder ondeelbaar
 en minimaal van substantie; niet heeft het verder bestaan ooit
 afgescheiden op zich zelf, noch zal het dit later vermogen,
 daar het zelf van iets anders een eerste deel is en eenheid;
- 605 dan volgen telkens en telkens, gerijd, gelijksoortige deeltjes
 die in gesloten formatie volledig maken de atoomstof.
 Daar deze nu op zich zelf niet bestaan kunnen, moeten zij vormen
 een verband waaruit zij door niets kunnen losgerukt worden.
 Deze principes zijn dus onvernietigbaar en enkelvoudig,
- 610 dicht en stevig gevormd door cohaesie van zeer kleine deeltjes,
 niet door toevallig verzaamen der laatsten tot binding gekomen,
 maar veeleer sterk van bestand, in enkelvoudigheid eeuwig;
 dat niets hiervan ooit verwijderd of afgetrokken mag worden
 is een gebod der natuur, die de zaden spaart voor de dingen.
- 615 Trouwens, wanneer er geen minimum is, dan zijn de futielste
 lichaampjes samengesteld uit deeltjes oneindig in aantal;
 immers in dat geval zal de helft van een helft altijd hebben
 wéér een helft en niets zal het verder gaan af kunnen snijden.
 Tusschen de som van 't bestaande en het kleinste dus — wat zal 't verschil zijn?
- 620 Absoluut geen verschil. Want hoe grondeloos het heelal ook
 in zijn oneindigheid is, toch zal ook het allergeeringste
 evengoed samengesteld zijn uit deeltjes oneindig in aantal.
 Daar nu het logische denken zich luide verzet en niet wil dat
 hieraan gelooft het verstand, moet gij — verslagen — erkennen
- 625 dat er lichaampjes zijn, voor verdeeling niet verder vatbaar,
 uiterst klein van substantie. Daar deze bestaan wordt de erkenning
 van U verlangd dat óók de atomen massief zijn en eeuwig.
 Eindelijk — als tot ontbinding in minimaal kleine deeltjes
 alles te noodzaken placht de natuur, voortbrengster der dingen,
- 630 zou zij nadien uit deze ook niets te herbouwen vermogen, —
 daar iets wat in 't geheel niet uit deeltjes samengesteld is,
 niet te bezitten vermag wat de scheppingsmaterie moet hebben:
 afwisseling in verbindingen, in gewicht en in stootkracht,
 in beweging en botsing, door welke alles zich afspeelt.

- 635 Daarom schijnen wie aannamen dat de materie der dingen
 vuur is en dat het heelal uit louter vuur geformeerd is
 in hooge mate geraakt uit het spoor der juiste verklaring.
 Eén van hen, Heraclitus, bond aan het gevecht als de eerste,
 stralend in roem door zijn duistere taal, — bij kritieklooze sterker
- 640 dan bij bezadigde Grieken, die trachten de waarheid te vinden.
 Dwazen toch gaan zich bij voorkeur vergapen en versling'ren aan alles
 wat zij onder verwrongen woordkeuze verscholen zien zitten;
 of zij verklaren voor wáár, wat prettig in het gehoor ligt
 en wat van buiten iets lijkt, doordat het charmeert in zijn toonval.
- 645 Want hoe kunnen er zijn — vraag ik — zóózeer verschillende dingen,
 als zij alleen en louter uit vuur tot het leven gewekt zijn?
 Immers het deed er niets toe of het brandende vuur zich verdichtte
 of verijlde, als tòch de deelen van 't vuur een gelijken
 aard bezaten, als 't vuur — nog sterker — in zijn geheel heeft.
- 650 Feller zou immers de gloed zijn bij samentrekking der deeltjes,
 daarentegen verflauwd bij verspreiding en bij verstrooiing.
 Dat er iets verder gebeurt, behoeft gij niet te verwachten
 bij oorzaken als deze — laat staan dat er zóó'n variatie
 in de dingen kon zijn door vuur in zijn dichtheid of ijlheid.
- 655 Dit ook nog — als zij poneeren een ledig, gemengd in de dingen,
 kan het vuur zich verdichten of zijn in een staat van verijling.
 Maar daar hun Muzen gaan zien dat veel in strijd met zichzelf is
 en zij het schuwen in de dingen het zuivere ledig te erkennen,
 gaan zij, uit vrees voor de steilte, bezijden het pad van de waarheid.
- 660 Anderzijds merken zij niet dat, ontnemt men de dingen het ledig,
 alles zich samen gaat trekken en dat uit alles één enk'le
 massa zich vormt, die niets met een vaart van zich uit weet te stooten,
 zooals het brandende vuur van zich afstraalt lichtgloed en warmte, —
 waaraan gij ziet dat het niet uit compacte deeltjes gevormd is.
- 665 Achten zij wellicht het mogelijk dat op een andere wijze
 't vuur in verbindingen dooft en van substantie verandert,
 dan zal natuurlijk — wanneer zij hier nergens restricties gaan maken —
 stellig volkomen vergaan en tot niets verkeeren het heele
 vuur en uit niets zal ontstaan al wat tot aanzijn gewekt wordt.
- 670 Immers al wat verandert en treedt uit de eigene grenzen
 brengt ook onmidd'lijk den dood van wat het geweest is te voren.
 Daarom, er moet van de atomen iets onbeschadigd resteeren
 opdat gij niet alle dingen volkomen tot niets ziet verkeeren
 en niet de veelheid der dingen uit niets herrijst en zijn kracht put.

- 675 Nu dus — daar er bepaalde, niet aan te tasten atomen
zijn, die altijd behouden één en dezelfde geaardheid,
door wier komen en gaan of veranderde schikking de dingen
wijzigen hun natuur en de lichamen zich gaan verkeeren,
kunnen natuurlijk niet zijn van vuur die atomen der dingen.
- 680 Want het zou niets er toe doen of zich sommige af gingen scheiden,
en and're kwamen erbij, of dat enk'le verschoven in schikking,
als niettemin het wezen van 't vuur zij alle behielden;
vuur immers was dan hetgeen zij formeerden, op alle manieren.
Maar naar ik meen is het zóó: er zijn vaste atomen waarvan de
- 685 volgorde, ontmoeting, beweging, de ligging en de gestalte
maken het vuur — bij verand'ring van ligging geven zij echter
and're formaties; zij lijken op 't vuur echter niet noch op iets wat
verder in staat zou zijn om zijn elementen te sturen
naar ons bewustzijn en om met contact onzen tastzin te treffen.
- 690 Verder staande te houden dat vuur het heelal is en dat niets
waarlijk bestaat behalve het vuur in 't geheel van de dingen
— wat deze zelfde man doet — het schijnt mij volkomen waanzinnig.
Want de zintuigen bevecht hij, de zintuigen kiezend als helpers;
zóó gaat hij hen ondermijnen, waarvan alle zekerheid afhangt,
- 695 en waaruit zelf hij betreft de kennis van wat hij het vuur noemt.
Want hij gelooft dat het vuur door de zintuigen waarlijk gekend wordt,
niët denkt hij dit van de rest, die toch niets minder helder te zien is.
Dit vind ik ongefundeerd, of liever ik vind het waanzinnig.
Waarop toch moeten wij teruggaan? Wat kan voor ons zekerder wezen
- 700 dan de zintuigen zelf, om waar en valsch te onderscheiden?
Trouwens waarom zou iemand nu liever alles ontkennen
en het verkiezen alleen de substantie van 't vuur te behouden,
dan dat hij 't vuur ontkent, doch een and're substantie bestaan laat?
Even onzinnig toch schijnt om te zeggen het een als het ander.
- 705 Daarom, wie als materie der dingen aan wilden nemen
't vuur en dat uit het vuur zich het heelal kan formeerden,
en wie de lucht tot principe voor het ontstaan van de dingen
hebben verklaard, als ook wie hebben gedacht dat het water
puur en alleen de dingen kan vormen of dat de aarde
- 710 alles schept en zich omzet tot alle formaties der dingen,
zij schijnen mij zeer ver te zijn afgedwaald van de waarheid.
Voeg hieraan hen nog toe, die 't principe der dingen verdubb'len,
bindend de lucht met het vuur, met het vloeiend water de aarde;
en die meenen dat alles uit vier elementen te voorschijn

- 715 komen kan — uit het vuur, de aarde, de lucht en het water.
 Tot hen hoort allereerst Empedocles uit Agrigentum,
 dien het gedriehoekte eiland gedragen heeft binnen zijn kusten;
 vloeiende sluit er omheen met diepe baaien het Ionisch
 water, dat uit de blauwgroene branding vlokken omhoogspat;
- 720 smal is de engte waardoor het getij van een trekkende strooming
 't land van Italië's kusten van dit gebied heeft gescheiden.
 Hier ligt peilloos Charybdis en hier de Aetna die somber
 morrend dreigt met een nieuw aanstoken der razende vlammen,
 zoodat haar kracht uit den krater straks weer fonteinen van vuur stoot
- 725 en wêér tot aan den hemel het laaiende lichten omhoog slaat.
 Moge dit weidsche land op vele wonderen bogen
 bij de geslachten der menschen, een vreugde voor wie het aanziet,
 rijk met gaven gezegend en sterk door een stoere bevolking,
 toch heeft het nimmer gedragen iets stralender dan dezen man, iets
- 730 onaantastbaarder en als een kleinood hooger te schatten.
 En zijn verzen, geboren in bovenaardsche bezieling, —
 vèr dragen zij en verbreiden het heerlijke wat hij ontdekte,
 zoodat hij nauwelijks schijnt uit den stam der menschen gesproten.
 Hij echter en die wij noemden hierboven — zóózeer zijn mind'ren,
- 735 in menig opzicht uitzonderlijk ver beneden hem staande —
 zoo ook veel hun gewerd aan inzicht langs godd'lijke wegen,
 zoo uit de diepste besluiting des harten zij antwoorden gaven
 zuiverder en veel sterker in stelligheid dan vanaf Phoebus'
 drievoet en onder zijn lauwer de Pythia geeft in haar uitspraak —
- 740 tòch, de principes der dingen bereikend, stortten omlaag zij,
 machtig — maar ook in machtigen val zwaar nedergeslagen.
 Eerstens omdat zij, de dingen het ledig ontzeggend, beweging
 handhaven en laten bestaan poreuze en weeke substanties
 — lucht, zon, vuur en de landen, de dieren en de gewassen, —
- 745 maar tòch in hun materie niet op willen nemen het ledig;
 dàn omdat zij absoluut niet aannemen dat er een grens is
 aan de splitsing der stoffen of stilstand bij hun verbrij'ling
 en volstrekt niet aanvaardden een minimum in de elementen;
 hoewel wij zien dat dit van elk ding het uiterste punt is,
- 750 wat aan de zintuigen van ons getoetst het kleinst schijnt te wezen,
 zoodat gij hieruit kunt gissen: wat zich onttrekt aan uw oogen,
 is — als uiterste punt dat zij hebben — het minimum in hen.
 Hierbij komt eveneens, als zij de principes der dingen
 voor gaan stellen als week — wat wij zien als onderworpen

- 755 materieel aan geboorte en dood — dan moet ook volkómen
 zich weldra het geheel van de dingen tot niets gaan verkeeren,
 en uit niets ook herrijzen en groeien de veelheid der dingen;
 hoezeer dit alles de waarheid niet raakt, weet gij nu wel zeker.
 Voorts zijn zij in menig opzicht vijandig en brengen ontbinding
- 760 onderling aan elkaar; in contact zullen zij dus bezwijken
 òf zóó snel van elkaar gaan als wij bij opkomend onweer
 wèg zien slaan overal heen den bliksem, den wind en den regen.
 Eindelijk nog — als alles zich vormt uit vier elementen,
 en in die elementen zich alles wederom oplost,
- 765 waarom kunnen nu beter zij heeten principes der dingen,
 dan dat men 't omdraait en denkt: de dingen zijn hún principes?
 In contact met elkaar toch ontstaan zij, wiss'len van kleuren,
 zelfs volledig van aard onderling — sinds lengte van dagen.
- 770 Meent gij misschien dat zóó de substantie van 't vuur en de aarde
 samenvloeit, en de hemelsche lucht en het parelend water,
 dat niets in hun verbinding gewijzigd wordt in zijn wezen,
 dàn zal uit hen — zeg ik U — geen enkel ding voort kunnen komen,
 géén bezield, evenmin onbezield van stof, als een boom is.
- 775 Alles toch zal in zoo'n massa, die heteroëen op elkaar ligt
 toonen zijn eigen natuur: men zal zien dat de lucht in het mengsel
 evengoed als de aarde en 't vuur naast het water intact blijft.
 't Moet echter dat de principes bij het ontstaan van de dingen
 d'eigen natuur onzichtbaar en heimelijk op laten treden,
- 780 opdat niets domineert dat zich kant in verzet en belemmert
 dat een eigen karakter kan dragen wat wordt geschapen.
 Ja, zij zoeken het zelfs bij den hemel en bij diens vuren
 en onderstellen dat eerst het vuur zich verandert in luchtstroom,
 hieruit ontstaat dan de regen, de aarde gaat zich formeeren
- 785 uit dien regen — en terüg keert alles weer uit de aarde:
 water het eerst, vervolgens de lucht, en daarna de vuurgloed;
 ononderbroken gaan zij in elkander over; een kringloop
 vanaf hemel tot aarde, van aarde tot hemelgesternten.
 Dit proces echter past bij de atomen op geenerlei wijze;
- 790 iets onveranderlijks immers behoort er over te blijven
 opdat niet alle dingen volkomen tot niets gaan verkeeren.
 Immers al wat verandert en treedt uit de eigene grenzen
 brengt ook onmidd'lijk den dood voor wat het geweest is te voren.
 Daarom — daar die elementen die even te voren wij noemden
- 795 overgaan in elkaar, bestaan noodzaak'lijkerwijze

- zij uit iets anders, dat zelf nimmer dóór kan maken een wijziging,
 opdat gij niet alle dingen volkomen tot niets ziet verkeeren.
 Waarom zoudt ge niet liever bepaalde elementen poneeren,
 zóó geard dat, als vuur zij bij voorbeeld hebben geschapen,
 800 evengoed zij vermogen — als men er iets af of iets bij doet —
 door een wiss'ling van stand en beweging luchtstroom te scheppen,
 en dat zóó ieder ding kan overgaan in een ander?
 Ja maar — de werk'lijkheid leert, zegt ge, tastbaar toch dat elk wezen
 reikende hemelwaarts uit de aarde zijn voedsel en groei krijgt;
 805 als niet in 't goede seizoen het weer weldadig laat dalen
 regen, dat in de stroomende bui staan te zwiepen de boomen,
 en niet de zon met haar kracht een koest'rende warmte wil geven,
 groeien kunnen dan niet het gewas, de boomen, de dieren.
 Zeker — en als niet ons vast voedsel en fijnere vochten
 810 hêlpen, bezwijkt het lichaam al gauw en gaat alle leven
 uit alle spieren en beenderen daarmee uiteind'lijk verloren.
 Immers wij blijven in stand — zonder twijfel — en vinden ons voedsel
 uit bepaalde substanties en andere wezens uit and're;
 stellig omdat in velerlei trant de principes van vele
 815 stoffen in vele stoffen gecombineerd en gemengd zijn,
 voeden verschillende wezens zich met verschillende dingen.
 't Kan bij dezelfde principes ook dikwijls van zeer groot belang zijn,
 wáármee en in welke plaatsing zij tot een geheel zijn verbonden,
 mede ook welke beweging zij onderling geven en krijgen.
 820 Immers hemel en zee — de landen, de zon, de rivieren,
 zijn uit dezelfde atomen als boomen, gewassen en dieren,
 maar met verschillen in menging en trant geschiedt hun bewegen.
 Zoo ook op allerlei plaatsen hier in het vers dat wij schrijven,
 zien wij dezelfde letters gemeen aan allerlei woorden;
 825 toch — erkennen moet gij dat onderling verzen en woorden
 naar den inhoud en óók in den val van de klanken verschillen.
 Zóóveel vermogen de letters, alleen door gewijzigde schikking.
 Maar de principes der dingen — zij hebben nog méér ter beschikking,
 waaruit de varieteit aller dingen kan worden geschapen.
 830 Van Anaxagoras thans onderzocht de homoeomeria,
 — zooals de Grieken het noemen; een weergave in onze taal hiervan
 is ons ontzegd — want de moedertaal was daartoe ontoereikend;
 echter 't begrip op zich zelf kan men makk'lijk uitleggen met woorden.
 Allereerst — als hij spreekt van homoeomeria der dingen,
 835 meent hij bijvoorbeeld dat been uit kleine, minutieuz

- stukjes been is gevormd; dat uit kleine minutieuze
 stukjes vleesch het vleesch is gemaakt, dat bloed zich gaat vormen
 als van bloed vele druppeltjes onderling samen gaan vloeien,
 en hij meent dat uit korreltjes goud zich kan gaan formeeren
 840 goud, dat uit deeltjes aarde de aarde tot een geheel wordt;
 uit deeltjes vuur is het vuur, uit deeltjes water het water,
 't verdere acht hij gevormd op overeenkomstige wijze.
 Toch wil ook hij op geen enkele wijze het ledig erkennen
 in de dingen, zoomin als een grens bij de splitsing der stoffen.
 845 Daarom meen ik dat hij op beide punten gelijk'lijk
 dwalend is, evenals zij die hierboven wij noemden te voren.
 Voeg hierbij nog dat hij de principes als veel te zwak voorstelt;
 als de principes iets zijn dat gevormd is met een gelijken
 aard als de dingen zèlf — aan verval evenzeer onderhevig
 850 en aan vernietiging, zonder dat iets hun slooping terughoudt.
 Wát van deze immers heeft bij een krachtigen aanval den weerstand
 om aan den dood te ontkomen, geklemd reeds tusschen zijn tanden?
 Vuur, of water of lucht? Wat daarvan? Het bloed of de beend'ren?
 Niets, naar ik meen — daar gelijk'lijk, uitzonderingloos alle dingen
 855 evengoed sterfelijk zijn, als hetgeen wij duid'lijk waarneembaar
 voor onze oogen bezwijken zien voor overmachtige krachten.
 Dat geen ding kan vervallen tot niets, evenmin ook kan groeien
 uit het niets, — tot getuige hiervoor neem ik vroeg're bewijzen.
 Buitendien daar de spijs ons lichaam voedt en doet groeien,
 860 kan men zien dat voor ons de aad'ren, het bloed en de beend'ren ...

[lacune]

- maar als men meent dat elk voedsel bestaat uit gemengde substantie,
 en dat het in zich besluit minieme deeltjes van spieren,
 deeltjes van been en — daarbij hoorend — deeltjes van bloed en van aad'ren,
 komt men er toe om elk voedsel — het vaste en 't vloeibare tevens —
 865 op te vatten als bestaande uit ongelijksoortige stoffen,
 been en spieren en vochten en bloed, gemengd door elkander.
 Buitendien — als de dingen die uit den grond komen groeien
 schuilen in korreltjes aarde, dan moèt de aarde bestaan uit
 ongelijksoortige dingen, die komen uit d' aarde te voorschijn.
 870 Breng op iets anders het over — gij komt er met evenveel woorden.
 Als in het hout ligt verscholen de vlam, de asch en de rookwolk
 moèt het hout zijn gevormd uit ongelijksoortige stoffen.
 Buitendien, alle dingen die d' aarde voedt en doet groeien ...

[lacune]

- ongelijksoortige stoffen, die uit het hout zich gaan vormen.
- 875 Over blijft hier nog iets als een schamele kans zich te dekken: wat Anaxagoras aanneemt, — die meent dat onzichtbaar in alles alle stoffen gemengd zijn, maar dat uitsluitend te zien is dit waarvan in het mengsel het talrijkst zijn d' elementen, tevens meer voor de hand en vlak vooraan in hun plaatsing.
- 880 Dit echter is van een zuivere zienswijze verre verwijderd. Dan immers moest ook het graan, wanneer het onder den wreedten harden steen wordt vermalen, herhaaldelijk sporen vertoonen òf van bloed of iets anders, dat hoort tot den opbouw van 't lichaam. Ook uit de planten moest dikwijls op overeenkomstige wijze
- 885 als wij steen langs steen laten schuren, bloed komen vloeien, en ook moesten zij druppels zoet vocht afscheiden, die net zoo'n smaak hebben als de volle melk van het wollige schaap heeft; — dit is duidelijk — en als men aardkluiten steeds weer verbrokelt, moesten zich allerlei planten, graankorrels en blaad'ren vertoonen,
- 890 die in den grond zijn verscholen in uiterst fijne verdeeling; eind'lijk in hout zou men asch en rook verscholen zien zitten — wanneer het eenmaal gekloofd is — en vuur in fijne verdeeling. Aangezien tastbaar de feiten bewijzen dat niets hiervan optreedt, kan men zien dat niet zóó in de dingen de dingen gemengd zijn,
- 895 maar dat in velerlei trant de zaden van velerlei dingen in de dingen onzichtbaar gecombineerd en gemengd zijn. Maar op het hooggebergte — zoo zegt ge — gebeurt het toch dikwijls dat van rijzige boomen de toppen, die aan elkaar raken schuren gaan tegen elkaar door de kracht van een hevige stormvlaag,
- 900 tot dat de kroon van de vlam zich ontplooit en zij hel staan te branden. Ongetwijfeld — en tòch ligt in hout het vuur niet geborgen, maar wèl talrijke zaden van hitte — als deze door wrijven zijn tesamengevloeid — maken zij dat de brand in het bosch slaat. Als — voleindigd en wel — in het bosch verscholen de vlam lag,
- 905 zou geen enkel moment zich het vuur verstopt kunnen houden, overal zou het vernielen het bosch en de struiken verbranden. Ziét ge daarom nu wel — wat kort te voren wij zeiden — dat bij dezelfde principes het dikwijls er zéér veel op aan komt, waarmee en in welke plaatsing zij tot een geheel zijn verbonden,
- 910 mede ook welke beweging zij onderling geven en krijgen; en dat dezelfde atomen, iets in de verhouding verschoven,

- scheppen hitte en hout? Analoog zijn de woorden ook zelve
 wat hun letters betreft iets in de verhouding verschoven,
 wanneer wij hitte en hout door verschil van vocaal onderscheiden.
- 915 Eindelijk nog als hetgeen gij waarneemt bij zichtbare dingen
 volgens U niet kan gebeuren tenzij ge bij de atomen
 hunner materie een aard gelijk aan hen zelve vooropstelt,
 houdt ge op deze manier niet intact de principes der dingen:
 straks staan zij nog in een daav'rende lachbui schuddend te schaat'ren
- 920 of zij beplekken met sporen van bittere tranen hun wangen.
 Thans dan wil wat ons rest vernemen en helderder hooren.
 Wel besef ik hoe duister de dingen zijn — maar met scherpen
 thyrsus stak mij in 't hart de vurige hoop op erkenning;
 dan nam van mij volkomen bezit het zoete verlangen
- 925 der poëzie; het tintelt in mij — met levende aandacht
 zwerf ik rond in verloren gebied der Muzen, door niemands
 voet nog geschonden. O weelde, tot zuivere bronnen te naad'ren
 en te drinken, o weelde er nieuwe bloemen te plukken
 en een kleurige krans mij ter kroning te winnen uit dat land
- 930 waar tevoren nog niemand de Muzen de slapen omrankten.
 Eerstens omdat over machtige dingen ik spreek en wil dóórgaan
 uit den snoerenden band van den godsdienst de ziel te bevrijden,
 dan omdat over een duistere vraag ik zoo lichtende verzen
 samenschik en als dichter doe glanzen al wat ik aanraak.
- 935 't Lijkt mij dat dit ook waarlijk niet zonder een reed'lijken grond is;
 maar zooals dokters, wanneer zij de kinderen bitteren alsem
 willen doen slikken te voren rondom den rand van den beker
 insmeren gaan met een laagje van zoeten, goudgelen honing,
 zoodat het kind in zijn jonge onnoozelheid beet wordt genomen
- 940 waar het proeft met de lippen, en ondertusschen het bitter
 alsemvocht heelemaal opdrinkt, gevangen maar niet verraden,
 — veeleer herwint het door deze methode gezondheid en krachten —;
 zóó heb ik nu, daar meestal onze leer theoretisch vrij bitter
 toeschijnt aan wie haar niet hebben doorgewerkt en de massa
- 945 er voor terügschrikt, bedoeld in het zangerig vloeiende spreken
 van het dichtelijk vers U onze leer te verklaren
 en haar poëtisch als ware 't met honingsmaak te verzoeten,
 of ik misschien uw gedachten kon vasthouden op deze wijze
 bij onze verzen — totdat gij volkomen doorziet de formatie
- 950 van de natuur en haar vormen in samenhang en in schikking.
 Daar ik bewees dat de deeltjes van de materie, zeer hard en

- onvernietigbaar, eeuwig in dwarreling gaan door de tijden, —
 opgelet! : of àl dan niet één grens is gesteld aan hun veelheid
 willen wij uitleggen; óók van hetgeen werd bevonden als ledig,
 955 — 't zij uitgestrektheid of ruimte, waarbinnen alles zich afspeelt —
 willen wij nagaan of dit een volkomen besloten geheel vormt,
 of in onmetelijkheid zich uitstrekt tot grond'looze diepten.
 Het heelal — naar wij zien — is in geen enkele richting
 afgebakend, want anders moest het een buitenkant hebben.
- 960 Verder is duid'lijk dat er aan niets een buitenkant zijn kan
 als niet daarachter iets ligt wat de grens trekt, zoodat zich voordoet
 't punt waarbuiten ons oog het niet verder zal kunnen volgen.
 Nu, daar men toegeven moet dat er niets meer achter 't heelal ligt,
 hééft het geen buitenkant, dus het bezit geen eind en geen grenzen.
- 965 Ook komt het er niet op aan in welk deel er van gij u opstelt,
 zóó vast is het dat iemand, wáár hij ook zijn plaats kiest, naar alle
 richtingen evenveel groote oneindigheid óm zich heeft liggen.
 Bovendien — als wij eens onderstellen gaan dat begrensd is
 heel de bestaande ruimte — en iemand loopt naar den versten
 970 rand zoo ver als hij kan en slingert een vliegende speer weg, —
 wilt gij dan dat die speer, door de stevige stootkracht geslingerd,
 gáát waar hij heen is gericht en vliegend verdwijnt in de verte,
 óf meent gij dat hier iets een versperring en slagboom kan vormen?
 Immers voor 't één of voor 't ander moet gij u, na keuze, verklaren.
- 975 Beiden snijden den uitweg U af — en tot de erkenning
 dwingen zij dat het heelal in grenzenloosheid zich uitstrekt.
 Want hetzij er iets is dat de speer belemmert en maakt dat
 hij niet gaat waar hij héén is gegooid en in 't doel komt te zitten,
 't zij hij verderop dóórvliegt — hij ging niet uit van een eindpunt.
- 980 Zóó zal ik U achtervolgen en overal waar ge wilt trekken
 d'outersten rand, ga ik vragen „hoe het dan nu met die speer moet?”
 Het resultaat wordt dat nergens een grens aanwezig zal blijken
 en het gebied van de vlucht zijn kansen steeds ruimer uitbreidt.
 Buitendien — als van 't groote heelal de ruimte volkomen
 985 aan alle kanten besloten in vaste grenzen zou liggen
 en afgebakend zou zijn, was reeds lang het geheel der materie
 oov'ral vandaan door den druk van 't gewicht naar beneden gezonken.
 Niets zou zich onder den koepel des hemels meer af kunnen spelen,
 zelfs zou er in 't geheel geen hemel of zonlicht meer wezen,
 990 daar immers alle materie inert op een stapel zou liggen
 doordat zij al sinds oneindigen tijd gestadig bleef neerslaan.

Maar nu wordt er klaarblijkelijk geen rust gegund aan de deeltjes van de principes — er is immers absoluut nergens een bodem waar zij, tesamen gevloeid, als het ware hun rust kunnen vinden.

- 995 Steeds in een rust'loos bewegen speelt zich het proces van de dingen overal af — en dalende blijven elkander verdringen door het oneind'ge gedreven de deeltjes van de materie.
Eindelijk — wij zien voor oogen het één begrenzen het ander: heuvels staan afgelijnd tegen de lucht, en de lucht tegen bergen,
- 1000 d' aarde begrenst de zee en de zee wederom alle landen; tòch is er nièts wat een grens om 't heelal kan trekken van buiten. Dus is zóó de gesteldheid der ruimte en 't grondeloos ledig dat de flitsende bliksem hen niet op zijn baan kan doorloopen, — ook al nam hij zijn vlucht door oneindige reeksen van jaren —
- 1005 geenszins inloopen ook op zijn tocht den resteerenden afstand: zóózeer ligt overal een ontzag'lijk gebied voor de dingen open, van grenzen ontdaan, naar alle kanten gelijk'lijk.
Voorts — dat der dingen geheel zichzelf geen grenzen kan scheppen, dit handhaaft de natuur — die zorgt dat de stof door het ledig
- 1010 en aan den anderen kant het ledig begrensd door de stof wordt, zoodat zij aldus in wisseling alles eeuwig in stand houdt; elk van beide elementen zou — ook nièt begrensd door het and're — simpel krachtens zijn aard zich uitstrekken in eindeloosheid.

[lacune]

- 1015 Noch de zee noch de aarde, noch 's hemels lichtende ruimten, noch dit sterf'lijk geslacht of 't onschendbaar wezen der goden zouden één oogenblik tijds — hoe kort ook — in stand kunnen blijven. Losgeslagen toch zou uit haar samenhang der materie veelheid zonder verband door de groote ruimte zich storten; Liever nog — zij zou nooit in binding hebben geschapen
- 1020 éénig ding, want zij had — verstrooid — zich niet kunnen verzaam'len. Stellig toch hebben niet volgens een plan de atomen der dingen elk op de beurt met slim overleg hun plaats uitgekozen, vast ook (niet bij contract hun bewegingswijze geregeld,) maar daar zij talloos, op tallooze wijze verplaatst door de ruimte,
- 1025 eindeloos lang reeds verduren dit snelle jagen en botsen, komen ze, iederen trant van beweging en van verbinding steeds probeerend, uiteindelijk tot een ord'ning zoodanig, dat daaruit dit geheel der dingen zijn oorsprong en vorm kreeg. Deze orde, gehandhaafd door vele reeksen van jaren,

- 1030 maakt, zoodra zij eenmaal tot de juiste beweging gestuwd is,
dat de stroom der rivieren met zware banen van water
frisch houdt de gretige zee; dat in zonnewarmte gekoesterd
de aarde hernieuwt het gewas, dat gewekt tot aanzijn de dieren
dragen hun staat en dat lèven de kringende vuren des hemels.
- 1035 Nimmer zouden zij dit kunnen doen als niet der materie
veelheid uit het oneindige opzetten kwam overvloedig,
waaruit zij al wat te loor ging op tijd regelmatig herstellen.
Want evenals van voedsel beroofd de levende wezens
mind'ren in gewicht en vervallen, zoo moest ook al het bestaande
- 1040 worden ontbonden, zoodra ophield ter beschikking te wezen
de materie, door iets — wát het zij — van haar baan afgeweken.
Ook kunnen schokken van buiten niet rondom in eenheid behouden
't groote geheel van de dingen, hoè ook het verbonden mag wezen.
Stoóten toch kunnen zij telkens en tegenhouden een gedeelte
- 1045 tot and're schokken er komen en zóó het geheel wordt bestendig.
Toch moeten middelerwijl zij terugspringen, waardoor zij tevens
aan de principes der dingen de ruimte en den tijd om te vluchten
lâten — zoodat uit den samenhang vrij deze weg kunnen vliegen.
Nóg eens en nóg eens — er moeten steeds weer veel atomen opzetten;
- 1050 trouwens óók opdat schokken als zoodanig steeds kunnen dóórgaan,
is een oneindige massa materie overal noodig.
Hoed U in dezen ten zeerste ervoor te gelooven, o Memmius,
dat naar het midden — zoo zeggen ze — alles te streven geneigd is,
en dat daarom zich handhaaft het wereldbestel zonder ièts als
- 1055 stooten van buitenaf — dat ook nergens zich los kunnen maken
't boven en het beneden, daar alles streeft naar het midden
— stel dat ge aanneemt dat ièts zijn eigen steunpunt kan wezen. —
Al wat gewicht bezit onder de aarde zou dan naar boven
streven en tegen de aarde gedrukt liggen ondersteboven,
- 1060 zooals wij nu in het water de spiegelbeelden ontwaren.
Net zoo, beweren zij, loopen de dieren daar achterover
rond, hoewel ze tòch niet van de aarde afvallen kunnen
naar de diepten des hemels beneden, zoomin als ons lichaam
op eigen kracht het vermag naar de ruimten des hemels te ontstijgen;
- 1065 als zij aanschouwen de zon, moeten wij de nacht'lijke sterren
zien — en om beurten met ons moeten zij de tijden des hemels
deelen; hun nachten verstrijken in evenwicht met onze dagen.

- Immers iedere plaats en ruimte die ('t ledig wij noemen)
 1075 (moet) — door het midden of niet door het midden — doortocht verleenen
 aan wat gewicht heeft gelijkelijk, wáár zich verplaatst de beweging.
 Er is geen ruimte waarin de lichamen, eenmaal gekomen,
 vrij van de zwaartekracht, kunnen stil blijven staan in het ledig;
 noch vermag ook het ledige zich onder iëts te bevinden
 1080 zonder — wat ligt in zijn aard — gestadig dit doortocht te laten.
 Niet kan dus op een derg'lijke wijze worden getrokken
 alles in een verband door een dwingenden drang naar het midden.
 Buitendien — daar niet alle substanties, naar hun onderstelling,
 naar het midden toe streven, alleen die van aarde en van water,
 1085 en wat als 't ware door aarde's formatie in wordt gesloten
 — zooals de golven der zee en de stortstroomen uit het gebergte —,
 maar zij veeleer uiteenzetten dat de verijlende lucht en
 't gloeiende vuur gelijkelijk zich van het midden verwijd'ren;
 dat dáárom allerzijds is sidd'rend de aether van sterren
 1090 en de zonnevlam weidt langs de blauwe velden des hemels
 omdat het vuur, het centrum ontvluchtend, zich dáár bindt tot eenheid;
 en dat nimmer de toppen der takken groenen aan de boomen
 kunnen, als niet uit den grond geleidelijk ieder zijn voedsel . . .

[lacune]

- 1102 dat niet, zooals de gevleugelde vlammen, de muren der wereld
 wegvliegen plotseling door het groote ledig, verloren;
 dat niet wat verder bestaat op gelijke wijze moet volgen,
 1105 dat niet instort het hemelsch domein van den donder daarboven,
 en de aarde, onder de voeten opeens wegzakkend, volkomen
 bij het verwilderd vergruiz'len van firmament en van wereld,
 dat het geschaap'ne in puin stort, door 't grondeloos ledig gevaagd wordt;
 zoodat in één moment tijds er niëts blijft van hun ruïnes
 1110 dan in verlatenheid de ruimte en de blinde atomen, —
 want in welk deel gij een eerste ontbreken van de materie
 aanneemt — dáár is de deur des doods voor de dingen geopend,
 dáár zal zich dringen naar buiten de gansche massa materie.
 Zóó zult ge, veilig geleid, dit met kleine moeite doorgronden;
 1115 want van het één op het ander valt klaarte en niet zal de donk're
 nacht u verbijst'ren éér gij de natuur in haar laatste geheimen
 diep doorziet; zoo ontsteken de dingen het licht voor de dingen.

Inhoud van het eerste Boek

- 1—43. Aanhef. Gebed tot Venus, de godin van alle leven.
49—80. Het onderwerp van Lucretius' werk (49—62). Epicurus (62—80).
80—146. De godsdienst in zijn misbruiken. De noodzaak van een leer, die dit alles bestrijdt.
146—265. Eerste principe der atoomtheorie: *niets ontstaat uit niets*. Tweede principe der atoomtheorie: *niets kan tot niets verkeeren*.
265—330. De atomen zijn onzichtbaar; toch bestaan zij. Toelichting met voorbeelden.
330—418. Bewijs voor het bestaan van de ledige ruimte.
418—483. Het heelal bestaat uit atomen en ledige ruimte.
483—599. De atomen zijn hard en onvernietigbaar.
599—635. De geaardheid van het atoom.
635—705. Bestrijding van de leer van Heraclitus.
705—803. Bestrijding van andere kosmologen. Empedocles en zijn leer.
803—830. De verscheidenheid aller dingen ontstaat door verschillende atoom-groepelingen. Het voorbeeld van de letters.
830—921. De homoeomeria van Anaxagoras.
921—951. Het eigen talent. Het eigen werk.
951—1051. Het aantal elementen is oneindig. De ledige ruimte is oneindig.
1051—einde. In het heelal werkt geen centripetale kracht.

Boek V

- 1 Wie is meester genoeg om bezielde verzen te schrijven
waardig de majesteit dezer dingen en dit ontdekte?
Wie hanteert zóó het woord, dat hij een vorm voor zijn lofspraak
vindt benaad'rend de waarde van hem die zóó groote schatten
- 5 door zijn gaven gebracht aan het licht en verkregen ons naliet?
Geen, mij dunkt, zal er zijn, die geboren werd sterf'lijk van lichaam.
Want, als naar zelf het verlangt de bevonden grootheid der dingen,
wij moeten spreken — een god was, doorluchte Memmius, een godheid,
hij die als eerste een redelijk inzicht in 't leven ontdekte
- 10 dat nu begroet wordt als wijsheid en die door zijn scheppend vermogen
uit deze branding het leven, uit deze diepten van duister
in zoo kalme rust en zoo klaren lichtschijn geplaatst heeft.
Immers leg hiernaast wat anderen, goden, oudtijds ontdekten.
Want het verhaal gaat dat Ceres het graan en Liber 't doorschijnend
- 15 druivensap van den wijnstok bij 't menschedom ingang deed vinden;
hoewel toch zonder dèze geschenken het leven bestaan kon,
zooals — men zegt het — ook nu nog leven enkele volken.
Maar het kon niet zonder klaarheid des harten waarachtig te leven.
Daarom te meer schijnt hij met recht ons een godheid te wezen,
- 20 van wien nu nog verspreid is bij volken ver in het ronde
't woord dat het leven verzacht en vertroost en het hart doet bedaren.
Zoo echter Hercules' daden de eereplaats gij wilt geven
zult gij veel verder nog af van de zuivere waarheid geraken.
Wat zou ons immers nú nog de gapende muil van Nemea's
- 25 leeuw voor kwaad kunnen doen, of het borstelig zwijn van Arcadië?
En tenslotte, — wat zou de Cretensische stier of de ramp van
Lerna, de hydra ompantserd met giftige slangen nu kunnen?
Wat de drie lichamen en de drievoudige kracht van Geryon?

[lacune]

- 30[29] of Diomedes' paarden, die vuur uit hun neusgaten blazen,
ginds bij den Ismara-berg, in Thracië's Bistonische vlakten?
Dan de bewaker van de appels, goud-glanzend, der Hesperiden,
vreeselijk, stekend van blik — de slang die met zware kronkels
zich om den boomstam windt — wat zou die ons nu kunnen aandoen,
- 35 ginds op de kusten van Atlas, bij 't donderen van de branding,
waar niemand onzer zich waagt en zelfs geen barbaar durft te komen?
Al de andere monsters van dezen aard, die verdelgd zijn,
zoo zij niet waren verslagen, vermochten zij iets ons te schaden?
Niets, denk ik. — Zoozeer is de aarde ook nu nog verzadigd
- 40 van wilde dieren en wemelend; vol van dreiging en angsten,
tusschen de struiken, in machtige bergen en donkere bosschen;
maar deze plaatsen te mijden zijn wij toch meestal bij machte.
Maar zoo niet zuiver het hart is, hoezeer moeten dan in een doolhof
wij van gevaar en verweer — en zonder uitkomst — geraken.
- 45 Hoe verscheurt dan den mensch van den hartstocht de stekende onrust
— opgejaagd als hij is —, hoe groeien zijn angsten gelijk'lijk.
Hoogmoed, onzuiv're gedachten en onbetoomdheid — hoe richten
zij hun verwoestingen aan! En de overdaad en het nietsdoen!
Die nu dit alles er onder gekregen heeft en het hart uit
- 50 joeg met als eenig wapen het woord — is het dan niet rechtvaardig
zulk een mensch in de rij van de goden een zetel te gunnen?
Dit vooral waar hij vaak, begenadigd met inzicht, het wezen
van de onsterf'lijke goden wist uit te spreken en tevens
heel de natuur en haar vormen vermocht met het woord te ontvouwen.
- 55 Ik nu, volgend zijn voetspoor, blijf zoeken naar redelijk inzicht
en ik betoog met het woord, dat ieder ding aan de grenzen
waarbinnen het is ontstaan gebonden moet blijven door noodzaak
en niet vermag te verbreken de machtige wet van den tijdsduur.
Zóó is dan allereerst ontdekt dat de ziel naar haar wezen
- 60 vóór alles is geformeerd uit een stof, aan ontstaan onderworpen
en zich niet handhaven kan ongedeed in oneindige tijden,
maar dat het schijnbeelden zijn die ons vaak — als wij slapen — misleiden,
wanneer wij zien in den droom hen, die het leven reeds losliet.
Om te vervolgen, nú voert het verloop der gedachten mij hierheen
- 65 dat ik uitleggen moet dat vergankelijk is van formatie
deze wereld en tevens dat zij aan ontstaan is gebonden;
dan op welke manier de verbinding van de materie
bouwde aarde en hemel, de zee, de zon en de sterren
en den bol van de maan, en welke levende wezens

- 70 kwamen uit de aarde te voorschijn en welke nimmer ontstonden.
 Voorts hoe het menschengeslacht, het spreken meer nuanceerend,
 kwam tot verkeer met elkaar, doordat men de dingen een naam gaf;
 en hoe de ellendige vrees voor de goden sluipend in 't hart kwam,
 welke — zoover als de aarde zich strekt — als heilig beschermd houdt
- 75 tempels, meren en wouden, altaren en beelden der goden.
 Omtrent de banen der zon en de maan in haar omgang wil voorts ik
 uitleggen door welke kracht hen zwenkt de natuur en bestuurd houdt,
 opdat wij niet gaan gelooven dat zij tusschen hemel en aarde
 vrij en naar eigen drift hun eeuwige banen doorloopen,
- 80 — om met inschikkelijkheid te doen groeien gewassen en dieren —
 of dat naar eenig ontwerp van de goden hun went'ling bepaald wordt.
 Want als zij die doorgrondden dat zorgeloos leven de goden
 onderdehand in verwondering vragen naar welke ord'ning
 alles zich afspelen kan, met name bij de gestalten
- 85 welke wij boven ons hoofd in het hemelsche luchtruim aanschouwen,
 vallen ze opnieuw in het vroegere waangeloof terug en aanvaarden
 onbarmhartige meesters die zij tot alles bij machte
 meenen in hun ellende, — onwetend wat er bestaan kan
 en wat niet; — kortom hoe bepaald zijn de mogelijkheden
- 90 voor elk ding naar wetmatigheid en de onwrikbare grenzen.
 Om te vervolgen, — dat niet met beloften ik langer U ophoud:
 allereerst nu beschouw de zeeën, de landen, den hemel;
 waarvan het drievoudig wezen, de drie formaties, o Memmius,
 — drie verschijningen zóó ongelijk, drie zóó strakke weefsels —
- 95 één dag doemt tot den dood. Dan stort — schoon zóóvele jaren
 nog gestut — in elkaar de massale constructie der wereld.
 Wel besef ik hoezeer het uw geest als iets vreemds, als iets wonders
 aandoen moet, deze val van hemel en aarde die nadert,
 óók hoe zwaar het voor mij is om U voor mijn woord te doen buigen,
- 100 — zooals het gaat als men aankomt met iets niet vernomen te voren,
 en tóch de macht niet bezit het in het gezichtsveld te trekken
 of het in handen te geven, den veiligen weg die onmidd'lijk
 zekerheid brengt in het menschelijk hart en de velden des denkens. —
 Maar toch — uitspreken zál ik. De werk'lijkheid zelf zal mijn woorden
- 105 eenmaal bewijzen wellicht, als gaat werken en woelen de aarde
 zwaar — en in één flits van tijd ge alles in stukken ziet brokk'len.
 Wende dit verre van ons het lot dat de dingen bestuurd houdt;
 moge ons de rede veeleer dan de werk'lijkheid zelf overtuigen
 dat in verwilderd tumult dit alles vergruizeld kan worden.

- 110 Eer ik 't besta hieromtrent voorspellingen van mij te geven
 onaantastbaarder en veel stilliger dan vanaf Phoebus'
 drievoet en onder zijn lauwer de Pythia uit weet te spreken,
 wil ik U menigen troostgrond uit 't woord van de wetenschap bieden;
 opdat ge niet — aan den toom van den godsdienst — blijft in 't geloof dat
- 115 d'aarde, de zon en de hemel, de zee, de maan en de sterren
 krachtens hun godd'lijke essentie voor eeuwig in stand moeten blijven,
 en ge dáárom ook meent dat met recht — evenals de Giganten —
 allen voor hun onzegbaar vergrijp de straf moeten dragen
 die met hun theorie ondermijnen de muren der wereld;
- 120 die ook de prachtige zon aan den hemel uit willen dooven,
 met hun vergank'lijke taal het onvergank'lijke schendend.
 Deze dingen toch staan het goddelijk wezen zóó verre
 en zijn zóózeer onwaard in der goden rij te verkeerem,
 dat men moet meenen dat veeleer zij ons een begrip kunnen geven
- 125 wát verstokenheid is van des levens bewegen en bewustzijn.
 Want de onderstelling valt weg dat met elk lichaam — willekeurig —
 kan zijn verbonden het wezen des geestes en 't leidend vermogen;
 dit kan zoo min als in d' aether de boom, in het brak van de golven
 wolken kunnen bestaan, de visch op de velden kan leven,
- 130 of er bloed in het hout, in de steenen groeisap kan schuilen.
 Vast afgebakend heeft alles zijn plaats om te groeien en te wezen.
 Zoo kan het wezen des geestes niet zonder het lichaam verschijnen
 op zich zelf, of bestaan waar het bloed en de zenuwen niet zijn.
 Want als dit mogelijk bleek, zou de kracht van den geest als zoodanig
- 135 veeleer in 't hoofd, in de schouders, of heelemaal in de hielen
 schuilen kunnen en telkens ontstaan willekeurig in 't lichaam, —
 daar hij ten slotte in één mensch — dat is één omhulsel — zou blijven.
 Daar nu ook in óns lichaam onwrikbaar bepaald schijnt te wezen
 en afgebakend de plaats, waar apart kunnen huizen en groeien
- 140 ziel en verstand, des te stilliger moet men ontkennen dat zonder
 lichaam of levenden vorm zij als een totaliteit in
 rulle brokken van aarde, in 't vuur van de zon of in 't water
 een bestaan kunnen hebben, — of hoog in het hemelsche luchtruim.
 Deze dingen zijn dus niet begaafd met godd'lijk bewustzijn
- 145 in hun bestaan, wijl zij niet met leven bezielde kunnen wezen.
 Evenmin is aanvaardbaar voor U het geloof dat der goden
 heilige woningen liggen in eenig deel van de wereld.
 Want subtiel is het wezen der goden — geheel onbereikbaar
 voor onze zintuigen wordt het door 't denken nauw'lijks gegrepen;

- 150 en omdat het ontsnapt aan den greep en 't contact onzer handen,
moet het niets wat voor ons te tasten is aan kunnen raken.
Aanraken immers kan nièt hetgeen zelf geen aanraking toelaat.
Daarom dienen hun woningen evenzoo van de onze
dan ook verschillend te zijn, — subtiel als hun eigen substantie;
- 155 wat ik U later, in breeder betoog, aanneem'lijk zal maken. —
Verder staande te houden dat zij om den mensch wilden scheppen
deze prachtige wereld in haren staat en dat dáárom
wij dit glorierijk werk van de goden lofprijzen moeten
en het beschouwen als eeuwig, bestemd om onsterf'lijk te wezen; —
- 160 't zondig te achten hetgeen door der goden aloude wijsheid
voor de menschengeslachten gebouwd is op eeuwigen grondslag
ooit met den stoot van den aanval in zijn fundamenten te schokken
of het te schenden met woorden en 't onderste boven te keeren,
en nog méér in dien trant er bij te verzinnen, o Memmius, —
- 165 waanzin is het. Want zij die onsterflijk zijn en gelukkig,
zou onze dankbaarheid dèzen iets hebben te bieden aan voordeel,
zoodat zij òns ten gerieve zich zetten tot eenige hand'ling?
Welke omwenteling kon — zooveel later — hen die te voren
leefden in kalmte, verleiden hun vroegeren staat te verand'ren?
- 170 Want zich verheugen in 't nieuwe moet hij — wij zien het — wien 't oude
tot een tégenzin is —; maar wie nimmer iets bitters ontmoette
in den tijd die verstreek, daar schóón hij doorleefde zijn dagen, —
wat kon bij dezen de wensch naar iets anders fel doen ontvlammen?
En wat voor kwaad had het òns gebracht niet geschapen te wezen?
- 175 Òf — moet ik denken — lag néér in duister en droefheid het leven,
tot als een dageraad aanbrak 't kiemkrachtig ontspringen der dingen?
Want 't is een wet dat elk wezen, eenmaal geboren, wil blijven
in dit leven, zoolang hem de zachte vreugden nog binden.
Maar wie in werk'lijkheid nimmer de liefde voor 't leven geproefd heeft,
- 180 nòch bij de levenden was — schaadt het hem dat hij niet is geschapen?
Voorts — het model bij het scheppen der dingen en juist het begrip „mensch”
waarvandaan is dit voor het eerst geplant in de goden,
zoodat zij wisten, en zagen in den geest wat zij wilden maken?
Hoe kwam hun ooit tot bewustzijn de functie der elementen,
- 185 en wat deze onderling door gewijzigde schikking vermochten,
zoo de natuur hun niet zelve het voorbeeld der schepping getoond had?
Want aldus zijn op velerlei wijs veel atomen der dingen
reeds sinds oneindigen tijd gewend, gedreven door stooten
èn door eigen gewicht, zich in snelle vaart te bewegen;

- 190 samen te komen op allerlei wijze en elke formatie
 te beproeven die zij — ontmoetend elkaar — konden scheppen,
 dat het geen wonder mag heeten dat zij óók geraakt zijn tot dien aard
 van rangschikking en tot die soort van beweging gekomen,
 waardoor der dingen geheel nu verloopt, zich gestadig hernieuwend.
- 195 En zelfs zoo ik niet wist wat zijn de principes der dingen,
 zou ik dit toch, uitsluitend op grond van studie des hemels,
 vast durven stellen en staven met talrijke andere feiten:
 dat voor òns stellig niet door godd'lijken wil is geschapen
 deze natuur en haar vormen: zóó staat met haar schuld zij voor schande.
- 200 Eerstens: van 't land dat des hemels ontzag'lijke vlucht overkoepelt,
 namen bij gretige stukken de bergen en bosschen der dieren
 vast bezit; 't wordt beslagen door rotsen en verlaten moerassen,
 of door de zee die ver houdt gescheiden de kusten der landen.
 Daarnaast worden nog bijna twee derden door brandende hitte
- 205 of door gestadigen sneeuwval ons stervelingen onttrokken.
 En het resteerende land zou nòg de natuur, die zich dóorzet,
 dicht doen groeien met doornen als de wil van den mensch zich niet kante,
 die — om het brood — heeft geleerd over 't zware houweel zich te krommen
 zuchtende — en den grond, den ploeg er in drijvend, te scheuren.
- 210 Als wij de vruchtbare kluiten niet keeren gaan met de ploegschaar
 en, òmleggend het bouwland, de zaadkiemen prikk'len tot groeien
 kunnen zij niet uit zichzelf naar den klaren hemel zich tillen.
 Nòg wordt soms het gewas, met zooveel moeite gewonnen,
 — als op de landen reeds alles in blad staat en alles in bloesem, —
- 215 of door den tè fellen gloed verschroeid van het hemelsche zonlicht,
 of door plots'linge regens vernield en wintersche nachtvorst,
 of door den blazenden wind, die het rukkend en wervelend plat slaat.
 Dan het gevaarlijk gebroed der wilde dieren, bedreigend
 't menschengeslacht op de aardē en op zee — waarom geeft de natuur hun
- 220 voedsel en plant zij ze voort? Waarom brengen ons de seizoenen
 ziekten? De tè vroege dood — waarom gaat hij zijn dolende wegen?
 En dàn het kind? Als een schipbreukeling, dien de driftige golfslag
 smet op het land — ligt het naakt op den grond, zonder spraak, zonder alles
 wat bij het leven ons helpt; zoodra naar de zoomen van 't licht toe
- 225 het met geweld de natuur den moederschoot uit heeft gedreven;
 en met klagelijk schreien vervult het de ruimte; met reden
 voor wien zóóveel in 't leven nog dóór staat te maken aan ellende.]
 Maar àl de dieren, zij groeien in de wei — groot en klein — in de bosschen;
 dàt vraagt den rammelaar niet, en geen behoefte de verzorgster

- 230 moederlijk zacht te vertroosten, met praten, vleiend gebroken.
 Zij zoeken ook niet naar wiss'ling van kleeren met het seizoen mee,
 en zij behoeven ten slotte geen wapens en géén hooge muren
 om hun bezit te beschermen: want mild geeft alles aan allen
 d'aarde van zelve en met háár de natuur, schakeerend de dingen.
- 235 Allereerst: aangezien de substantie der aarde en 't water,
 't lichte aad'men der lucht en van 't vuur de gloeiende hitte
 — waaruit klaarblijk'lijk gevormd is dit groote geheel van de dingen —
 allen bestaan uit een stof, aan geboorte en dood onderworpen,
 moet van de totaliteit dezer wereld hetzelfde men denken.
- 240 Immers dingen waarvan wij de onderdeelen gevormd zien
 uit een stof die ontstaat en naar hun gedaante vergank'lijk,
 zijn — wij zien het — ook zelf algemeen aan ontstaan onderworpen
 en daarmee aan vergaan. Daarom, als ik zeer groote stukken
 en gedeelten der wereld bezwijken zie en herrijzen,
- 245 twijfel ik niet of juist zóó hebben eenmaal hemel en aarde
 't uur van hun aanvang gehad en zullen hun ondergang vinden.
 Meen toch niet dat ik dit heb samengeraapt tot mijn voordeel
 dat ik aan heb genomen dat vuur en aarde vergank'lijk
 zijn; dat ik niet heb getwijfeld of lucht en water verdwijnen, —
- 250 en dat ik heb gezegd dat zij ook weer herrijzen en groeien.
 Allereerst: een aanzienlijk gedeelte der aarde, verpulverd
 dag aan dag door de zon en beloopt door drommen van voeten,
 stuift een nevel van stof van zich af en dwarr'lende wolken,
 die de drift van den wind door de heele lucht gaat verspreiden.
- 255 Ook wordt een deel van de klei weer weggespoeld door de regens,
 en aan de oevers voorbij gaat de stroom met schuren en slijten.
 Daarnaast wordt, onverminderd, wat d' aarde aan voedsel en groei schenkt,
 haar hergeven; en waar wij voor de oogen haar zien als der dingen
 almoeder en eveneens als het graf, den dingen gemeenzaam,
- 260 staat ze dus kennelijk iets af om zich dan weer in groei te herstellen.
 Verder — nieuw wellend vocht doet zee, rivieren en bronnen
 óverstromen altijd en de wateren vloeien door de eeuwen.
 Woorden zijn hier niet noodig: het zware storten der stroomen
 toont het alom. Want naarmate 't zich vormt gaat elk deeltje van 't water
- 265 weer teloor, en het slot is dat nergens het water te veel wordt;
 deels omdat strijkend langs zee de sterke wind het vermindert
 en met zijn stralen het weefsel ontbindt het hemelsche zonlicht,
 deels omdat — onder den grond door — het in zijn geheel uit elkaar gaat.
 Uitgezeefd immers wordt daar het bittere, terug gaat weer vloeien

- 270 het element van het vocht en vergaart zich bij 't bronhoofd der stroomen,
om vandaar over de aarde te gaan in zuivere lijnen;
waar, langs den weg die het sleep, eenmaal liep het doorzichtige water.
En van de lucht spreek ik nu, die in haar geheele substantie
ieder uur weer opnieuw ontelbare malen verandert.
- 275 Altijd immers vervliegt wat de dingen emaneeren volkomen
wèg in de groote zee van de lucht; en als die niet weer teruggaf
hun elementen aan de dingen en dit verlies weer herstelde,
was alles lang reeds ontbonden en zou het in lucht zijn veranderd.
Nooit immers rust haar proces van ontstaan uit dingen en in dingen
- 280 opgaan, daar het voortdurend vervloeien van alles constant is.
Ook de hemelsche zon, de milde bron van het klare
licht, overgiet altijd den hemel met ongerept stralen;
zij geeft, zonder te rusten, na licht nieuw licht onuitputtelijk.
Want naarmate zich vormt haar fonkeling, ziet zij die sterven.
- 285 wáár zij ook valt. — Tot dit inzicht kunt gij van hieruit geraken
dat, zoodra er eenmaal langs de zon beginnen te schuiven
wolken die als 't ware de stralen van 't licht onderbreken,
dadelijk 't onderste deel van die straling volkomen gedooft wordt;
schaduw valt op de aarde waar óverdrijven de wolken.
- 290 Zie dan hoe nieuwen glans de dingen altijd behoeven
en hoe de fliets van het licht, zoodra zij ontstaat, ook weer uitdooft;
óók hoe men anders de dingen niet zou kunnen zien in het zonlicht
als de bron zelf van het licht niet steeds onuitputtelijk welde.
Zóó is het ook met de lichten in den nacht, die aardsch zijn van oorsprong;
- 295 neergehangene luchters en fakkels, helder in dart'lend
vlammen, maar met den walm van de zware, donkere rookwolk;
evenzoo haasten zij zich, en 't vuur is hierbij hun helper —
nieuw licht altijd te geven; hun sidd'rende vlam wil zich reppen,
reppen — het licht verlaat niet, als was 't onderbroken, den omtrek.
- 300 Met een zóó groote drift wordt bij alle vuren wat uitdooft
door het snelle ontspringen der nieuwe vlam overschenen. —
Zóó dan ook moet men het zien dat de zon, de maan en de sterren
telkens en telkens hun licht uit een nieuwe bron laten stralen,
en dat de vlam die het eerste zich vormde altijd weer uitdooft;
- 305 meen dus niet dat hun kracht zich in onaantastbaarheid handhaaft.
Eindelijk — ziet gij niet door den tijd zelfs steenen bezwijken,
steile torens storten in puin en rotsen verweeren,
tempels en beelden van goden, vermoeid van ouderdom, scheuren
zonder dat godd'lijke machten de grenzen van 't noodlot vermogen

- 310 op te schuiven of tégen de wet der natuur in te werken?
 Eindelijk — zien wij niet graven van helden volkomen vervallen
 of stukken rots losscheuren en hoog van de bergen af tuim'len,
 die niet verduren en harden de machtige krachten der tijden
- 315 zelfs begrensd? Want zij zouden niet plotseling losgerukt vallen
 als zij sedert oneindigen tijd zouden hebben verdragen
 gansch de bestorming der eeuwen, onaangerand door verbrokk'ling.
 Eind'lijk — zie dit nog, wat rondom en boven ons de geheele
 aarde omvat in omarming: zoo dit voortbrengt uit zichzelf
- 320 alles — wat sommigen zeggen — en 't terugneemt als het vergaan is,
 is het volkomen gevormd uit een stof die ontstaan en vergaan kent.
 Want hetgeen andere dingen van zich uit voedsel en groei geeft,
 moet vervallen, maar zich herstellen wanneer het iets opneemt.
 Verder als er geen moment van kiemkrachtig ontspringen geweest was
- 325 en voor hemel en aarde en zij in eeuwigheid waren,
 waarom zongen dan vóór den oorlog van Thebe en Troje's
 ondergang ook van andere daden niet andere dichters?
 Wáár verzonken zoo vaak zóóveel heldenfeiten; waarom is
 nergens hun stralende roem gegrift in eeuwige teekens?
- 330 Neen, naar ik meen is nieuw en frisch nog heel deze wereld
 in haren staat en zij nam niet lang nog terug haren aanvang.
 Daarom zoekt menige kunst nú nog in haar vorm de perfectie
 en is nú nog in opgang; nõg breidt men veel aan den scheepsbouw
 uit en de musici vonden nog pas een melodischen toonaard.
- 335 Eindelijk — deze natuur en haar vormen en haar verklaring
 is pas ontdekt; en ik zelf sta op als de eerste der eersten
 nú, die dit weergeven kan in de taal die mijn vaderen spraken.
 Meent ge wellicht dat alles vóór dezen juist zoo bestaan heeft
 maar dat geslachten van menschen door laaienden brand zijn vernietigd,
- 340 of dat steden verzonken toen zwaar gescheurd werd de aarde,
 of dat uit eind'looze regens losbraken driftige stroomen
 over het land, en de woonplaatsen ganschelijk hebben bedolven, —
 dan zult gij des te eerder — verslagen — moeten erkennen
 dat het einde gelijk'lijk voor hemel en aarde zal komen.
- 345 Want als de wereld zóózeer door gevaren en teist'ring bezocht werd,
 zou, als een zwaardere slag met volle kracht er op neerkwam,
 allerzijds zij bezwijken tot puin en massale ruïnes.
 Op geen andere wijze ook ervaren wij sterf'lijk te wezen
 aan elkaar; want wij vallen dezelfde ziekten ten offer
- 350 als zij die de natuur uit het leven weg heeft genomen.

- Verder moet alles wat eeuwig zich handhaaft noodzaak'lijkerwijze
 of, omdat het massief van materie is, stooten afketsen
 en in zich zelf niets dóór laten dringen, wat de cohaesie
 storen kan van de deeltjes inwendig; zóó zijn d' elementen
 355 van de materie, wier aard wij boven hebben besproken;
 of wel het moet dáárom door alle tijden heen duren,
 omdat het niet voor stooten een trefkans biedt, juist als het ledig;
 — dat onaanraakbaar blijft en van stooten niets heeft te lijden —
 of ook omdat er omheen geen mógelijkheid is voor ruimte
 360 waarin de dingen als 't ware zich op kunnen lossen en ontwijken:
 — zooals 't heelal aller werelden eeuwig is en daarbuiten
 géén plaats is waar 't uiteenspringen kan en geen lichamen welke
 er op néér kunnen komen om 't zwaar van val te versplint'ren.
 Doch niet — zoo heb ik betoogd — is massief van substantie de wereld
 365 van nature, aangezien in de dingen het ledig gemengd is;
 maar toch ook niet als het ledig, — zoomin als er lichamen ontbreken
 die in staat zouden zijn, eenmaal uit 't oneindig verschenen,
 't groote geheel in driftige werveling in te doen storten
 of wel een andere kans op vernietiging met zich te brengen.
 370 Anderzijds — 't wezen der ruimte en 't grondeloos ledig ontbreken
 evenmin, waar de muren der wereld uiteen kunnen spatten
 of door een anderen schok, — willekeurig — in kunnen storten.
 Geenszins dus is de deur des doods voor den hemel gesloten
 noch voor de zon en de aardē of de diepe golven der zeeën,
 375 maar met een leegte, grondeloos diep, staat hij open en wacht hen.
 Daarom ook moet men toegeven dat deze wereld ontstaan is
 óók — niet immers zou iets wat sterfelijk is van substantie,
 al sinds oneindigen tijd tot nu toe bij machte geweest zijn
 van de tallooze dagen de sloopende kracht te verduren.
 380 Eindelijk — waar zóó fel de grootste machten der wereld
 onderling vechten, geraakt in een strijd die geen enkel ontzien kent,
 ziet ge dan niet dat voor hen van die lange worst'ling een einde
 aanbreken kan, — als bijvoorbeeld de zon en alles wat warmte is
 't water geheel absorbeeren en eind'lijk gezegevierd hebben?
 385 Hierop zijn ze gericht, maar vermochten het nooit te bereiken;
 zóó onuitputtelijk wellen de stroomen; sterker — zij dreigen
 alles diep uit de stuwing der zee onder water te zetten.
 Maar 't is vergeefs, omdat strijkend langs zee de wind hen doet mind'ren
 en hun weefsel ontbindt met zijn stralen het hemelsche zonlicht;
 390 beide vertrouwen dat eerder verdrogen kan al het bestaande

- dan dat het water het doel van zijn opzet zou kunnen bereiken.
 Zóó, — beziel met vernietigingsdrift en met eendere kansen,
 zijn omtrent de beslissing zij slaags van machtige dingen,
 waarbij intusschen éénmaal het vuur overwinnaar geweest is
 395 en éénmaal — zoo verluidt het — het water heerschte op de landen.
 Immers het vuur triomfeerde en veel heeft het lekkend vervreten,
 toen het span van de zon, dat razend op hol was geslagen,
 Phaëton heel de lucht door en langs alle landen gesleurd heeft.
 Maar de almachtige vader heeft toen, ontstoken in felle
 400 drift Phaëton, den eierzuchtigen, in ééns met den flits van zijn bliksem
 neergestort van den wagen op aarde — en Phoebus, hem kruisend
 in zijn val nam de eeuwige fakkel der wereld weer over;
 bracht de ontsnapte paarden weer terug, spande aan hen, nog trillend —
 en deed alles herleven, langs d' eigen banen hen sturend;
 405 zóó althans is het bezongen door de oude dichters der Grieken.
 Dit nu is van een zuivere zienswijze verre verwijderd.
 't Vuur immers kan overwinnen, als van zijn materie een veelheid
 van atomen is op komen zetten uit het oneindig;
 dan gaat zinken zijn kracht, door een andere oorzaak bezweken,
 410 of de wereld vergaat, verkoold door zijn schroeienden adem.
 Evenzoo trachtte het water, opzettend, te triomfeeren
 — zegt het verhaal — toen het tallooze steden van menschen overstromde
 Doch toen terugliep daarna door een andere oorzaak zijn stuwning,
 die zich uit het oneindige — hoe dan ook — op had gezameld,
 415 kwamen de regens tot rust en de drift van de waat'ren bedaarde.
 Maar op welke manier de opeenstapeling van materie
 bouwde aarde en hemel, het bodemloos diep van de zeeën,
 zon ook en maan in hun banen, wil punt voor punt ik betoogen.
 Stellig toch hebben niet volgens een plan de atomen der dingen
 420 elk op de beurt met slim overleg hun plaats uitgekozen,
 vast ook niet bij contract hun bewegingswijze geregeld.
 Maar daar tallooze atomen der dingen, op tallooze wijze
 reeds sinds oneindigen tijd zijn gewend, gedreven door stooten,
 en door eigen gewicht, zich in snelle vaart te bewegen,
 425 samen te komen op allerlei wijze en voorts te beproeven
 elke formatie die zij — ontmoetend elkaar — konden scheppen,
 komt het dáárdor dat zij, door de groote eeuwigheid dwalend,
 — iederen trant van vereeniging en van beweging probeerend —
 eindelijk samenkomen tot dit, wat — zich plots'ling verbindend —
 430 van massale formaties veelal den aanvang gaat vormen:

de aarde, de zee en de hemel, de soorten der levende wezens.

Op dit oogenblik kon men het zonnerad, sterk in zijn straling,

— zwevende hóóg — nog niet zien, noch der wereldruimte gesternten,
nòch de zee, nòch den hemel, zelfs niet de lucht of de aarde;

435 evenmin ééinig ding op onze dingen gelijkend;

maar een massaal beroeren stak op, nieuw van krachten, chaotisch,

[440] van allerlei soort atomen, die 't onderling vechten verwarde

[441] in afstand en in richting, verbinding, gewicht en in stootkracht,

[442] in beweging en botsing — hen òp jagend tegen elkander —

440 [443] door hun verschillenden vorm en 't uiteenloopen van hun gedaanten:

[444] omdat alles niet zóó in deze verbinding kon blijven,

[445] noch het vermocht onderling tot de juiste beweging te raken.

[437] Van elkaar los stoven daarna gedeelten en het gelijke

[438] paarde zich aan het gelijke en ging afscheiden de wereld,

445 [439] haar in deelen geleden en afgrenzen groote gebieden;

dit bedoelt: van het land den diepen hemel te scheiden,

en dat de zee op zichzelf in een eigen bedding zou liggen;

op zichzelf ook de zuivere, loutere brand van den aether.

Inderdaad immers — eerst gingen alle aarde-atomen

450 — omdat zij zwaar en inééngehaakt zijn — naar het midden toe trekken,

en zij zonken allengs massaal naar de onderste lagen;

en hoe dichter zij nu — gehaakt in elkaar — zich verbonden,

des te meer dreven zij út de atomen die zee, zon en sterren

en de maan gingen maken en 's werelds machtige muren.

455 Al deze lichamen immers bestaan uit zaden die lichter

en die ronder zijn — tevens zijn deze elementen veel kleiner —

dan die der aarde. En zóó, door poreuze spleten van stukken

aarde ontsnappende, steeg het eerst naar boven de aether,

zetel van 't vuur; licht tilde hij met zich tallooze vuren, —

460 niet zooveel anders als wij het dikwijls kunnen bemerken,

wanneer fonkelt als goud op het gras, het dauwbejuweelde,

's morgens héél in de vroegte het rood van de zon, die gaat stralen

en er een nevel opkomt uit de meren en de eeuwige stroomen,

zoodat bij tijden het schijnt of de aarde zelve in damp staat.

465 Wanneer dit alles nu òpstijgt en hoog in de lucht bij elkaar komt,

trekt het — gesloten aanéén, voor den hemel een weefsel van wolken.

Zóó heeft zich dus indertijd de lichte, verijlende aether

samengesloten en zich in het rond allerzijds òmgebogen

en uitvloeiende wijd, naar alle kanten gelijk'lijk,

470 alles binnen den ring van zijn gretig omsluiten getrokken.

- Hierna nam de formatie van zon en maan een beginnen,
 waarvan de bollen zich went'len in de lucht tusschen hemel en aarde;
 deze trok nòch de aarde aan zich noch d'ontzaglijke aether:
 immers zij waren niet zwaar genoeg om naar de diepte te zinken,
 475 nòch licht genoeg om te zweven langs 's hemels hoogste gewesten.
 Toch is het zóó dat als levende lichamen zij tusschen beide
 wentelen en van 's werelds geheel bestaan als gedeelten;
 zooals het kan dat bij ons in rust verkeerem bepaalde
 deelen van 't lichaam, terwijl er toch andere zijn die bewegen.
 480 Na het onttrekken van deze elementen zonk plots'ling de aarde
 — waar zich nu eindeloos strekt der zee azuurblauwe vlakke —
 in, en vulde de kuilen van onderen uit met brak water.
 Dag aan dag dan — hoe meer rondom de gloed van den aether
 en het stralen der zon de aarde saam deden krimpen
 485 allerzijds, door voortdurend haar naakte wanden te gees'len,
 — zoodat ingedrukt zij in het midden verdicht en compact werd —
 des te meer ging het zoutachtig vocht uit haar lichaam gedreven,
 stroomende grooter maken de zee en de deinende vlakten
 en des te meer zijn ontsnapt en ontvlogen naar buiten die and're
 490 talrijke atomen van vuur en van lucht — en hoog aan den hemel
 vormden zij ver van de aarde tot eenheid de lichtende ruimten.
 Neer zijn vlakten gezonken, maar steilten van rijzende bergen
 kwamen omhoog; want de rotssteen kon niet tot effening zakken,
 noch konden alle gedeelten der aarde inzinken gelijkelijk.
 495 Zóó dus kreeg, toen haar massa compact werd, 't gewicht van de aarde
 stabiliteit; al het slijk van de wereld als 't ware ging vloeien
 zwaar naar ond'ren en sloeg in de diepte neer als bezinksel.
 Toen zijn de zee, toen de lucht, toen de aether zelf die het vuur draagt,
 500 door hun vervloeiende atomen in zuiverheid overgebleven,
 echter verschillend in lichtheid: de aether — het ijlste van allen
 en het lichtste — is boven de luchtstroomen langs komen vloeien,
 zonder zijn zuiv're substantie met 't golven der lucht te vermengen.
 Rustig laat hij dit alles in dolle draaiingen tollen,
 rustig laat hij het gaan mée op de drift van de stormen:
 505 zelf verschuift hij in glijdenden gang gelijkmatig zijn vuren.
 Want dat de aether in regelmaat, eender van stuwing, kan vloeien
 toont ons de Pontus, de zee die vloeit met bestendige strooming
 en voortdurend bij 't glijden bewaart een eendere richting.
 Laat ons thans van den loop der sterren en zijn oorzaken zingen.
 510 Allereerst — als wentelt de machtige koepel des hemels,

- nemen wij aan dat een luchtlaag aan beide kanten de polen tegenhoudt van buitenaf en beiderzijds in heeft gesloten; dan vloeit *daarboven* een andere luchtlaag die stuwt in de richting waarin van 't eeuwig heelal zich went'len de tint'lende sterren;
- 515 of een and're *beneden*, met tegenstroom stuwend den koepel, zooals wij zien dat de stroom de schoepen van 't waterrad ronddraait. Ook is het mogelijk dat de geheele hemel in rust blijft onbeweeg'lijk — en tòch zich de lichtende sterren verplaatsen; 't zij omdat in zijn gesloten des aethers gloeiende vuren
- 520 en op zoek naar een uitweg rondcirkelen en zóó de lichten overal mée laten draaien aan 's hemels nacht'lijke ruimten, 't zij dat ergens vandaan van buiten een andere luchtstroom drijft tot rondgang de vuren; 't zij dat zij zèlf kunnen glijden overal heen waar hen roept het voedsel en richt in hun gangen,
- 525 waar zij over den hemel hun lichaam van vlammen doen weiden. Want vast te stellen onder deze de oorzaak die werkt in de wereld, valt niet licht; maar wat mogelijk is in 't heelal en zich afspeelt in verscheidene werelden, ontstaan op verscheidene wijze, dit onderricht ik en tracht uitéén te zetten de meerd're
- 530 oorzaken die in 't heelal bewegen kunnen de sterren. Toch moet ook hier — onder deze — bestaan één enkele oorzaak, die de beweging der sterren voltrekt, maar de aanwijzing wèlke ligt allerminst in 't bereik van wie tastenderwijze zijn weg zoekt. Opdat de aarde in 't midden der wereld in rust kan verkeereren,
- 535 móet het dat haar gewicht allengs verijlt en vermindert en dat zij aan den onderkant heeft een and're substantie, vanaf den aanvang der tijden verbonden tot sluitende eenheid met de sferen der wereld, waar levend zij mee is verstrengeld. Dus ligt zij niet als een last op de lucht of als druk naar beneden,
- 540 juist zooals voor een mensch 't eigen lichaam geen enkel gewicht heeft, — 't hoofd is geen last voor den hals, zoomin als ten slotte wij 't merken dat het geheele gewicht van het lichaam rust op de voeten. —; maar wat van buitenaf komt, een gewicht dat op ons is geschoven, wordt tot een hinder, en is toch zoo héél veel kleiner niet zelden.
- 545 Zóózeer is van belang van elk ding 't speciale vermogen. Zoo is dan ook de aarde niet als iets van buitenaf plots'ling aangekomen en geslingerd in sferen die haar niet vertrouwd zijn, maar ze is gelijk met de lucht geformeerd, van den aanvang der wereld, vast bestanddeel van deze — gelijk van ons lichaam de leden.
- 550 Verder als door een geweldigen donderslag plots'ling de aarde

schudt, brengt tevens zij alles wat boven haar ligt aan het trillen:
 dit zou zij op geen enkele wijze vermogen, wanneer zij
 niet met de sferen der wereld vervlochten was en met den hemel.
 Door gemeenschapp'lijke wortels toch zijn onderling zij ten nauwste

555 vanaf den aanvang der tijden verbonden tot sluitende eenheid.

Ziet gij ook niet hoe bij ons het zware gewicht van het lichaam
 wordt getorst door de ziel en haar uiterst fijne substantie
 omdat zij er zoo nauw mee tot een geheel is verbonden?

Eindelijk — wát kan met lenigen sprong òptillen het lichaam,
 560 buiten de kracht van de ziel, die de ledematen bestuurd houdt?

Ziet gij nu wel hoeveel kracht kan ontwikk'len een ijle substantie
 als met een zware massa zij is verbonden, zooals met

d'aarde de lucht is verbonden en 't wezen der ziel met het lichaam?
 Niet heel veel grooter is voorts de schijf van de zon en haar hitte

565 noch ook veel kleiner dan zij onze zintuigen toeschijnt te wezen.

Want van hoe grooten afstand de vuren het licht mogen werpen,
 en hun verwarmende uitstraling ademen over ons lichaam,

niets doet dit af — wat er tusschen ligt — aan de substantie der vlammen,
niets ook is voor het oog het vuur in zijn omvang gekrompen.

570 [573] Dus, daar de warmte der zon en 't vuur dat zij uitstraalt bereiken

[570] onze zintuigen en waar zij komen, hun koestering geven,

[571] moet ook van hieruit de vorm van de zon en haar omtrek te zien zijn,

[572] — zóódat gij absoluut niets kunt er bij of er af doen — naar waarheid.

575 Voorts of de maan in haar loop met geleend licht schijnt op de aarde
 of dat van eigen substantie zij af laat stralen haar lichtglans,
 — hoe het ook zij — zij beweegt zich met geenszins grooter gestalte,
 dan zij, waargenomen door onze oogen, zich voordoet.

Eer schijnt alles toch wat wij van grooten afstand beschouwen,
 580 wegens de dikke laag lucht verwaasd te zijn in gedaante

dan dat de omtrek krimpt. Dus moèt de maan ook zoo wezen

— daar zij vertoont een helder aspect en omljnde gestalte —

als de vorm waarin zij geteekend staat in haar contouren,

— hoé klein zij ook van hier ons toeschijnt, hoog aan den hemel. —

585 Zoo is het met alle vuren, van hier uit gezien in den aether,

daar elk vuur dat door ons op de aarde waar wordt genomen,

zoolang zijn tinteling helder is, zoolang zijn straling gezien wordt,

middelertwjl maar miniem zich te wijzigen schijnt in zijn omtrek

naar d'eenen kant of den and'ren, al naar den graad van den afstand.

590 [594] Zij zijn, begrijp'lijkerwijs, slechts een uiterst miniem stukje kleiner

- [595] of een onmerkbaar gering streepje grooter, dan ze ons schijnen.
- [590] Evenmin moet men verwonderd gaan vragen op welke wijze
- [591] deze zóó kleine zon vermag uit te stralen een lichtglans
- [592] zóó sterk dat zij de zee, alle landen en den hemel met sprank'ling
- 595 [593] kan overschijnen en alles doordringt met gloed en met warmte.
- 597 Mogelijk toch kan slechts hier — door één opening op heel de wereld —
wellen rijk'lijk de bron en haar licht naar buiten doen breken,
omdat uit heel deze wereld aldus de elementen van warmte
- 600 samenkomen allerzijds en zoo hun streaming vergaard wordt,
dat alleen uit dit bronhoofd de warmte te voorschijn kan komen.
Ziet ge ook niet hoe ver soms een kleine welling van water
loopen komt over de wei en de lage landen doet blank staan?
Ook is het mogelijk dat, als het vuur van de zon niet zoo groot is,
- 605 toch zijn gloed aan de lucht met felle hitte zich meedeelt,
verondersteld dat de lucht der vastbaarheid heeft en 't vermogen
om — als zij wordt geraakt door de minste hitte —, te ontbranden;
zooals bij tijden wij zien hoe in 't stoppeland van het koren
slaat uit één enkele vonk de brand die ver om zich heen grijpt.
- 610 Moog'lijk is ook dat de zon, hoog lichtend met rosroode fakkels,
veel vuur om zich heeft liggen, dat zich, verborgen van gloeiing,
nergens door tint'ling verraadt: en zóó als draagster van hitte
van haar stralen de kracht opvoert tot zulk een vermogen.
Niet ligt aangaande de zon één simp'le directe verklaring
- 615 open — naar welke wet zij, haar zomerkwartieren verlatend,
zich naar den winterschen keerkring wendt van den Steenbok — en dan weer
zwenkend loopt naar het punt van stilstand, dat in den Kreeft ligt;
of hoe de maan in één maand de ruimte af schijnt te leggen
waarvoor de zon in haar loop den tijd van een jaar moet gebruiken.
- 620 Niet — herhaal ik — is hiervan één simp'le verklaring gegeven.
Want allereerst is het mogelijk dat dit verloopt op de wijze
die in verheven wijsheid Democritus stelde in zijn uitspraak;
naarmate dichter bij d'aarde de sterren zijn, des te minder
kunnen zij méé in de werv'ling des hemels rondgevoerd worden.
Immers geleid'lijk verflauwt van dezen het driftige draaien
- 625 mind'rend naar onderen toe — en daarom is het dat allengs
achter gaat raken de zon bij de sterren die op haar volgen
omdat zij veel lager ligt dan de gloeiende sterren in de hoogte.
Dit geldt nog meer voor de maan: hoe lager haar baan ligt, hoe verder
af van den hemel en dichter tot d'aarde genaderd, — hoe minder
- 630 zij het vermag in haar loop gelijk met de sterren te blijven.

- Immers hoe meer zij verflauwt in haar cirkeling bij den omloop,
 — lager ook dan de zon — des te makk'lijker halen alle sterren
 die rondom zijn haar in en komen voorbij haar gevlogen.
- 635 't Komt dáárdóór dat de maan elk sterrebeeld langs schijnt te loopen,
 sneller van vaart, omdat háár de sterrebeelden passeeren.
 Moog'lijk is óók dat aan de einden der schuine as van de wereld
 beurtelings op bestendige tijden twee luchtstroomen vloeien,
 één die de kracht heeft de zon uit de zomerteekens te drijven
- 640 tot aan de wintersche kent'ring en starre vrieskou en één die
 haar weer terugstuwen kan uit de streek van kilte en schaduw,
 heelemaal tot de zomersche zónē en haar gloeiende teekens.
 Juist zoo denke men zich dat de maan en de sterren wier went'ling
 zich in machtige jaren voltrekt, in machtige banen,
- 645 door twee luchtstroomen in twee richtingen worden bewogen.
 Ziet ge ook niet hoe de wolken, bij wind uit verschillendē richting,
 kruisen elkaar en de bovenste langs de benedenste schuiven?
 Kan dan niet even goed, langs aethers geweldige banen,
 zich de beweging der sterren door wiss'lende strooming voltrekken?
- 650 En dan — de nacht begraaft in zware schaduw de aarde
 óf als moe van haar baan de zon de randen des hemels
 raakt, en aan 't eind van haar kracht de laatste vuren doet sterven
 afgemat van den tocht en verflauwd door de lucht zonder einde;
 óf omdat onder de aarde haar baan gewend wordt door diē kracht,
- 655 die eveneens haar een boog deed beschrijven bóven de aarde.
 Zoo ook — als dáár is het uur — spreidt de morgen aan de zoomen des hemels
 rozige dageraadstinten en laat dàn stralen het daglicht;
 't zij omdat ééNZelfde zon, die terugkeert van onder de aarde,
 met haar stralen te voren den hemel in gloed tracht te zetten,
- 660 óf omdat vuren bijéénkomen en veel atomen van hitte
 op regelmatige tijden gewoon zijn te zamen te vloeien;
 deze maken dat altijd nieuw licht voor een zon wordt geboren,
 zooals — naar er verteld wordt — men hoog op de toppen der Ida
 wanneer de dageraad opgaat verspreide vuren ziet lichten,
- 665 die dàn gaan vormen als 't ware één bol in zuiveren cirkel.
 Toch behoeft bij dit alles het geen verwond'ring te wekken
 dat deze atomen van vuur het vermogen op zóó vaste tijden
 samen te vloeien en den glans van de zon opnieuw te doen stralen.
 Immers wij zien allerlei op een vasten tijd zich voltrekken
- 670 bij al 't bestaande. Zoo bloeien op vaste tijden de boomen,
 en op een vasten tijd doen zij afvallen hun bloesem.

- 't Ouder worden doet juist zoo op vaste tijden de tanden wisselen; 't groeiende lichaam begint zich met dons te bedekken, tevens gaat op de wangen de zachte baard zich vertoonen.
- 675 't Weerlicht tenslotte, de sneeuw, de regen, de wind en de wolken komen in de seizoenen van 't jaar niet te zeer ongeregeld. Want waar zóó zich vertoonde der oorzaken eerste beginnen en zóó de dingen der wereld in eersten aanvang gevielen, komen ze ook zóó in opeenvolging terug — in geregelde orde.
- 680 Lengen kunnen evenzoo de dagen en krimpen de nachten, — of vermind'ren het licht, terwijl áán gaan wassen de nachten — wellicht omdat één zon beneden en boven de aarde bogen beschrijft langs het veld van den aether, die niet gelijk zijn en haar cirkelbaan zóó verdeelt in verschillende stukken.
- 685 Wat zij dan af heeft getrokken van de eene helft dat herstelt zij aan den anderen kant, waar zij juist zooveel afstand weer inloopt; tot bij dit teeken des hemels zij eindelijk komt waar de aequator even lang als het licht de schaduwen maakt van de nachten. Want, midden tusschen 't domein van den Noordenwind en dat van 't Zuiden,
- 690 staat aan den hemel de zon éven ver van iederen keerkring; dit vanwege den stand van den dierenriem, binnen welken allengs vord'rend de zon beschrijft haar jaarlijksche banen, met schuin neervallend licht de landen en den hemel bestralend;
- 695 naar de bereek'ning verklaart van wie 's hemels velden volledig, overstrooid met een stipp'ling van sterren, hebben geteekend. 't Kan ook dat in bepaalde gebieden de lucht meer verdicht is; onder de aarde gaat daarom de trillende vuurgloed wat trager, en kan den weerstand niet licht overwinnen en zich tillen tot opgang, —
- 700 talmende, — tot terugkeert de stralende kroon van het daglicht. Oók is het moog'lijk dat zóó, met de wisseling mee der seizoenen, trager of sneller die vuren tesamen plegen te vloeien door wier werking de zon aan een vast punt op komt gerezen. Daarom is het dat zij de waarheid schijnen te spreken...

[lacune]

- 705 Nu kan de maan door de stralen der zon getroffen staan schijnen en dan van dag tot dag dit licht meer keeren naar ons toe, tot ons gezichtsveld, naarmate zij zich van de zonneschijf terugtrekt; tot zij — recht over de zon — met vol licht klaar staat te stralen en bij haar oprijzen boven den horizon deze ziet zinken.

- 710 Dàn moet zij stukje voor stukje haar licht terugtrekken als 't ware, evenzoo — al naarmate zij dichter naar 't vuur van de zon toe langs haar baan aan den anderen kant van den dierenriem voortglijdt; — volgens de stelling van hen die de maan in haar vorm als een bol zien waarvan de loop zijn richting beneden de zon heeft genomen.
- 715 Oók is het moog'lijk dat zij met eigen licht haren omloop kan volbrengen en ons verschillende fasen van glans toont. 't Kan immers dat — gelijk op met haar — zich een and're gestalte voortbeweegt, die haar in allerlei trant onderschept en verduistert, maar niet kan worden gezien, daar zij lichtloos blijft bij haar rondgang.
- 720 Óf zij kan draaien om haar as, zooals een globe dit doen zou die op één van haar helften met lichten glans is bestreken, zoodat de bol bij zijn draaien verschillende fasen te zien geeft; totdat zij dit gedeelte, waarover de gloed zich gespreid heeft, toekeert naar ons gezicht en naar onze kijkende oogen.
- 725 Dan draait stukje voor stukje zij terug en uit het gezichtsveld het lichtdragend gedeelte van haar bolvormige ronding; zóó tracht te Babylon dit de leer der Chaldeeën — die ingaat tegen 't systeem der Grieksche astrologen — met klem te bewijzen; alsof *beider* bevochten standpunt niet geldt en alsof er
- 730 reden bestaat dat ge 't één minder aan zoudt hangen dan 't ander! Eindelijk — waarom niet altijd een nieuwe maan wordt geboren, in de volgorde der vormen geregeld, geregeld van fasen: — dan moet iederen dag verdwijnen de maan die ontstaan is, en een andere maan zich vormen in háár plaats en functie —
- 735 moeilijk is dit theoretisch met klemmend betoog te bewijzen, waar in zóó vaste volgorde zóóvele dingen geschieden. Lente gaat komen en Venus; voor Venus uit gaat gevleugeld hij, die is haar heraut — en, volgend de sporen van Zephyr, Flora Mater, die strooiende voor hun voeten de wegen
- 740 alle met heerlijke kleuren, met heerlijke geuren overbloesemt. Dan komt de schroeiende zomer; als tochtgenooten gaan mede Ceres, stofoverstoven, en de jaarlijksche winden van 't Noorden. Later nadert de herfst; naast hem schrijdt Bacchus, de omjuichte, dan van and're seizoenen de stormen en vlagen in stoeten;
- 745 met onweersslagen Volturnus, en Zuidenwind, weerlicht-geladen. 't Kort en der dagen brengt eind'lijk de sneeuw, de sluipende kilte keert met den winter, — dàn komt de klappertandende vrieskou. 't Is daarom niet zoo vreemd als de maan op geregelde tijden wordt geboren en weer op geregelde tijden moet heengaan,

- 750 waar er zóóvele dingen geschieden in geregelde orde.
 Zoo ook aangaande 't verduist'ren der zon en het schuilgaan van 't maanlicht
 moet ge de mogelijkheid van verschillende oorzaken aanvaarden.
 Want waarom kan de maan benemen de aarde het zonlicht
 en tusschen d' aarde en dit haar gelaat aan den hemel gaan schuiven,
 755 met haar donkere schijf de felle stralen verduist'rend,
 maar is 't onmogelijk dat op hetzelfde moment ook een ander
 lichaam dit doen kan, dat altijd lichtloos voortglijdt door de ruimte?
 En waarom zou de zon haar vuren, verflauwend, niet dooven
 op een bepaald oogenblik en dan weer haar licht doen herleven,
 760 als zij sferen passeert in de lucht die haar vlammen bedreigen
 en het vermogen bezitten haar vuur te doen uitgaan en sterven?
 • Waarom kan wèl de aarde de maan op háár beurt berooven
 van haar licht en zelfs bóven de zon staande deze onderscheppen
 — als de maan door de scherp kegelvormige schaduw moet loopen —
 765 maar kan terzelfder tijd geen ànder lichaam passeeren
 onder de maan door, of vóór de schijf van de zon komen glijden,
 dat haar stralen onderbreekt en haar wijd spreidenden lichtkring?
 Anderzijds — als de maan nu straalt met eigen gloed — waarom
 kan zij niet in een bepaald gedeelte der wereld verflauwen,
 770 als zij sferen doorloopt, die haar eigen lichten bedreigen?
 Om te vervolgen — daar ik heb ontvouwd bij ieder verschijnsel
 hoe het heeft zijn verloop aan 't azuur van de machtige wereld,
 zoodat wij de verschillende banen der zon en den maanstand
 775 kunnen doorgronden, alsook de oorzaak die hen in gang zet:
 tevens hoe zij, als hun licht onderschept wordt, kunnen verdwijnen
 en de verwonderde aarde met duisternis kunnen bedekken:
 — alsof zij sluiten de oogen, om dan — den blik weder opslaand —
 langs alle landen den glans van hun helder licht te doen strijken,
 780 keer ik nu terug naar den tijd dat jong was de wereld en aarde's
 landen nog zacht — ik beschrijf de groeisels die zij het eerste
 naar de zoomen van 't licht en den zwerpenden wind wilden tillen.
 Eerst deed allerlei grassen in groene glansen de aarde
 groeien rondom langs de heuvels en over de wijdheid der landen;
 785 vol met bloemen stond, helder van tint, het weiland te stralen.
 En toèn mocht zich de groeikracht der boomen in hun variatie
 teugelloos in de lucht uitvieren, in machtigen wedstrijd.
 Zooals al daad'lijk de veeren, het dons en de haren gaan groeien
 over het lichaam der viervoeters en der gevleugelde vogels,
 790 zóó heeft de jonge aarde toen eerst de planten en struiken

voortgebracht en daarná de levende wezens geschapen,
die op tallooze wijzen en talloos verschillend ontstaan zijn.

Want dat de dieren uit den hemel gevallen zijn is niet moog'lijk,
nòch dat de beesten van 't land uit de krekken der zee kwamen kruipen.

795 Over blijft dat den naam van „Moeder” met recht kreeg de aarde, —
uit de aarde toch immers is alles tot leven gekomen.

Nu ook nog komen menigmaal dieren uit de aarde te voorschijn,
die door regen en stovende zonnearmte verwekt zijn.

't Is daarom niet zoo vreemd, als er toen méér soorten ontstaan zijn,
800 gróótere ook, gevoed door de jonge aarde en hemel.

Eerst kwam al wat gevleugeld is en, bont van kleuren, de vogels
uitgebroed in den tijd van het voorjaar, uit de eieren te voorschijn;
juist als nu de cicaden des zomers vanzelf uit hun teere
huidjes kruipen, op zoek naar voedsel uit drang tot het leven.

805 Zie, toen gaf de aarde voor 't eerst den stervelingen het aanzijn.
Warmte en vocht waren immers in overvloed op de landen.

Zóó kwam het dat overal waar de bodemgesteldheid geschikt was
vliezen begonnen te groeien, met wortels gehecht in de aarde.

Wanneer de tijd was vervuld en 't volgroeide wezen hen scheurde,
810 dat weg wilde uit het vocht en ongeduldig naar lucht werd,

wist dáárheen de natuur de poriën der aarde te richten,
en haar een vocht uit de open kanalen af te doen scheiden,
juist als melk, gelijk nú elke vrouw die een kind heeft gekregen,
zoete melk heeft in overvloed, daar nu de vroegere aandrang

815 van het voedsel in volheid toestroomen gaat naar de borsten.

d' Aarde gaf aan de kind'ren het voedsel, de warmte de kleeding,
't gras een plek om te rusten, een weelde van donzige zachtheid.

Trouwens de jeugdige wereld wist niet wat bittere kou was,
of overmatige warmte en kende de kracht van den storm niet.

820 Alles groeit immers geleidelijk en wint geleid'lijk aan krachten.

Daarom, — nòg eens en nòg eens — met recht kreeg de aarde den naam van
Moeder — en draagt die nòg; daar zij het geslacht van de menschen
zelve voortbracht, en schiep — te bestemder tijd als het ware —
alle dieren, zich uitvierend over het machtige bergland,

825 óók alle vogels der lucht in hun varieerende schoonheid.

Maar daar een grens moet gesteld zijn aan deze vruchtbaarheid, hield dit
op — zooals bij een vrouw die moe is van een lang leven.

Heel de wereld toch wordt door den tijd in gedaante gewijzigd,
achtereenvolgens moet alles van d' eenen staat komen in d' and'ren;

830 géén ding blijft gelijk aan zichzelf: alles is aan 't voorbijgaan.

Alles dwingt de natuur zich te wijzigen en te verkeerēn.

Want er vergaāt iets tot stof, — het verval, vermolmd door de jaren,
't andere groeit in zijn plaats en treedt uit zijn staat van geringheid.
Zóó dus wijzigt de tijd de gedaante van heel deze wereld;

- 835 d' aarde komt achtereenvolgens van d' eenen staat in den and'ren:
wat zij kon scheppen, vermag zij niet meer — wat zij niēt kon, vermag ze.
Talrijk waren toen ook de misgeboorten die de aarde
schiep in haar pogen — er kwamen er vreemd van gestalte en organen:
hermaphroditen, een tusschenvorm, tot geen der sexen behoorend;
- 840 sommige hadden geen voeten, weer anderen misten de handen,
stommen ook waren er bij — zonder mond — en gezichtslooze blinden,
ook verstijfdēn, met leden geheel vergroeid met lichaam,
zoodat zij niets konden doen of ergus heen zich bewegen,
of ontwijken 't gevaar of nemen wat zij behoefden.
- 845 Meer heeft zij van deze monsters en misgeboorten geschapen
maar tevergeefs: de natuur toch ontnam hun de kans om te groeien.
Niet konden zij den bloei, den begeerden, van 't leven bereiken,
evenmin vinden hun voedsel of samentreffen in liefde.
Immers wij zien dat er veel moet samentreffen in de schepping,
- 850 opdat de soorten 't geslacht door voortplanting nieuw kunnen vormen:
voedsel moet er eerst zijn en dan een weg door de organen
waarlangs 't bevruchtende zaad, ontsnapt uit het lichaam, kan vloeien;
opdat het wijfje met 't mannetje zich kan vereenigen, moeten
beide organen bezitten voor 't mingenot en de paring.
855. 't Moet wel dat er toen talrijke diersoorten uit zijn gestorven,
die immers niet het geslacht door voortplanting nieuw konden vormen.
Want elk dier dat gij ademen ziet in de lucht, die doet leven,
heeft of list of kracht of anders vlugheid gekregen
die van den eersten dag af de soort beschermen en behouden.
- 860 Veel zijn er ook die wij, om het nut dat zij bieden, aanvaardēn
en die dus blijven bestaan gesteld onder onze bescherming.
Eerstens — de grimmige leeuwen en alle verscheurende dieren
worden beschermd door hun kracht, de vos door list, 't hert door zijn snelheid.
Maar de licht-slapende honden, trouw en aanhank'lijk, en alle
- 865 soorten die door hun afstamming onder de trekdieren hooren,
óók de woldragende schapen en verder de stoeten van hoornvee, —
toevertrouwd zijn zij alle aan de hoede der menschen, o Memmius.
Want het trók hen te ontvluchten de wilde dieren, te vinden
rust en rijkelijk voedsel, verkregen zonder gevaren;
- 870 en dit schenken wij hun, als loon voor het nut dat zij geven.

- Maar zij aan wie de natuur niets gaf van dit alles, die zelf niet
vrij en naar eigen drift konden leven en òns ook niet bieden
eenig nut, waarom wij het dulden zouden dat hùn soort
onder onze bescherming zijn voedsel zocht en zijn toevlucht,
875 waren natuurlijk een weerlooze prooi en buit voor de and'ren;
alle toch waren geklemd in de wet van hun eigen geaardheid,
totdat het uitsterven van deze soort de natuur heeft voltrokken.
Maar Centauren bestonden niet — trouwens bestaan kunnen nimmer
wezens tweeslachtig van aard en dubbel in hun gestalte,
880 saamgesteld uit een verbinding van ongelijksoortige leden,
zoodat de functie van beide gedeelten niet eender kan wezen.
Dit kan het botste verstand begrijpen uit wat ik laat volgen.
Eerstens — als er drie jaren verstreken zijn heeft het paard zijn
vurige kracht, maar het kind geenszins: want vaak ligt het dan nog
885 in den slaap naar de moederborst, die het de melk gaf, te zoeken:
later, wanneer bij het paard — als het oud wordt — de koppige kracht en
't lichaam aftakelen gaat — moe nu het leven zich terugtrekt —,
dàn pas begint voor het kind de bloei van de heerlijkste jaren
open te gaan en zijn wangen het eerste dons te bedekken.
890 Denk dus niet dat uit menschen en 't dierenras van de paarden
zich kunnen vormen Centauren: weet, dat zij er niet kunnen wezen;
evenmin als de Scyllae — ompantserd met woedende honden,
en met een lijf dat half visch is — en andere derg'lijke schepsels,
waarvan wij zien dat de leden in tweespalt zijn met elkander.
895 Niet kunnen deze gelijk òpbloeien of krachten verzaam'len
voor het lichaam of deze verliezen als de ouderdom daar is;
niet is gelijk wat hun hartstocht in vlam zet, zij passen niet samen
in hun gewoonten, hun lichaam kan niet één voedsel verdragen.
Zóó kan men dikwijls het zien, dat zich langbaardige geiten
900 dik-eten aan dollé kervél, die zwaar vergif voor een mensch is.
En — anderzijds — waar de vlam het rosse lijf van de leeuwen
evengoed pleegt te zengen en te verbranden als alles
wat hier op aarde leeft en een lichaam van vleesch en van bloed heeft,
hoè kan het dan dat — drievoudig èn één — een monster, Chimaira
905 — leeuw van voren, van achteren draak en geit in het midden —
een felle vlam, ontsprongen in 't lichaam zelf, uit zijn bek blies?
Daarom nòg eens — wie zich voorstelt dat, toen de aarde nog nieuw was
en de hemel nog nieuw, ontstaan konden derg'lijke wezens,
— waarbij hij in 't nietszeggend woord „nieuw” zijn eenigen steun vindt —
910 die kan in eenderen trant zoovéél onzin gaan beweren.

- Hij kan vertellen dat toen rivieren van goud door de landen
 overal stroomden, dat boomen juweelen droegen als bloesem,
 of dat een mensch werd geboren met zulk een uitgegroeid lichaam,
 dat dwars over het diep van de zee hij zijn stappen kon zetten,
 915 en met zijn handen in de rondte den heelen hemel kon draaien.
 Want dat er in den grond veel kiemen der dingen geweest zijn,
 in den tijd dat de aarde voor 't eerst de dieren gebaard heeft,
 is in 't geheel geen bewijs dat toen mengvormen van dieren
 konden ontstaan of vergroeiingen van verschillende schepsels.
- 920 Alles toch wat ook nú zoo welig groeit uit de aarde,
 — allerlei soorten van grassen, van graan, van krachtige boomen —
 kan nochtans zich niet voortplanten door onderlinge verbinding;
 maar ieder ding zet zich voort op zijn eigen wijze en alle
 houden volgens een vaste natuurwet hun eigen karakter.
- 925 Echter een menschengeslacht heeft toen geleefd op de aarde
 hard, zooals het moest zijn, — uit de harde aarde geschapen,
 met een structuur van grooter en steviger beend'ren van binnen
 terwijl het vleesch werd gevormd door een weefsel van krachtige spieren;
 een dat niet makk'lijk door kou of door warmte werd overmeesterd,
 930 noch aan vreemd voedsel bezweek of eenige ziekte van 't lichaam.
 Vele reeksen van jaren, dat wentelt de zon aan den hemel,
 voerden zij een bestaan in den zwerfvenden trant van de dieren.
 Niemand was er die sterk den gebogen ploeg wist te sturen,
 niemand die het verstond met het ijzer den grond te bewerken
- 935 of jonge stekken te planten in de aarde of met het snoeimes
 af van krachtige boomen de doode takken te kappen.
 Wat zon en regen hun schonken en wat de aarde deed groeien
 uit zich zelf, was een gave, genoeg om hun wenschen te stillen.
 Tusschen de eiken, met trossen van eikels, vonden zij voedsel
- 940 meestal; haagappelvruchten, die gij nu in wintersche dagen
 zich ziet zetten tot rijpheid en purper worden van kleuren,
 droeg de aarde ook toen — alleen veel rijker en grooter.
 Veel deed verder de nieuwe, ontluikende staat van de aarde
 op komen aan grove planten, voor d' armen mensch nog een weelde.
- 945 Dan, om te stillen den dorst riepen lokkend rivieren en bronnen;
 zooals nu hoog uit de bergen een nederstorten van water
 klaterend roept uit de verte de stoeten der dorstige dieren.
 Verder — van zwerftochten kenden zij plekken in 't bosch waar de nymfen
- 950 woonden — dáár, wisten zij, kwam te voorschijn een helder, beweeg'lijk
 water, stroomend in overvloed over de vochtige rotsen,

vochtige rotsen, overgroeid met groene beparelde mossen;
 en ook kenden zij bronnen uit de vlakte geweld en ontsprongen.
 Maar nog niet wisten zij dingen met vuur te bewerken, of te dekken
 't lichaam met huiden als kleeding, een buit behaald op de dieren;
 955 maar zij leefden in de diepte van 't bosch en in holen van bergen,
 en tusschen struiken verborgen zij 't lichaam, ruig en verwaarloosd,
 om den striemenden wind en den stroomenden regen te ontwijken.
 Ook konden zij het belang der gemeenschap niet peilen, zij wisten
 niet het verkeer met elkaar aan gewoonten en wetten te binden.

960 Wie door een gunstige kans een prooi greep, sleepte die mede;
 ieder toch had geleerd voor zich zelf te vechten en te leven.
 En in de bosschen bracht Venus te zamen die elkaar zochten;
 immers de vrouw werd gewonnen daar zij ook zelve begeerde,
 of door de driftige kracht van den man en zijn dwingenden hartstocht,

965 of voor het loon van wat eikels, haagappels of kost'lijke peren.
 Op hun verbazende kracht vertrouwend, op handen en voeten,
 maakten zij rusteloos jacht op de wilde dieren der bosschen,

[975] met geslingerde steenen en 't lompe gewicht van hun knodsen.

[968] Vele versloegen zij er, zij ontweken er enk'le verscholen.

970 [969] Borst'lige zwijnen gelijk, legden zij het verwilderde lichaam

[970] naakt ter neer op den grond, door het nachtelijk uur overvallen,

[971] zich diep weg in een laag van loof en gebladerte nest'lend.

[972] Niet echter zochten met luid misbaar zij de zon en het daglicht

[973] over de velden, beangst omdolend in 't nachtelijk donker;

975 [974] maar zij wachtten in zwijgen en diep in den sluimer gezonken,

tot met rossige fakkel de zon licht ontstak aan den hemel.

Immers zij waren van kleinaf gewend te bemerken dat altijd
 in afwisseling duister en daglicht werden geboren.

Er was geen reden dat ooit verwond'ring bij hen zou ontwaken,

980 of ongerustheid dat eeuwig zou liggen over de landen

nacht — in oneindigheid dóór — als het zonnelicht weg was genomen.

Veeleer was het een kwelling dat wilde dieren zoo dikwijls
 jammerlijk hun de slaap verontrustten met dreiging en angsten.

Opgejaagd vluchtten zij weg uit hun woning onder de rotsen,

985 als een razende ever of sterke leeuw in de buurt kwam;

en in 't holst van den nacht moesten zij verlaten in doodsangst
 voor deze grimmige gasten hun bed, gestapeld uit blaad'ren.

Oov'rigens hoefden niet meer dan nú de geslachten der menschen

't zoete licht van het leven, dat weg ging glijden, te laten.

990 Immers wél werd toen vaker een enkele van hen gegrepen,

en was een levende prooi voor de dieren, geklemd in hun tanden;
gillend klonk door het bosch en over de bergen zijn roepen
als hij het levende graf zich in levenden lijve zag ingaan.

Maar zij die door de vlucht zich nog redden, het lichaam geschonden —
995 riepen later, de trillende handen aan de vrees'lijke wonden
houdend, het doodenrijk aan met hartverscheurende kreten;
totdat zij moesten sterven, in gruwelijk krampende pijnen,
hulpeloos, van de zorg die hun wonden vroegen niet wetend.
Maar niet stonden er duizenden onder de wapens, die één dag
1000 doemde ten doode; en niet sloeg de zee met beukende branding
schepen en hun bemanning te pletter tegen de rotsen.

Nutteloos was het, vergeefs, dat soms de zee in zijn woede
storm liep — of balsturig dit zinneloos dreigen weer staakte.
Immers er was toen geen mensch dien lokkend de rustige spiegel
1005 listig met zijn lachende golfjes vermocht te verleiden.

[Toen lag de heillooze kunst van de scheepvaart nog in het duister.]
Toentertijd deed gebrèk aan voedsel 't verkommerde lichaam
sterven — nú daarentegen is 't overdaad die in den dood drijft.
Zij hebben vaak het vergif in onwetendheid voor zich zelve
1010 ingeschonken — nú zijn ze wel slimmer en geven het and'ren.
Toen zij hutten, vellen van beesten en vuur zich verschaffen,
en de vrouw, gepaard met den man, van één het bezit werd . . .

[lacune]

werden bekend, en zij zagen de kinderen uit hen geboren;
toen ging het menschengeslacht iets van zijn hardheid verliezen.

1015 Immers het vuur heeft gemaakt dat de lichamen, kleumend, de koude
niet meer zóó — met den hemel als dekking — konden verdragen.
Venus verzwakte hun kracht en de kinderen hebben van de ouders
met hun aanhaligheid licht gebroken de norsche gestemdheid.

Toen ook begonnen de naburen onderling vriendschap te sluiten,
1020 wenschende elkaar wederzijds voor geweld en schending te sparen;
en zij vroegen elkander bescherming voor kind'ren en vrouwen,
door met geluiden en gebaren in stameltaal te beduiden
dat het een plicht was voor allen zich over de zwakken t'ontfermen.

Toch kon niet overal eensgezindheid worden geboren,
1025 doch een aanzienlijk gedeelte ontzag de afspraak schroomvallig,
anders was 't menschenras reeds toen volkomen vernietigd,
en had de voortplanting van het geslacht niet tot nu kunnen duren.
Dan de verschillende klanken der taal: die dreef de natuur hen

- uit te stooten; behoefte muntte de namen der dingen;
- 1030 niet zooveel anders als wij bij kinderen opmerken kunnen dat tot gebaren hen drijft juist 't onbeholpene spreken, — dit doet hen met een vingertje wijzen naar wat om hen heen is. Ieder voelt toch welk gebruik hij maken kan van zijn vermogens. Vóórdat de horens bij 't kalf op den kop dóórkomen naar buiten,
- 1035 stoot het daarmee in drift en begint een denkbeeldigen aanval. Ook de jongen van panters, de welpen van leeuwen, zij trachten dan al met klauwen en pooten en bijten zich te verweren, als er nog nauwelijks tanden en klauwen bij hen gegroeid zijn. Verder zien wij hoe vogels van allerlei soort op hun vleugels
- 1040 steunen, en van hun wieken de trillende draagkracht probeeren. Daarom, — te denken dat toèn iemand ieder voorwerp een naam gaf en dat de menschen van hèm de eerste benamingen leerden, dwaasheid is het. Want waarom kon hij dit alles met woorden
- 1045 aanduiden en van de taal doen ontstaan de verschillende klanken, maar moet men meenen dat and'ren terzelfder tijd dit nièt konden? Buitendien, als niet anderen óók door middel van woorden onderling hadden verkeerd, vanwaar werd het begrip van hun nut dan juist in dien mensch geplant, — vanwaar had hij 't oorspronk'lijk vermogen om te weten en te zien in den geest wat hij wilde scheppen?
- 1050 Evenmin zou één mensch de massa er toe kunnen dwingen en àfrichten om de namen der dingen precies te gaan leeren. 't Zou ook niet makkelijk wezen om bij te brengen aan dooven wat zij hadden te doen; want nooit hadden zij dit verdragen, nimmer ook zich geschikt als men hun nog lang aan de ooren
- 1055 met onbegrepene klanken zonder zin had staan schreeuwen. Eindelijk — wat is hieraan in zóó hooge mate bevreemdend, als het menschengeslacht — dat stem en tong had — de dingen naar den verschillende indruk aangaf met verschillende woorden, wanneer het stomme vee, wanneer de dieren in 't wild zelfs,
- 1060 in het geluid dat zij geven, steeds wisselen en varieeren al naar het angst is of pijn, of blijdschap wat door hen héén gaat? Hiervan kan men zich toch door gewone feiten overtuigen. 'n voorbeeld: wanneer valsch grommend de grove Molossische honden 't weeke der lippen optrekken, de sterke tanden ontblootend,
- 1065 dreigt heel anders 't geluid uit hun woedend gerimpelde snoeten dan wanneer vrijuit zij blaffen en vullen de ruimte met klanken. Maar als hun jongen liefkoozende zij met de tong willen likken, of met de pooten hen ómgooien en, naar hen happende, zachtjes

- met voorzichtige tanden net doen of ze dóór willen bijten,
 1070 komt hierbij er een vleiende klank in hun keffen, heel anders
 als het bassen wanneer ze alleen in huis zijn, of als ze
 jankend — het lichaam plat — een pak ransel zoeken te ontkomen.
 Schijnt ons ten slotte het hinniken ook niet verschillend te wezen,
 wanneer de hengst, in de pracht van zijn jeugd, zich tusschen de merries
 1075 uitviert, als de gevleugelde god hem zijn sporen doet voelen,
 en — de neusgaten gesperd — hij brieschend zich rust tot den aanval —
 èn wanneer door iets anders z'n lichaam zoo rilt en hij hinnikt?
 Eind'lijk, 't geslacht der gevleugelden, bont van kleuren de vogels,
 roofvogels en zeearenden en duikers, die in de zilte
 1080 golven der zee hun voedsel zoeken uit drang naar het leven:
 héél anders is het geluid van hun kreten op andere tijden
 dan bij hun vechten om voedsel en als zij hun prooi in gevaar zien.
 En een deel ook verandert, méé met den gang der seizoenen,
 hun schor-klinkend geroep; zoo het oude volk van de kraaien
 1085 en van de raven de zwermen, al naar zij roepen om regen
 — naar het heet — en een andere maal om wind en om stormweer.
 Dus — als verschillende emoties de dieren zelfs ertoe brengen
 — hoewel zij missen de spraak — telkens and're geluiden te geven,
 hoeveel natuurlijker is 't dat de mènschen van toen het vermochten
 1090 het verschillende telkens met anderen klank te beduiden!
 Dan — opdat ge hierbij in stilte niet met een vraag zit:
 't was door den bliksem dat neersloeg het vuur voor de menschen op aarde
 in den beginne — vandaar verspreidt zich alles wat vuur is.
 Telkens toch zien wij iets branden, geënt door de hemelsche vlammen
 1095 lichter laaie, als insloeg het vuur van een schicht uit den hemel.
 Trouwens, als in zijn kroon, die meetrilt onder de vlagen,
 gloeien gaat over zijn takken een boom die tegen een boom leunt,
 schieten onder de driftige wrijving de vonken te voorschijn;
 soms zien wij van een vlam de helle tinteling springen,
 1100 als langs en over elkaar de stammen en takken gaan schuren.
 Door beide oorzaken kan aan den mensch het vuur zijn gegeven.
 Daarna — om voedsel te koken en boven de vlammen te stoven
 leerde de zon hun; zij zagen dat allerlei rijpende zacht werd
 in de natuur, door den gloed overmocht en het stekende schijnen.
 1105 Ied'ren dag leerden zij meer hun voedsel en vroegeren leeftrant
 wijzigen door nieuwe vondsten en vuur, naar 't voorbeeld van hen die
 vooraan stonden in vernuft en het hechte bezit van hun wijsheid.
 Steden te stichten begonnen en burchten te bouwen de vorsten

- tot een verdedigd bezit voor zichzelf en tot een toevlucht;
 1110 en zij verdeelden de akkers en wezen het vee toe aan ieder
 al naar hij schoonheid bezat en kracht en verstand'lijken aanleg;
 schoonheid immers had toen hoog gezag en kracht was in aanzien.
 Later is het bezit ontdekt en het goud is gevonden,
 dat moeiteloos en de sterken en de schoonen hun eer heeft ontnomen;
 1115 immers in het gevolg van den rijke loopen gemeenlijk
 zelfs wie het allersterkst en van lichaam het schoonst zijn geschapen.
 Doch als iemand zijn leven bestuurt naar het zuivere inzicht,
 is 't voor den mensch een weidsche rijkdom sóber te leven,
 rustig van geest; want er is immers nooit gebrek aan 't geringe.
 1120 Maar beroemd wilden zien de menschen zichzelf en machtig,
 dat op een hecht fundament hun fortuin zou kunnen berusten
 en — in gezetenheid — zij hun leven kalm konden slijten.
 Zinneloos! — immers om tot dien hoogen staat te geraken
 maakten zij in hun naijver den weg er naar toe tot één doodsangst;
 1125 en nóg — juist op den top — als een bliksem, trof hen bij tijden
 nijd — en deed hen ontluisterd neerstorten in Tartarus' vaalheid.
 [1131] Nijd immers — juist als het weerlicht — pleegt bij voorkeur te schroeien
 [1132] hooge toppen — en alles wat uitgaat boven 't gewone.
 [1127] Daarom is het dan ook véél beter in rust zich te schikken
 [1128] dan te willen onderwerpen de wereld en 't rijk te regeeren.
 [1129] Daarom, láát hen — vergeefs — bloed zweeten tot zij bezwijken,
 [1130] waar zij verdringen elkaar op 't benepen pad van de eierzucht;
 immers zij proeven het leven met andermans mond en hun wenschen
 vormen zij naar wat men zegt — méér dan naar eigen bevinding.
 1135 Evengoed geldt dit voor nu als voor morgen — en zoo was het vroeger.
 Koningen werden vermoord en uit zijn staat was gevallen
 het voormalig gezag van tronen en vorst'lijke scepters
 en de fonk'lende kroon van het hoofd des heerschers, bebloed nu,
 rouwde onder de voeten van 't volk om zijn machtige glorie;
 1140 gretig wordt immers vertrapt wat vroeger tè zeer gevreesd is.
 Zoo was alles gekomen tot zware verworping en gisting, —
 ieder begeerde voor zich de macht en 't gestoelte der eere.
 Toen wees een groep op de noodzaak om zich magistraten te kiezen,
 en vast te stellen het recht, dat men zich zou voegen naar wetten.
 1145 't Menschengeslacht, het moede te leven onder bedreiging,
 leed aan 't getwist met elkaar; en daarom boog het zichzelf
 des te gereeder vrijwillig voor 't strikte recht en de wetten.
 Want, omdat in zijn woede een ieder feller zich rustte

- tot zijn wraak dan nú is vergund door reed'lijke wetten,
 1150 werd het den menschen een walg te leven onder bedreiging.
 Sedert bevekt de vrees voor straf de lusten des levens.
 Ieder wordt immers omstrikt door willekeur en door onrecht;
 en deze keeren gemeenlijk terug tot hem die ze stichtte, —
 want niet gemakkelijk is het om kalm en vreedzaam te leven
 1155 voor wie schond door zijn daden de bindende wetten des vredes.
 Immers óók al ontkomt hij den blik van goden en menschen,
 tóch moet hij dragen den twijfel of 't eeuwig verborgen zal blijven.
 Want men vertelt dat velen zoo vaak als ze praatten in droomen,
 of als zij ijlden in koorts —, zichzelf brachten aan 't daglicht
 1160 en hun misdaden — zoo lang verborgen — aan elk openbaarden.
 Nu welke oorzaak 't begrip „der goden almacht” bij groote
 volkeren heeft verbreid en de steden met altaren vulde,
 menschen dreef te verrichten de plechtige ritën, wier staatsie
 thans zich bij hooge feesten op gewijden grond gaat ontplooiën;
 1165 wáárvandaan nú nog diep in den mensch geworteld die angst is,
 die nieuwe godentempels verrijzen doet op de heele
 aarde en de menschen in stoeten er heen drijft op feest'lijke dagen, —
 't is niet zoo moeilijk hiervan een verklaring te geven met woorden.
 Immers toèn reeds ontwaarden de sterf'lijke menschen der goden
 1170 weergalooze verschijningen wakende in de verbeelding;
 maar méér nog in den droom — gegroeid tot wondere grootte.
 Dezen dichtten zij dan bewustzijn toe — want zij schenen
 statig zich te bewegen en hooge woorden te spreken,
 even voornaam als hun stralend schoon en trotsche vermogens.
 1175 En zij kenden hun toe het eeuwige leven, daar altijd
 weer verscheen hun gelaat en onaangetast bleef hun gestalte;
 maar toch voornaam'lijk omdat met zulke krachten gekroonden
 niet zoo licht door één macht — dachten zij — konden worden gebroken.
 En hun geluk was daarom — zoo dachten ze — uitzonderlijk heerlijk,
 1180 omdat de vrees voor den dood géén hunner kon verontrusten,
 èn omdat men — in den droom — zooveel wonderen hen zag verrichten
 zonder dat aan henzelf iëts van moeizaamheid viel te bespeuren.
 Dan zagen zij in het plan des hemels de onwrikbare orde
 en 't regelmatig verloop van de wisseling in de seizoenen, —
 1185 doch de oorzaken daarvan vermochten zij niet te doorgronden.
 Zóó was hun slechts de uitweg gelaten om alles den goden
 toe te schrijven en te vinden dat alles op hùn wenk geschiedde.
 En in den hemel plaatsten zij woning en zetel der goden,

- daar langs den hemel men nacht en maan hun baan zag beschrijven, —
 1190 maan en dag en nacht en de strenge nacht'lijke sterren,
 dwalende lichten aan den hemel en vurig strepende vlammen,
 wolken, regen en zon, sneeuw, storm en weerlicht en hagel,
 't plotseling rommelen — en dan de zwaar narollende slagen.
 O rampzalig geslacht der menschen, dat van de goden
 1195 dit als daden beschouwde en grimmige boosheid hun toeschreef! —
 Hoeveel zuchten verwekte het toen voor zichzelf, hoeveel wonden
 nu voor ons, hoeveel tranen voor hen die straks op ons volgen!
 Dat is geen vroomheid, zich telkens — het hoofd omhuld — te vertoonen
 toegekeerd naar een steen en naar alle altaren te loopen;
 1200 plat zich te gooien op den grond, te strekken de palmen der handen
 recht naar de tempels der goden en over het altaar te spatten
 bloed van dieren, zoomin als gelofte te rijen aan gelofte, —
 veeleer vredig van geest alle dingen te kunnen aanschouwen.
 Want als naar 't firmament der oneindige wereld wij opzien
 1205 boven ons en den aether, bezet met tint'lende sterren,
 en wij dan moeten denken aan zon en maan in hun banen;
 diep in ons begint dan — eerst verstikt onder andere zorgen —
 wakker te worden ook deze angst en het hoofd op te steken,
 1210 of tegenover ons toch niet der goden oneindige almacht
 staat, die de lichtende sterren doet gaan in verschillende banen.
 Immers de weif'lende geest tobt zich af uit armoe aan inzicht,
 of er nu wel is geweest een kiemkrachtig ontstaan van de wereld
 of er een einde ook is; tot hoe lang de muren der wereld
 van dit rust'loos bewegen de spanningen kunnen verduren, —
 1215 of dat zij — door de godheid met eeuwig bestaan begenadigd —
 glijdende voort door de eeuwige reeks van jaren op jaren,
 van den onmeetbaren tijd de bestorming kunnen braveeren.
 Verder — wiè is er dien niet het hart van vrees voor de goden
 samenkrimpt, — die niet het lichaam kromt in zijn doodsangst,
 1220 als door den vrees'lijken slag van den bliksem de schroeiende aarde
 beeft en over den grooten hemel een rommelen narolt?
 Sidderen dan niet de volken, de naties? — hooghartige heerschers
 krimpen zij niet in elkaar, geslagen van vrees voor de goden,
 of toch niet voor een lage daad, een vermetele uiting,
 1225 nu het zware uur van vergelding en straf is gekomen?
 Ook als met woedende kracht op zee het vliegende stormweer
 wegveegt over het water den vloot-admiraal en met dezen
 heel zijn geweldige macht van olifanten en troepen,

- zoekt hij dan niet met geloften de gunst der goden en bidt hij
 1230 niet in zijn angst dat de storm mag bedaren en keeren tot mee-wind?
 IJdel vragen — hoe vaak wordt hij niet in een werv'lenden rukwind
 meegenomen en tòch naar doods afgronden gezogen? —
 Zóózeer is er in 't menschlijk bestaan een macht die verborgen
 afbraak verricht — en de trotsche dreiging der roeden en bijlen
 1235 schijnt te vertrappen en dit wil zien als een spel voor zichzelf.
 Eind'lijk — als heel de aarde gaat sidderen onder de voeten,
 steden reeds liggen als bouwval en and're met instorting dreigen,
 is het dan wonder dat zich de stervelingen verneed'ren,
 machten bovennatuurlijk en onweerstaanbaar aanvaardend
 1240 in het heelal van goden, die alles kunnen besturen?
 Om te vervolgen — ontdekt zijn het koper, het goud en het ijzer,
 en tegelijk het gewicht van het zilver en 't lood in zijn zwaarte,
 waar het vuur met zijn hitte onafzienbare wouden verbrand had,
 langs de massale bergen, — òf doordat insloeg de bliksem,
 1245 òf wel doordat de menschen, in 't bosch elkander bestokend,
 òpjoegen tegen den vijand het vuur om er schrik in te brengen.
 't Kan ook zijn dat zij, verlost door den goeden grond, wilden ruimen
 't bosch voor vruchtbare akkers of wel het tot weidegrond maken,
 òf begeerden te dooden het wild, met buit zich verrijkend.
 1250 Want men is eerder begonnen te jagen met vuur en met valkuil,
 dan met het spannen van netten in 't bosch en de drijfjacht met honden.
 Hoe dit ook zij — en door welke oorzaak de gloed van de vlammen
 't bosch met angstwekkend loeien had weggevreten tot aan de
 uiterste wortels, de aarde diep-in met hitte doortrekkend —,
 1255 vloeien kwam uit de gloeiende aad'ren, in de kuilen der aarde,
 kruipende naar elkaar toe een stroompje van goud en van zilver,
 ook van koper en lood. En later, als het gestold was,
 en zij het op den grond met zijn heldere kleur zagen blinken,
 raaptten zij 't op door zijn glimmen gepakt en het spel van zijn glanzen;
 1260 dan zagen zij dat het was gevormd als zuivere afdruk
 van de holte waarin het metaal was gelopen te voren.
 Toèn drong het tot hen door dat dit, in den vuurgloed gesmolten,
 uit kon loopen in den vorm en den omtrek van tallooze dingen;
 verder dat het tot spitsen van de uiterste scherpte en fijnheid
 1265 op de snede kon worden geplet door hameren en hameren;
 om zich wapens te smeden en ook om de bosschen te kappen,
 om te bewerken het hout, om gladde balken te schaven
 en te voorzien van gaten, met boor, met guds en met beitel.

- Evengoed trachtten zij dit aanvank'lijk met goud en met zilver
 1270 als met brons — dat den zwaarsten druk braveert — te verrichten.
 Vruchteloos — want het gaf mee, niet sterk genoeg was de materie;
 zij waren niet — als het brons — geschikt voor harderen weerstand.
 Sedert was hooger in waarde het brons — het goud lag geminacht,
 omdat het nutteloos was, met zijn punt die òmhoog en stomp werd.
- 1275 Nu ligt het bròns, en de eereplaats is door het goud ingenomen.
 Zóó verandert de went'lende tijd het lot van de dingen.
 Wat van waarde geweest is, verliest elk aanzien uiteind'lijk;
 't andere komt in zijn plaats en treedt uit zijn staat van geringheid.
 Dag aan dag wordt het meer gezocht; men kroont zijn ontdekking
 1280 in triomf; ongemeen is onder de menschen zijn aanzien.
 Nu — op welke manier is ontdekt de materie van 't ijzer,
 makkelijk kunt ge alléén op uzelf dit nagaan, o Memmius.
 Wapens waren oorspronkelijk handen, nagels en tanden,
 steenen later en takken, gekraakt van de boomen in 't bosch af;
- 1285 dan de vlam en het vuur, van het oogenblik dat zij ontdekt zijn.
 Daarna zag men van 't ijzer en brons de mogelijkheden;
 eerder heeft men geleerd om brons te bewerken dan ijzer,
 beter hanteerbaar is toch zijn materie, zijn vindplaatsen talrijk.
 't Was met brons dat zij werkten op 't land, met brons dat de krijgers
 1290 hóóg deden golven den strijd en wreed verwondingen zaaiden,
 roofden het vee en de akkers; want makkelijk viel nu aan deze
 met hun wapenen alles ten prooi wat weerloos en naakt was.
 Toen begon langzamerhand het zwaard van ijzer te komen
 en men zag in verachting de bronzen sikkels geraken.
- 1295 't Was met het ijzer dat zij den akkergrond òm gingen leggen,
 en dat de onzekere krijg geëffend werd in zijn kansen.
 Eerder wist men gewapend de flanken van 't paard te bestijgen
 en het te sturen met teugels — terwijl met de rechterhand vechtend —
 dan op den tweespan-wagen de oorlogskans te trotseeren.
- 1300 Eerder wist men te mennen het span dan twéemaal twee paarden,
 en dan gewapend te staan op den sikkeldragenden wagen.
 Dàn zijn Lucaansche buffels — de torsers van torens, de monsters
 slangenslurvig — op vechten en verdragen van pijn door de Puniërs
 afgericht en op 't zaaien van schrik in de rijen der krijgers.
- 1305 Zóó heeft de sombere tweedracht het een na het ander geschapen
 om een verschrikking te zijn voor de volkeren onder de waap'nen,
 zóó deed zij dag aan dag van den strijd de gruwzaamheid groeien.
 Stieren trachtten zij ook in het krijgsbedrijf te gebruiken,

- everzwijnen probeerden zij aan te hitsen op den vijand.
 1310 Enkelen ook lieten los voor hun rijen grimmige leeuwen,
 met hun gewapende temmers, hun onbarmhartige meesters
 die hen moesten regeeren en vast aan de kettingen houden.
 Machteloos pogen — de dieren, verhit door het roekeloos moorden,
 stortten zich in razernij en blindelings op de ruiters
 1315 schuddende wild met den kop en de vreeselijk vliegende manen, —
 en bij hun brullen vermochten de ruiters den doodsangst der paarden
 niet te bedaren en hen bij het bit naar den vijand te keeren.
 Uitgetart namen de leeuwen in 't wilde hun sprong — en zij stonden
 recht tegenover wie aankwam en beten hen in de gezichten,
 1320 of zij grepen de krijgers, hen stil van acht'ren besluipend;
 klauwend drukten zij dan hun slachtoffers tegen den grond aan,
 diep ingewoeld met hun sterke tanden en hakende nagels.
 Hoog op de horens namen de stieren hun meesters, zij traptten
 hen met de pooten, — zij groeven in den buik en de flanken der paarden
 1325 zich met de horens en woelden in dollen woede den grond om.
 Op de eigen menschen stieten hun sterke tanden de zwijnen;
 kleurende met hun bloed de gebroken schichten, vervaarlijk,
 1329 brachten zij dood en verderf in de drommen van ruiters en voetvolk.
 1330 Want, gesprongen opzij, ontweken de paarden hun driftig
 stooten en steigerden steil omhoog in de lucht met hun pooten.
 't Was vergeefs; want men zag ze — de pezen van ond'ren doorsneden —
 zakken ineens en dan, dof vallend, zinken ter aarde.
 Meende men thuis deze dieren voldoende te hebben getuchtigd,
 1335 losbreken zag men hen nú — in het uur dat alles op 't spel stond —
 door de wonden, 't geschreeuw, het vluchten, de schrik, de verwarring.
 In de hand hen te houden — het bleek volslagen onmooglijk;
 't werd tot een wilde vlucht van allerlei soorten van dieren, —
 zooals dikwijls nu nog de Lucaansche buffels, bezeerd door
 1340 't ijzer, op hol slaan en eerst nog danig toetaak'len hun meesters.
 [Als 't wáár is dat zij dit deden. — Maar nauw'lijks geloof ik dat zij niet
 wat kon gebeuren vermochten in den geest te voorzien en te voelen,
 vóórdát deze verschrik'lijke ramp zich voltrok aan hen allen.
 Eerder kunt gij dit gebeuren op het heelal gaan betrekken
 1345 — op verschillende werelden, ontstaan op verschillende wijze —
 dan op één speciaal, willekeurig stukje der aarde.]
 Doch deze strijdwijze kozen zij minder uit hoop om te winnen
 dan om den vijand te pijnigen — moesten zij zelf er voor sterven —
 als op hun aantal zij niet konden bouwen en wapens ontbeerden .

- 1350 Kleeren van huden genaaid droeg men vóór geweven bedekking,
't weefsel kwam ná het ijzer; met ijzer maakt men den weefstoel,
anders kan men zóó fijne werktuigen nimmer vervaardigen:
kleine staafjes en klosjes en spoeltjes en gonzende stangen.
Eerder dreef de natuur de mannen om wol te bewerken
- 1355 dan de vrouwen, want in kunstvaardigen zin wint het verre
en in schrandeheid over 't geheel het geslacht van de mannen.
Tot dit voor schande verklaarden de stugge bewerkers van de akker,
vorderend dat zij dit aan vrouwenhand zouden laten;
en dat ook zij hun aandeel in 't zware werk zouden dragen,
- 1360 om in moeizamen arbeid hun handen en lichaam te harden.
Verder het voorbeeld tot zaaien en ook van het enten den oorsprong
gaf aanvankelijk zèlf de natuur, de moeder der dingen,
daar bij de boomen de vallende vruchten en eikels al spoedig
òpslag van jonge kiemplanten uit deden loopen beneden;
- 1365 zóó kwamen zij op den inval om loten te enten op de takken
en nieuwe stekken in den grond te gaan pooten over de velden.
Telkens en telkens probeerden ze een andere teelt op hun dierbaar
klein stukje land, — en zij zagen de wilde vrucht zich vereed'len,
door de toewijding en liefde waarmee zij hun akker bebouwden.
- 1370 Dag aan dag drongen zij méér het bosch achteruit naar de bergen
zoodat vrij kwam de grond beneden voor de ontginning,
en zij weidegrond, meertjes en beekjes, bouwland en rijke
wijngaarden hadden op heuvels en vlakten, terwijl van d' olieven
zilvergroeën afgeteekend de rij daartusschen kwam loopen,
- 1375 uitgelijnd over de heuvels, het laagland en de valleien.
Nu ziet gij geschakeerd in wiss'lende schoonheid de landen
met van afstand tot afstand een prachtige vruchtboom als sieraad,
en als een haag langs den rand het gezonde gewas van het kleinhout.
't Smeltend vogelgeluid — dit na te doen met de lippen
- 1380 is er lang reeds geweest vóórdát zoetvloeiende lied'ren
vrijuit te zingen vermocht de mensch en de ooren te streelen.
't Was het eerst van den wind door de holle halmen het suizen
dat den landman geleerd heeft op scheerling-pijpjes te blazen.
Toon voor toon heeft hij dan geleerd het jubelend klagèn
- 1385 dat ontspringt aan de fluit door de vingers betast van de spelers, —
't fluitspel, dat werd ontdekt in het diepst van het bosch, op de bergwei
in der herders verlaten gebied en goddelijk mijm'ren.
Zóó bracht het één na het ander de tijd geleid'lijk te voorschijn,
't ging door de rede zich dan naar de zoomen van 't licht toe ontvouwen.

- 1390 Dit was hun voor het hart een zoete streeling, een vreugde,
nâdat de honger gestild was; want daar wordt alles behaag'lijk.
Dikwijls dan, uitgestrekt in het zachte gras met elkander,
waar voorbij ging de beek en een zware boomkroon zijn takken
spreidde, deden zij zich te goed met simpele vreugden,
- 1395 dit het liefst wanneer lachte de hemel en de seizoenen
bloemen als stippeltjes kleur door het groene gras gingen strooien.
Scherts was er dan en gesprek met elkaar en verrukkelijk schaat'ren
altijd weer, — want toen was het de bloeitijd der land'lijke Muze.
Dan ook omkransten zij hoofd en schouders, de invallen volgend
- 1400 van een uitbundige pret, met guirlanden van bloemen en blaad'ren,
dwârs tegen iedere maat gingen zij aan het danspassen maken
log, en log was het stampen der voeten op Moeder-Aarde.
Daardoor brak dan weer los gelach en verrukkelijk schaat'ren,
want dit alles was frisch nog en nieuw en tmeer dus een wonder.
- 1405 Moesten zij waken, dan was er toch zóó voor den slaap een vergoeding:
't buigen — op tallooze wijzen — der stem, het geluid te schakeeren,
of langs de rieten fluit met spitse lippen te glijden;
en zóó houden de wakers des nachts dit gebruik nog in eere
waarbij zij leerden te letten op allerlei rhythmten, — intusschen,
- 1410 niêts meer wordt er door hèn gepuurd aan zoete genieting,
dan in zijn bosschen genoot het geslacht van de zonen der aarde.
Want het geschenk van het heden — zoo wij niet te voren ontwaarden
iets nog zoeter — behaagt ons het meest en schijnt onweerstaanbaar;
later wordt dan gemeenlijk iets beters ontdekt, wat dit alles
- 1415 omwerpt en onzen smaak tegenover het vroegere wijzigt.
Zoo werd de eikel als voedsel versmaad en zóó lag verlaten
't leger, gestapeld uit lagen van gras met een dekking van blaad'ren.
't Dierenvel lag evenzoo als dracht veracht'lijk versmeten,
waarvan — denk ik — toch ééns de ontdekking zoo'n afgunst verwekt heeft,
- 1420 dat wie als eerste het droeg door sluipmoord heeft moeten sterven.
En nôg hebben de moordenaars 't vechtend in stukken getrokken
— bloeddoordrenkt — en vermochten het niet zich ten nutte te maken.
Toèn om een dierenhuid, nú om goud en purper is 't leven
zorgen-bezeten en mart'len de menschen zich af met te vechten;
- 1425 't zwaarste echter op ôns ligt de schuld, geloof ik, geladen.
Immers, kou was een folt'ring als naakt — zonder dierenvel — stonden
deze zonen der aarde; ôns schaadt het niet als wij missen
't purp'ren gewaad, dat met goud en rijk borduursel bestikt is,
als maar een simp'le kleedij ons tegen de kou kan beschutten.

- 1430 't Is dáárom dat de menschen om nièt en vruchteloos zwoegen,
 altijd door en met ijdele zorgen het leven vermorsen,
 omdat zij blijkbaar niet weten hoe er een grens moet gesteld zijn
 aan het bezit en tot waar kan reiken de zuiv're genieting.
 Dit heeft langzamerhand het leven gebracht in de branding
- 1435 en òpgestuwd uit de diepte het zware getij van den oorlog.
 Echter — de wakende sterren aan 's werelds went'lenden koepel,
 zon en maan, die spreiden rondom den glans van hun lichtkring,
 gaven den menschen begrip van den ommevang der seizoenen
 en hoe zich alles voltrekt naar plan en geregelde orde.
- 1440 En reeds leefden zij veilig, versterkt achter stevige torens,
 en werd de aarde — verdeeld, verkaveld in stukken — ontgonnen;
 reeds droeg het water als bloemen de zeilbeveugelde schepen,
 reeds hadden zij bij verdrag zich hulp van verbond'nen verzekerd,
 toen in hun zangen de dichters de daden der menschen begonnen
- 1445 over te leev'ren; het schrift is niet zooveel eerder gevonden.
 Daarom kan naar wat vroeger gebeurd is nimmer terugzien
 ònze tijd, tenzij het verstand hier blootlegt de sporen.
 Schepen, ontginnen van 't land, de bouw van vestingen, wetten,
 wapens, aanleg van wegen, kleedij en verdere winsten
 van dezen aard en àl de verfijndste vreugden des levens:
 schilderkunst, poëzie, volmaakt gebeitelde beelden —
 oefening en daarnaast het pogen van 't wakkere denken
 brachten hen langzaam hierheen — zij gingen schrede voor schrede.
 Zóó bracht het een na het ander de tijd geleid'lijk te voorschijn,
 rede bewoog het om zich naar de zoomen van 't licht te ontvouwen.
 Want zij zagen in den geest het eene licht na het and're
 aangaan — scheppend totdat den steilsten top zij bereikten.

Inhoud van het vijfde Boek

- 1—55. Lof van Epicurus.
55—91. Vergankelijkheid der ziel en der wereld. Overzicht van het vijfde boek (55—76). Beweging der sterren (76—91).
91—146. De wereld zal eenmaal vergaan (91—110). Zij is niet goddelijk; zij is onbezield (110—146).
146—195. Woonplaats der goden (146—156). De wereld is geen schepping der goden (156—181). De wereld is een schepping der natuur (181—195).
195—235. De wereld is te onvolmaakt om een goddelijke schepping te zijn. Van alle levende wezens heeft de mensch de ongunstigste levensvoorwaarden.
235—306. De onderdeelen der wereld zijn vergankelijk; dus zij is ook zelve vergankelijk (235—247). Bewijzen voor de vergankelijkheid van aarde, water, lucht en vuur (247—306).
306—324. Steenen en rotsen, zelfs godentempels vergaan door den tijd. Ook de hemelkoepel is vergankelijk.
324—416. De wereld is nog jong (324—350). Haar bouw is vergankelijk (350—394). Phaëton (394—411). De zondvloed (411—416).
416—509. Het ontstaan der wereld door de atoom-beweging (416—449). Formatie der vier elementen (449—471). Formatie van zon en maan (471—480). Formatie der zee (480—495). Ordening der vier elementen (495—509).
509—534. Oorzaken van de beweging der sterren.
534—590. Stand van de aarde (534—564). Grootte der zon (564—575). Grootte der maan (575—585). Grootte der sterren (585—590).
590—614. Oorsprong van het licht en de zonnearmte.
614—680. Hypothesen omtrent den loop van zon, maan en sterren.
680—751. Oorzaak der ongelijkheid van dagen en nachten (680—705). Gestalten der maan (705—751).
751—771. Zon- en maansverduistering.
771—821. Het ontstaan der aarde (771—783). Eerste voortbrengselen der aarde (783—821).
821—837. Oorzaken van de uitputting der aarde (821—837).
837—925. Misgeboorten. Het overblijven der geschikte exemplaren (837—855). Centauren en dergelijke wezens kunnen niet bestaan (855—925).
925—1011. De oorsprong van het menschengeslacht. Het leven der eerste menschen.
1011—1105. Begin van het leven in een gemeenschap; begin van de taal (1011—1091). De ontdekking van het vuur (1091—1105).
1005—1161. Het koningschap en zijn val (1005—1135). Recht en wetten (1135—1161).
1161—1240. Het geloof aan de goden; zijn oorzaken en gevolgen.
1240—1350. De ontdekking van de metalen.
1350—1361. De eerste kleeding.
1361—1412. Oorsprong van zaaien, enten, enz. (1361—1379). Oorsprong der muziek (1379—1412).
1412—1457. Toenemende eischen der menschen (1412—1436). De seizoenen (1436—1440). Oorsprong van het schrift, de poëzie, beeldhouw- en schilderkunst (1440—1457).

BIBLIOGRAFIE

GERAADPLEEGDE EDITIES.

- C. LACHMANN, Berlijn 1850. 4e ed. 1882.
J. BERNAYS, Leipzig, 1852.
H. A. J. MUNRO, Cambridge 1860. 4e ed. 1903—1905.
R. HEINZE, Leipzig 1897 (boek III).
C. BAILEY, Oxford 1898.
W. A. MERRILL, New York 1906. (Berkeley 1917).
A. ERNOUT, Paris 1920. (texte établi et traduit).

VERTALINGEN.

I. *Fransch.*

- MAROLLES, l'abbé de — Lucrèce, de la nature des choses, traduit en français, 1650.
DESCOUTURES, J. P. baron — Les oeuvres de Lucrèce, contenant sa philosophie sur la physique ou l'origine de toutes choses, traduits en français avec des remarques, 1685. (dernière éd. 1692).
PANCKOUCKE, CHARLES JOSEPH — traduction libre de Lucrèce, avec un discours préliminaire, Paris 1768.
LAGRANGE (revue par BLANCHET) — Oeuvres complètes de Lucrèce, avec la traduction française, 1788—1861.
LEBLANC DE GUILLET — Lucrèce, de la nature des choses, traduction libre, 1788.
DE PONGERVILLE — Lucrèce, de la nature des choses, traduit en vers français, texte en regard, Paris 1823.
— Lucrèce, de la nature des choses, traduit en prose, avec une notice préliminaire et bibliographique par Ajasson de Grandsagne, Paris 1829—'32.
NISARD, DESIRÉ — T. Lucretius Carus, P. Vergilius Maro, C. Valerius Flaccus, Oeuvres complètes avec la traduction en français, publiée sous la direction de D. Nisard, Paris 1850 (Coll. des auteurs latins).
LAVIGNE, ERNEST — Lucrèce, de la nature des choses, avec une étude sur la physique de Lucrèce par Fr. André, Paris 1870.
LEFÈVRE, A. — Lucrèce, de la nature des choses, traduction complète en vers français, avec une préface et des sommaires, Paris 1876.

- DE PARNAJON, F. — Lucrèce, Morceaux Choisis, expliqués littéralement, traduits en français et annotés, Paris 1923 (les auteurs latins, expliqués d'après une méthode nouvelle par deux traductions françaises, l'une littérale et juxtalinéaire, présentant le mot à mot français en regard des mots latins correspondants; l'autre correcte et précédée du texte latin).
- ERNOU, ALFRED — Lucrèce, de la nature, texte établi et traduit, Paris 1920.
- ERNOU, A. et ROBIN, L. — Lucrèce, de la nature, commentaire exégétique et critique, Paris 1925—1928.
- CLOUARD, HENRI — Lucrèce, de la nature, traduction nouvelle, introduction et notes, Paris 1931.
- PRUDHOMME, SULLY — Lucrèce, de la nature des choses (Livre I), Paris 1880.

II. *Duitsch.*

- MAYR, FR. XAV. — Lukrez, von der Natur der Dinge, übersetzt, Wien 1784.
- MEINECKE, J. H. F. — Lukrez, Von der Natur der Dinge, übersetzt, Leipzig, 1795.
- KNEBEL, K. L. VON — T. Lucretius Carus, von der Natur der Dinge, Leipzig 1821. (neu herausgegeben von Otto Güthling, Leipzig 1901).
- BINDER, WILHELM — Lukrez, von der Natur der Dinge, Deutsch in der Versweise der Urschrift, Stuttgart 1868.
- SEYDEL, MAX — Lukrez, von der Natur der Dinge, übersetzung, München 1881.
- DIELS, HERMANN — Lucretius, de rerum natura, Lateinisch und Deutsch, Berlin 1923—'24.

III. *Engelsch.*

- CREECH, TH. — T. Lucretius Carus, on the nature of things, translated into english verses, Oxford 1695.
- [Anoniem] * — T. Lucretii Cari de rerum natura libri VI, with a free prose english version, ill. with notes and adorned with cuts by Guernier, London 1743.
- GOOD, MASON — Lucretius, The Nature of things, a didactic poem translated from the latin; acc. by the original text and ill. with notes, London 1805.
- MUNRO, H. A. J. — Lucretius, de rerum Natura Libri VI, with notes and translation, Cambridge 1864. 4e ed. London 1920—'29.
- BAILEY, CYRIL — Lucretius, on the Nature of things, translated, Oxford 1910.
- LEONARD, WILLIAM ELLERY — Lucretius, on the Nature of things, translated, London 1916.
- ROUSE, W. H. D. — Lucretius, de rerum Natura, with an english translation, London 1924.

- ALLISON, SIR ROBERT — Lucretius, on the Nature of things, translated from the Latin into English verse, London 1919.
- JACKSON, * THOMAS — Lucretius, de rerum Natura, a rhythmical prose translation, Oxford 1929.
- WAY, * ARTHUR S. — Lucretius, on the nature of things, a metrical translation, London 1933.
- [Anoniem] * — The first book of T. Lucretius Carus on the nature of things, in english verses with the latin text, London (18e E?).
- MALLOCK, W. H. — Lucretius (bevat fragmenten in strofischen vorm), Blackwood 1878.
- Lucretius on Life and Death (in the metre of Omar Khayyam), London 1901.*

IV. *Italiaansch.*

- MARCHETTI, Alexandro — T. Lucretius Carus, della nature delle cose libri sei, tradotti del Latino in Italiano, Parijs 1717 (1783).
- PASTORE, Raffaele — La filosofia della Nature di Lucretio Caro, London 1776.

V. *Nederlandsch.*

- DE WITT, JAN — Lucretius, de Werken van het Heelal, uit het Latijn in het Nederlandsch vertaald, Amsterdam 1701 (herdrukt in 1709).
- DECKER, JEREMIAS DE — II 1—20 (P. Rabus, Boeksaal van Europe 1699 bnd 1, pg. 91).
- HALL, M. C. VAN — fragmenten (in *Navolgingen uit oude Latijnsche dichters* 1855), (niet in den handel).
- BRUINS, D. — I 1—45 (in *de Nederlandsche Spectator* van 1896, pg. 333).
- SINGELS, N. J. — I 1—26 (in *Onze Eeuw*, Jaargang 15, 2e deel [1915] pg. 110—111).
- KOSTER, EDWARD B. — I 1—43 (in *Verzamelde Gedichten*, Rotterdam 1903).
- LEOPOLD, J. H. — II 1—61 en III 1—30 (in *Uit den Tuin van Epicurus*, Rotterdam 1920).

ALPHABETISCHE LITTERATUURLIJST.

- BAILEY, CYRIL — Epicurus, the extant remains, Oxford 1926.
- DIETERICH, A. — Mutter Erde (3e druk van E. Fehrle) 1925.
- DONKER, A. — Fausten en Faunen, Amsterdam 1930.
- GEEREBART, A. — Lijst van de gedrukte Nederlandsche vertalingen der oude Grieksche en Latijnsche schrijvers, Gent 1924.
- GEIKIE, ARCHIBALD — The Love of Nature among the Romans, London 1912.
- HADZSITS, G. D. — Lucretius and his influence, London 1935.
- HAECKER — Virgile, père de l'Occident, traduction de J. Chuzeville, Paris 1935.

- HOEKSTRA, A. — De vertaling van Aeschylus' Agamemnon door P. C. Boutens, Amsterdam 1940.
- LEOPOLD, J. H. — Uit den tuin van Epicurus, Rotterdam 1920.
- MAROUZEAU, J. — *Traité de Stylistique, appliqué au latin*, Paris 1935.
- MARTHA, C. — *Le poème de Lucrèce*, 7e éd., Paris 1909.
- MASSON, J. — *Lucretius, Epicurean and Poet*, London 1907—1909.
- PICHON, R. — *Histoire de la littérature latine*, 9e éd., Paris 1924.
- POSTGATE — *Translation and Translations*, London 1922.
- PULLIG, H. — *Ennio quid debuerit Lucretius*, Halle 1888.
- RAUMER, S. VON — *Die Metapher bei Lukrez*, Erlangen 1893.
- REGENBOGEN, O. — *Lukrez, Seine Gestalt in seinem Gedicht (Neue Wege zur Antike II Heft I)*.
- ROLAND HOLST, HENRIËTTE — Herman Gorter, Amsterdam 1933.
— *Poëzie en Maatschappelijke Vernieuwing*, Arnhem 1935.
- ROZELAAR, MARC — *Lukrez, Versuch einer Deutung*, Amsterdam 1941.
- SCHANZ, M. — *Geschichte der Römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian (Handb. der Klass. Altertumswissenschaft, herausgegeben von Iwan Müller, Bnd VIII)*, München 1907—1920.
- SELLAR, W. Y. — *The Roman Poets of the Republic*, Oxford 1932.
- SIKES, E. E. — *Lucretius, Poet and Philosopher*, Cambridge 1936.
— *Roman Poetry*, London 1923.
- SLYPEN, AL. — *de Rerum Natura* (in *Donum Natalicium Schrijnen* pg. 724 v.v.) Nijmegen 1929.
- SNELL, BRUNO — *Vom Übersetzen aus den alten Sprachen*, *Neue Jahrb.* 2 (1939) pg. 315—331.
- USENER, H. — *Epicurea*, Leipzig 1887.
- VAHLEN, J. — *Ennianae poesis reliquiae*, Leipzig 1903.
- VERWEY, ALBERT — *Ritme en Metrum*, Santpoort 1931.
— *Inleiding op Boutens' Agamemnon-vertaling* (in *de XXe Eeuw*, X (1904) 7, pg. 23 v.v.).
- WAGENVOORT, H. — *Imperium*, Amsterdam 1941.
- WILAMOWITZ-MOELLENDORF, U. VON — *Voorrede bij de vertaling van Euripides' Hippolytus*, Berlijn 1891.
- WIGHT DUFF, J. — *A Literary History of Rome from the origins to the close of the golden age*, London 1909.
- ZELLER, E. — *Philosophie der Griechen Bd. III 1: Stoa u. Epicur*, Leipzig 1883—1909.
- ZEYDE, M. H. VAN DER — *Hadewijch, Een Studie over de mensch en de schrijfster*, Groningen 1934.

De gevolgte tekst is die van ERNOUT.

STELLINGEN

I.

Aan een vertaler, die kunstenaarschap paart aan taalkundigen verantwoordelijkheidszin, kan men zijn *stijl* zoomin voorschrijven als aan den beeldenden kunstenaar. Levensvoorwaarde voor zijn werk is wat W. E. LEONARD „accuracy of the imagination” noemt; deze impliceert gebondenheid en vrijheid.

II.

De persoonlijkheid van Lucretius is evengoed af te lezen aan de z.g.n. „technische gedeelten” als aan die passages, die men om hun „litteraire schoonheid” steeds weer, als voor den dichter karakteristiek, meent te moeten kiezen.

III.

Aan de behandeling van het atomisme — dat anti-poëtisch lijkt — dankt het talent van Lucretius spoor en teugel.

IV.

De uitspraak van ROZELAAR over het Epicurisme (*Lukrez, seine Gestalt in seinem Gedicht*, Amsterdam 1941, pg. 17): „Er mag wohl seinen Erfolg gerade dem Umstande zu verdanken haben, dasz er den Schwächeren das Wort redete”, is in haar algemeenheid onjuist.

V.

Te meenen dat Lucretius' werk „um keines anderen als seiner selbst willen” geschreven is — aldus ROZELAAR o.c. pg. 82 — miskent een der wezenlijkste behoeften van de menschelijke natuur.

VI.

In Vergilius Georgica IV 7 heeft *numina laeva* de beteekenis „vijandige machten”; de meening van HEYNE dat men hier, zich oriënteerend

aan den stand van den Romeinschen augur, moet vertalen „goedgunstig” wordt door BENOIST terecht bestreden.

VII.

In Cicero de Oratore III 45, 179 verdient de lezing „nullam partem corporis sine aliqua necessitate *adfectam*” (L) de voorkeur boven „*adfectam*” (M).

VIII.

Het is waarschijnlijk dat Horatius' tweede Epode niet alleen in de laatste vier verzen een malicieuze wending neemt, maar van den aanvang af lichtelijk parodistisch is getint.

IX.

De metaphoor als spontane dichterlijke schepping is een der zuiverste bewijzen, dat wat de denkende geest ziet als behoorend tot verschillende gebieden, voor den dichter nog een ongescheiden wereld kan vormen.

X.

De lezing *ἀρώμενοι* in Herodotus I 27. 4 kan niet op goede gronden verdedigd worden. Meer aanbeveling dan de conjectuur *αἰωρομένους* van TOUP, vermeld bij HUDE, verdient de reeds door SCHWEIGHÄUSER gemaakte conjectuur *αἰεραμένους*.

XI.

In Herodotus I 31. 1 zijn de woorden *τὰ κατὰ τὸν Τελλόν* niet met HOW en WELLS als een accusativus van betrekking te verklaren, maar als een accusativus van het inwendig object bij *προετρέψατο*.

XII.

Het gebruik van den optativus potentialis zonder *κεν* of *ἄν* bij Homerus, dat ten onrechte door VAN LEEUWEN wordt weggewerkt, verdient meer aandacht dan er gewoonlijk aan wordt geschonken. Aan de plaatsen bij Kühner-Gerth I³ pg. 225 vv. genoemd, kunnen worden toegevoegd Ilias XI 838 en XXIV 213.

XIII.

Hetzelfde geldt van het gebruik van den conjunctivus zonder *κεν* of *ἄν* voor het futurum. Aan de bij Kühner-Gerth I³ pg. 218 genoemde plaatsen zijn toe te voegen Ilias IX 121 en Odyssee II 222.

